

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 8 NOVEMBER 2024 PRIS: 99 KR

Vanligt folk - finns de?

Uppvaktade och föraktade av politikerna

SAMHÄLLE

STEN WIDMALM

undrar om kollegerna
tröttnat på demokrati.

TRADITION

DAVID ANDERSSON

om den missförstådde
Hjalmar Söderberg.

KRÖNIKA

KATARINA BARRLING

reflekterar över en klassresa
som avstannat.

Tillsammans fortsätter vi rädda liv i Ukraina.

Några exempel på hur din gåva hjälper:

En varm filt **50 kr**

Hygienpaket till en familj **126 kr**

Tvål, filt, sovmatte och köksutrustning för en person **551 kr**

Utrustning till en första hjälpen-volontär **2 285 kr**

Filtar, sovmatte, tält, hygienartiklar och köksutrustning för en familj **9 194 kr**

Tack till alla er som är med och bidrar.

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter,
fördjupningar och
perspektiv.

Allt öppet och
utan betalväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:

www.tn.se

eller skanna
QR-koden

Vanligt folk föraktas och uppvaktas

Nina Solomin

”Begreppet är löst i kanterna och klart politiskt laddat på grund av associationen till populism.”

På bokmässan tidigare i höst gjorde jag intervjuer med författarna till två av årets mest läsvärda fackböcker. Bägge borde ha varit starka kandidater till årets Augustpris, men märkligt nog blev ingen av dem nominerad. Jag syftar dels på Johan Hiltons lödiga berättelse om Benny Fredriksson, *Den siste teaterdirektören*, dels på Katarina Barrlings övertygande analys *Världens mest protestantiska land*. Dessa två verk är olika till upplägg och innehåll – men har också ett tema gemensamt.

Hiltons bok handlar om skådespelaren Benny Fredriksson som gjorde en imponerande klassresa. Tack vare sin talang, sociala förmåga och enorma arbetskapacitet blev han vd för Kulturhuset Stadsteatern i Stockholm. Ett illvilligt drev under metoo – under vilket tidningen *Aftonbladet* okritiskt lånade sig som verktyg till Fredrikssons fiender – fick honom att lämna sin chefsposition. Inte långt senare tog han sitt liv. Johan Hiltons skildring är fängslande rakt igenom, men mest drabbande är att den också blir en studie i flockbeteende.

DE SOM VILLE utnyttja metoo-kampanjen för att störta Benny Fredriksson ringde runt till gamla och nya medarbetare och kolleger för att samla berättelser, de pressade på för att få fram snaskiga och smutsiga ”vittnesmål”. Emellertid fanns det ju inte så mycket på Fredriksson, så kupp-makarna tvingades, med nämnda kvällstidnings benägna hjälp, att tumma på sanningen för att få fram komprometterande anklagelser.

Även Katarina Barrlings bok handlar om flockbeteenden, fast hon skär ämnet på en helt annan ledd. *Världens mest protestantiska land* är en lika effektiv som träffande genomgång av en rad svenska företeelser i vilka Barrling påvisar ett religiöst tankesätt. Hon avslöjar vårt sekulariserade, moderna och upplysta land som ett synnerligen kristet, protestantiskt präglad samhälle, med ett strängt moraliserande drag. Därför kan den person som gjort blott ett pyttelitet avsteg från – eller som bara inte deltagit tillräckligt i – den påbjudna värdegrunden hamna ute i kylan. Man kan kancelleras eller rentav utsättas för ett drev.

Detta ger en intressant referensram till ett fenomen som statsvetaren Sten Widmalm berör i en essä på sidan 17 – nämligen de många undertecknarna på diverse akademikerupprop

sedan Hamas attack mot Israel den 7 oktober förra året.

WIDMALM FRÅGAR SIG med anledning av innehållet i dessa petitioner om hans kolleger inom akademien har tröttnat på demokratin. Har de slutat tro på det demokratiska samtalet? En del av undertecknarna är givetvis radikala aktivister – men jag undrar också hur stor del av namnunderskrifterna på de mer bisarra uppropen som kan ha kraftsats ner under just det slags press som Hilton och Barrling på sina skilda sätt beskriver. Säg i form av ett mejl från kollegerna eller kanske genom att en lista lagts fram i fikarummet. Den genomsnittlige, egentligen likgiltige, lektor som väljer att inte skriva på hamnar på ”den onda sidan” – med allt vad det innebär för sociala relationer och karriärmässiga dito.

I detta nummer av *Axess* har vi annars låtit ett antal skribenter reflektera över ett begrepp som flyter upp i debatten då och då, senast i somras. ”Vanligt folk” är på samma gång föraktade och uppflörtade av politiker idag. Begreppet är löst i kanterna och klart politiskt laddat på grund av associationen till populism.

FREDRIK HAAGE, som var talskrivare åt Göran Hägglund när denne talade om ”verklighetens folk” för femton år sedan, skriver om hur svensk debatt förändrats sedan dess. Henrik Jönsson pekar på klimatpolitiken som ett exempel på hur beslutsfattare driver fram reformer som främst drabbar människor längre ner i samhällshierarkin.

Jag har inte utrymme här att redogöra för alla textbidrag på temat, men de är, om jag får säga det själv, en riktig läsfest. En del iakttagelser överraskar, som Peter Esaiassons konstaterande att ortenbor röstar rött – men har påtagligt konservativa värderingar.

Så vilka är då vanligt folk? Sist men inte minst ger Peter Santesson ett statistiskt svar på denna fråga.

Trevlig läsning!

Nina Solomin

nina.solomin@axess.se

Årets bok om USA!

Omistlig läsning för den som vill
förstå vad som händer i USA.

Och därmed för världen.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson simmar åter i 4711 **10**
 Annika Borg ser ett val mellan Gud och Mammon **10**
Ukraina Alex Voronov noterar två sorters Volodymyr Zelenskyj **12**
Akademien Sten Widmalm om protesterande akademiker som döljer sin politiska agenda **16**
Hamas Torbjörn Elensky övertygas om att Hamas aldrig vill ha fred med Israel **19**
Geografi Per Enerud varnar för en stalinistisk favorit i repris **21**
Invandringspolitik Thomas Gür har läst Stefan Löfvens memoarer **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Daniel Bergström vet var gränserna går **24**
 Henrik Nilsson besöker ett Lissabon på jakt efter sin identitet **28**

32 OPINION

- Helena Rivière konstaterar att TV 4 villade bort sig i trollfabriken.

34 TEMA: VANLIGT FOLK

- 36** Nu vill alla vara svenskar Begreppet verklighetens folk möttes av ursinne. Idag är det politisk vardagsmat. **Av Fredrik Haage**
- 40** De betalar priset för klimatpolitiken Vanligt folk står för notan. **Av Henrik Jönsson**
- 44** Folkets klassresa har avstannat De förknippades länge med det enkla och farliga. Nu är vi där igen. **Av Katarina Barrling**
- 46** Vanliga ortenbor sopsorterar inte Men de tror på Gud och lag och ordning. **Av Peter Esaiasson**
- 48** Vad socialdemokraterna inte behöver V och MP tar dem bort från mittenfolkets verklighet. **Av Widar Andersson**
- 50** När slutade journalister vara vanligt folk? Branschens brist på självkrasssakan är slående. **Av Christer El-Mochantaf**
- 54** Vanligt folk – röker de på? **Av Nina Lekander**
- 56** Så som folk är mest En medelålders man som gillar vindkraft. **Av Peter Santesson**

”

Det är gärna kargt och lerigt när politiker är ute i hjärtlandet. Man verkar ana att verklighetens folk inte lever i någon soldränkta influerartillvaro.

Fredrik Haage, sid 38

58 TRADITION

David Andersson om hur bilden av Hjalmar Söderberg förändrats.

62 CIVILISATION

- Yttrandefrihet* Catarina Starfelt läser Salman Rushdie 62
Litteratur Henrik Nilsson minns den rumänske poeten Ioan Es. Pop 64
Film Fredrik Gustafsson om att restaurera gamla rullar 66
Litteratur Maxim Grigoriev läser Josef Winkler 68
Litteratur Martin Lagerholm läser Torbjörn Elensky 70
Kulturrådet Bengt Ohlsson om mästerskap i tristess 71
I korthet Nicole Schulman om reseguider förr och nu 71

72 RECENSIONER

- Jojje Olsson fruktar en invasion 73
Lars Åke Augustsson löper med medlöpare 78
Göran Frankel löser i-landsproblem 81
Ann-Sofie Dahl hyllar en allians 83
Karin Henriksson ser pengar rinna iväg 85
Fredrik Svenaeus uppdagar skränföckarnas hemlighet 88
PJ Anders Linder lär sig om gatustrider 92
Maxim Grigoriev framhårdar med ryssarna 94

98 MELLAN RADERNA

Katarina Barrling är en Halloweenскеptiker.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Nina Solomin

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman,
Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Vd: Kurt Almqvist

Nästa nummer: 9 december 2024

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 00

Omslagsbild: Johnér

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool / Mukusala

David Andersson
Författare och redaktör i Axess

Widar Andersson
Chefredaktör i Folkbladet

Lars Åke Augustsson
Författare och skribent

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Daniel Bergström
Jurist och essäist

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och Nonresident Senior
Fellow vid Atlantic Council

Torbjörn Elensky
Författare

Christer El-Mochantaf
Journalist och skribent

Per Enerud
Författare och före detta
Rysslandskorrespondent

Peter Esaiasson
Professor i statsvetenskap vid
Göteborgs universitet. Hans
forskning finansieras av Future
Challenges in the Nordics

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Thomas Gür
Författare och företagare

Fredrik Haage
Politisk chefredaktör i
Smålandsposten

Karin Henriksson
Journalist och författare

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Henrik Jönsson
Entreprenör och
samhällsdebattör

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Janerik Larsson
Journalist, författare och konsult

Nina Lekander
Journalist och författare

PJ Anders Linder
Senior rådgivare i Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse för
allmännyttiga ändamål

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Jojje Olsson
Journalist och författare

Helena Rivière
Fri skribent

Peter Santesson
VD på analysföretaget Infostat

Nicole Schulman
Översättare och inköpsansvarig
för Axess TV

Catarina Starfelt
Chef för ideologi på Timbro
och rektor för Stureakademien

Fredrik Svenaeus
Professor vid Centrum
för praktisk kunskap,
Södertörns högskola

Alex Voronov
Journalist och författare

Sten Widmalm
Professor i statsvetenskap vid
Uppsala universitet

Ekonomin viktigast för USA:s framtid

USA ÄR ANNORLUNDA. Det är det kanske viktigaste budskapet i Axess USA-tema (Axess nr 7/2024).

De fyra essäerna erbjuder olika infallsvinklar till detta stora, märkliga land som alltid upplevts fyllt av spänningar.

Lars Trägårdhs eget perspektiv av hans 40 år i USA är unikt. Hans skildring av två USA som pendlar mellan öppenhet, frihet, optimism och generositet å ena sidan och å andra sidan de motsättningar som fanns redan i frihetsdeklarationen 1776. Den sammanfattar det vi ser idag.

Evin Ismail kompletterar med sin text om USA-hatet som förenar islamister och vänstern: "ett hat som i grunden är riktat mot landets frihet och mångfald av människor och perspektiv".

William Inbodens text lyfter det som för mig är USA:s viktigaste budskap både till den egna befolkningen och till omvärlden: frihandeln.

RONALD REAGAN var den förste president som använde begreppet.

Han citerar Reagans utrikesminister George Schultz ord om att en stark, växande global ekonomi kommer att bidra till Amerikas mest grundläggande mål: "en värld som kännetecknas av samverkan, fred, stabilitet och framsteg, en värld där mänskliga rättigheter respekteras och friheten blomstrar".

Jag kom att tillbringa det akademiska året 1973/74 som Fellow på Stanforduniversitetet. Det blev inte minst en fördjupning i Alexis de Tocquevilles fortsatt angelägna insikter från hans amerikanska resa 1832–1833.

Under Reagans senare år i Vita huset var jag bosatt i Washington och gjorde då precis som Niklas Ekdal en bilresa från kust till kust. Precis som Ekdal slogs jag av spänningen som vi ibland mötte mellan å ena sidan vänliga och ödmjuka människor och å andra sidan en isolationism som dock då ännu inte artikulerades. Den blev brutalt formulerad i Donald Trumps hårdföra retorik i installationstalet den 20 januari 2017.

USA ÄR LANDET med våldet ständigt närvarande på hemmaplan. USA var en central aktör i första världskriget, i andra världskriget, i Koreakriget, i Vietnamkriget och de senare krigen i Mellanöstern. President Trumps planerade och president Bidens verkställda uttåg från Afghanistan är kan-

ske en slutpunkt. Bilden av just det krigsslutet är en kraftigt bidragande orsak till de starka isolationistiska vindarna i amerikansk opinion idag. I den isolationismen finns strömningar som för tankarna till när USA vände sig inåt på 1930-talet efter att regeringens katastrofala ekonomisk-politiska misstag utlöste 1900-talets stora världsdepression.

Den senaste stora finanskrisen 2008/09 kom också att spela stor roll för global ekonomisk instabilitet.

SPÄNNINGARNA I AMERIKANSK politik nu i synen på Ryssland med Ukrainakriget och Kina med hotet mot Taiwan kan under kommande mandatperioder för Joe Bidens efterträdare ta sig uttryck som idag är omöjliga att förutse. För oavsett president siktar de amerikanska medierna och världens övriga medier snart in sig på nästa valdag – den 7 november 2028.

Det som både USA:s väljare och omvärlden har störst anledning att oroa sig över är det faktum att Ronald Reagans och George Schultz frihandelsperspektiv sedan valet 2016 i det närmaste utrotats från amerikansk samhällsdebatt. Ekonomer avråder också rutinemässigt från priskontroller, tullar, diskriminerande skatter och större budgetunderskott.

"ÄR DET INGEN som lyssnar på ekonomer längre?" frågade sig ekonomen Glenn Hubbard vid Columbiauniversitetet under presidentvalrörelsen. Hubbard var ordförande i

president George W Bushs ekonomiska råd. Ekonomer verkar inte vara särskilt involverade i vare sig kampanjen eller i interna beslut i de senaste administrationerna, menar han. Ekonomer ogillar tullar men tullar ifrågasätts inte i dagens USA. Tanken som främst Trump marknadsfört är att tullmurar kommer att få amerikanska konsumenter att köpa amerikanska istället för utlandstillverkade varor.

Wall Street Journals ekonomiska kommentator Greg Ip har påpekat att om du är villig att tvinga konsumenterna att betala tusentals dollar extra kan du få dem att köpa inhemska istället för importerade produkter. Det är ett merkantilistiskt tänkesätt som idag är unikt i amerikansk debatt och där inte ens demokraterna invänder.

DET ALLRA MEST bekymmersamma också för omvärlden är dock USA:s rekordhög budgetunderskott. Många av de förslag som lanserades av båda presidentkandidaterna under kampanjen skulle göra problemet värre.

USA efter den 20 januari 2025 kommer fortsatt att vara annorlunda på oroande sätt.

Janerik Larsson

Axess nr 7/2024.

Krönikor

Doften av en svunnen värld

Jag minns min allra första parfym. Det var en mycket liten flaska 4711. Samtliga läsare tänker omedelbart på etiketten i guld, svart och turkos, inte sant? Det är drottningmodern bland alla eau-de-cologner: Echt Kölnisch Wasser, och den har luktat likadant sedan åtminstone 1799: citron och apelsin, lavendel och rosmarin, bergamott och neroli. Jag minns den som lite väl "damig", men man tager vad man haver, tänkte 9-åringen och strök några droppar bakom öronen och på handlederna.

Några år senare upptäckte jag och mina jämnåriga den brittiska butikskedjan Body shop. Det var ett paradiset för en nybliven

tonåring. Där köpte jag en plastbehållare med några milliliter myskdoftande parfymolja. Det var en doft som innehöll outtalade löften om allt underbart som skulle hända mig, i en obestämbar framtid, i fjärran länder, tillsammans med ett slags människor jag ännu inte mött. Med den i näsborrarna behövde jag bara blunda för att glömma högstadietristessen, pianolektionerna, snömodden och mina fula glasögon.

NÅGRA ÅR SENARE fick jag en ny favorit, en lite spetsigare Kenzodoft, en glasflaska formad som ett blad – jag kan inte längre hitta den på kosmetikabutikernas hemsidor. Men den parfymen köpte jag aldrig, den liksom tillhörde min idol, en några år

Bristande transparens i Ukraina

12 President Volodymyr Zelenskij duckar för kritiska frågor från pressen.

Trötta på demokrati?

16 Akademiker som stöder studentprotester följer sin agenda bakom yrkestitlar.

Inte någon vanlig fiende

19 Det kan aldrig bli fred i Mellanöstern så länge som Hamas finns.

Stalin revisited

21 Sibiriens floder ska vändas i en repris på ryska imperiedrömmar.

Stefan Löfvens minnesluckor

22 Stefan Löfvens memoarer är selektiva om vändningen i invandringspolitiken.

Samtiden

23 Fredrik Johansson konstaterar att tekniken alltid hotat politiken.

Mammon eller Gud?

SVENSKA KYRKAN är Sveriges femte största skogsägare och förra året gav skogen en utdelningsbar vinst på över en halv miljard. Kyrkan äger 460 000 hektar skog och har en hög svansföring vad gäller klimatet – vissa inom kyrkan har till och med argumenterat för att Greta Thunberg är en profet.

Hållbarhetstänkandet gäller dock inte skogsförvaltningen. Dagens kyrkliga skogsbruk sker medelst kalhyggen och genom regelbundna försök att hugga ned även värdefulla biotoper med rödlistade arter. Det visade ett undersökande reportage i tidningen *Dagens Nyheter* för några år sedan.

Skogen är ursprungligen donerad av människor i bygdernas församlingar för att upprätthålla kyrka, församling och präst och förfarandet har medeltida anor. Numera är ägandet centraliserat och lyft bort från församlingarna. Precis som ett börsbolag har till uppgift att tjäna pengar, föreskriver kyrkoordningen, den regle-

ring som tillsammans med lagen om Svenska kyrkan styr verksamheten, att förvaltningen av tillgångarna ska ge bästa möjliga avkastning.

Det där har sannerligen tolkats bokstaveligt och långt ifrån all annan förkunnelse och andlig retorik om att värna skapelsen och vara goda förvaltare.

KYRKANS SKOGSFÖRVALTNING är på behörigt avstånd från utgångspunkten att lära och liv må bli ett. Avlägset från böner om att värda naturen. Ljusår från populistiska kyrkliga klimatupprop och aktivism. De interna kritiska rösterna finns förstås, men i huvudsak har invändningarna kommit från forskare och andra skogsägare.

I bygder runt om i Sverige pekar skogsägare ut kyrkan som girig och hårdför i sitt handhavande av skogen och marken. Det är de stora koncernerna som gör så, säger man... och Svenska kyrkan.

äldre ungdomsledare i kyrkan. Hur mycket och hur uppenbart jag än försökte efterlikna henne insåg till och med mitt 15-åriga jag att det skulle vara att gå över gränsen.

Resten av tonåren luktade jag lite ditt och lite datt. CK:s unisex-parfym har väl alla provat någon gång? Inget man stannar vid. Prövade Eternity och någon alltför tung Diordoft innan jag hittade hem: Armanis Aqua de Gio. Sommar och den allra fräschaste citrus, men med en antydning om varma medelhavsnätter. Den platta glasflaskan i matt ljusgrönt glas med sitt runda guldlock blev dessutom ett slags estetiskt riktmärke. Det är den fortfarande. Visst prövade jag då och då något annat. Mer rosendoft, mer sandelträ, mer vanilj – men det fanns egentligen inget skäl att bära något annat än min grönfärgade Aqua. Så det gjorde jag, år ut och år in långt upp i 30-årsaldern.

SÅ FICK JAG BARN, och uppfylld av kärlek, omsorg och noja, rensade jag bort allt som luktade starkt och som skulle kunna irritera den lille pojken känsliga näsborrar eller förvirra hans anknytningsmönster. Sedan kom ett barn till och ett till och jag fortsatte med mestadels oparfymade produkter, såväl schampo som tvättmedel. Men barnen har nu blivit lite större, de är alla gott och väl och rejält anknutna, och jag har sedan länge börjat köpa hår- och hudvårdsprodukter med lätta, behagliga dofter.

Det är förfärligt trevligt. En ansiktsmask som doftar pumpa, kanel och varmt socker är ett av mina glädjemedel för närvarande.

Ska jag då, efter nästan tio år, också återigen börja använda parfym?

Ska jag då, efter nästan tio år, också återigen börja använda parfym? När jag är ute och promenerar i våra villakvarter drar det ofta förbi hela sjok med tonåringar på cykel, på väg till sin skola. Alla flickor har för närvarande exakt samma doft – och alla använder enorma mängder. Längre efter att de cyklat förbi går jag med deras parfym i näsan. Det luktar fest och lyx. Man blir både glad och full i skratt. Kanske inte vad en medelålders trebarnsmamma bör satsa på. Jag går allt som oftast in på parfymeriernas webbshoppar och ser om den gröna glasflaskan med sommar och medelhav finns kvar. Lite här och var finns den. Ska jag? Är jag samma nu som då? Passar den fortfarande? Jag är rädd att jag mest ska känna lukten av svunnen ungdom och bedagad skönhet och då kan jag också lika gärna låta bli. Man måste ju inte. Men en riktig kvinna bör ha ett doftsignum, om än aldrig så svagt, är det inte så?

Ni har redan gissat det: Det har blivit dags att återvända till ursprunget, till det

äkta kölnska vattnet. Det är doften från Beethovens och Austens tid, från industrialiseringens och romantikens tide-

varv. Innan Marx hade förgiftat sinnena och den nationalromantiska arkitekturen blivit outhärdlig. Innan världskriget, innan Beatles och ABBA, innan världen blev woke och vi började drömma mardrömmar om AI. Jag ska trycka en droppe bakom örat och minnas att samtiden inte är verkligare än dåtiden, bara lite mer påträngande. ✨

Av Susanna Birgersson

Skogarna betraktas i kyrklig centraliserad förvaltning som ett medel för att finansiera verksamhet, men få av medlemmarna skulle nog instämma i att det är etiskt rimligt att det andliga regementets skogsbruk sticker ut som hänsynslöst.

FRAM TILL NU har drygt 10 procent av skogsinnehavet undantagits från att kalhuggas, eller att bli trakthyggesbruk som omskrivningen heter. I en ny utredning, tillsatt av kyrkan, föreslås att 20 procent ska undgå kalhuggning och att större ansvar ska tas för den biologiska mångfalden.

Man häpnar när insikten om hur skogsbruket har skötts trillar ned; med Mammon som ledstjärna uppenbarligen. Att kyrkan bedriver rovdrift på skogen sätter fingret på en besvärande dubbelmoral. Utredaren Göran Enander, tidigare statssekreterare åt Åsa Romson (MP), sammanfattar saken så här: det kommer alltid kritik när en organisation inte lever som den lär. Värre än så är det naturligtvis: det kristna budskapet förlorar sin trovärdighet om man silar mygg och sväljer kameler.

Lantbrukets Affärstidning ATL rubricera-

de utredningens förslag med orden "Här, fräls oss ifrån andlig skogsförvaltning" och lyfter ett annat perspektiv. De enorma arealerna av kyrklig mark det handlar om att kalhugga har skapat arbetstillfällen för företagare i skogsbranschen i glesbygden. Kyrkan skulle förlora 100 miljoner på att genomföra utredningens för-

Det går inte att tjäna två herrar utan att trassla till det för sig, som det står i skriften.

slag, det är fyra promille sett till kyrkans totala omsättning. Men, på mindre orter och i lands- och glesbygd är ingreppen stora i inkomstbortfall för mindre företag i branschen.

ETT ANNAT EXEMPEL är vindkraften. Kyrkan upplåter, utan egen prövning, sin mark för dessa industrianläggningar mitt i skog och vildmark. Klimatomställningen krä-

ver det, heter det i en antagen färdplan för klimatet och besluten är även här centraliserade. Skogarna, som generationer efter generationer skänkt till kyrkans församlingar för att förvalta i ett evighetsperspektiv, utrustas med Eiffeltornhöga vindkraftverk som tar tystnaden ifrån oss.

Det går inte att tjäna två herrar utan att trassla till det för sig, som det står i skriften. Så, Gud eller Mammon? Det går att välja. ✨

Av Annika Borg

UKRAINA

Bristande transparens i Ukraina

President Volodymyr Zelenskyj duckar
för kritiska frågor från pressen, skriver

Alex Voronov.

>>

Bristande transparens i Ukraina

DET VAR TISDAG DEN 27 augusti. Presskonferensen hade pågått i en halvtimme och det var en timme kvar. Volodymyr Zelenskyj såg redan trött ut. Han hade fört ett långt resonemang i det känsliga ämnet ukrainska flyktingar utomlands. Ska de, eller några av dem, förmås återvända till Ukraina? Zelenskyj manövrerade sig runt minorna.

Men så kom två frågor som fick honom ur balans och gav en inblick i några besvärliga delar av ukrainsk politik. Frågorna ställdes av journalisten Roman Kravets från *Ukrainska Pravda*. Den ena var hur länge landet klarar av att föra detta krig givet dagens förbrukning av resurser och nivån på stödet från väst. Sedan ville han veta vad presidenten värderar högst hos sina nära medarbetare, lojalitet eller prestation. Om det är det senare så ombads Zelenskyj värdera prestationerna hos sin kanslichef Andrij Jermak och tre av dennes biträdande – Oleh Tatarov, Rostyslav Sjurma och Oleksij Kuleba.

Den första frågan var relevant, högintressant och begriplig. Den andra var rätt hal, inte helt lätt att hantera på en presskonferens och krävde en del förförståelse hos åhörarna. Men var ändå inte svårare än att presidenten med lätthet kunnat glida undan.

Zelenskyj gjorde det motsatta. Han skapade omedelbart en fientlig stämning gentemot journalisten. Han avbröt, anklagade tidningen för en illvillig agenda, märkte ord – ”vi ser inte våra soldater som ’resurser’” – och började sedan opåkallat försvara sin biträdande kanslichef Tatarov:

”USA och alla vet detta. Oleh Tatarov dödade tillsammans med Vasyl Maljuk tjetjener i Ukraina, i Kiev. [...] Ska jag avskeda honom så att ryssarna dödar honom?”

PRESIDENTEN REFERERADE till händelserna i februari-mars 2022. Den andra personen, Maljuk, är idag chef för säkerhetstjänsten SBU och var då biträdande inrikesminister. ”Tjetjener” är ett ordval som Zelenskyj kom att kritiseras för, eftersom det som åsyftas inte är tjetjener som folkgrupp – många där strider på Ukrainas sida – utan Ramzan Kadyrovs tjetjenska för-

Zelenskyj krigsledaren: har stått fast sedan Rysslands invasion.

FOTO: GETTY IMAGES

band i den ryska krigsmakten. De deltog i anfallet mot Kiev.

Men skulle en biträdande chef för presidentens kansli, Oleh Tatarov, ha dödat dem? Hur då? Och varför skulle hans avskedande, som frågeställaren för övrigt inte krävt, leda till att hans liv omedelbart hamnade i fara?

Detta var givetvis nonsens. Ukrainska sociala medier fylldes med memes på

dagen den 24 augusti rankade landets mäktigaste personer placerades Tatarov på plats tio.

DET FINNS TVÅ problem med honom. Det första är hans förflutna i den gamla regimen. Under Majdanprotesterna 2013–2014 var han anställd i inrikesministeriet där han i rollen som talesperson spred lögn om hur och varför polisen misshand-

Ukrainska sociala medier fylldes med memes på Tatarov som actionfigur. Politikpoddarna hade julafton.

Tatarov som actionfigur. Politikpoddarna hade julafton. Krigsallvaret lättades upp med humor.

Saken handlar dock om mer än att Zelenskyj spårade ur. Här krävs en bakgrund.

Först: Tatarov. Så gott som ingen i Sverige och relativt få i Ukraina vet vem han är. För folk i skräet är han däremot ett etablerat namn. När nåttidningen NV, en av Ukrainas ledande, inför självständighets-

lade och dödade frihetsaktivister, något som han blev dekorerad för av dåvarande president Viktor Janukovyč. Det andra problemet är skandalerna runt honom i hans nuvarande roll. Tatarov anklagas för korruption och beskydd av ohederliga ämbetsmän. Ukrainska avdelningen av Transparency International har en brassammanställning om allt detta under den lättsökta artikeln ”Who is Oleh Tatarov?”

Rostyslav Sjurma, en annan biträdande kanslichef som *Ukrainska Pravda* frågade om, är lika problematisk av liknande skäl. Även han har en bakgrund hos det demokratiska Ukrainas fiender, i Viktor Janukovyts Regionparti och dess efterföljare. Sjurma har allmänt setts som oligarken Rinat Achmetovs man i Zelenskys krets. En vecka efter presskonferensen blev Sjurma avsatt i samband med den stora regeringsombildningen och det är i skrivande stund oklart vart han tar vägen. Ett rykte som låter mycket sannolikt säger att amerikanerna har legat på Zelenskij att sparka både Tatarov och Sjurma och att presidenten mötte dem halvvägs.

Vilka var det då som gjorde Zelenskij så upprörd? Nättidningen *Ukrainska Pravda* är en av Ukrainas mest respekterade publikationer. Den har varit obekväm för alla ukrainska makthavare och tonen sattes redan vid tidningens födelse för 24 år sedan. Dess grundare, Georgij Gongadze, fördes bort år 2000 och mördades.

Krigstillstånd kräver mer av sekretess och exekutivt beslutsfattande. Allt detta är förståeligt.

FYRA POLISER DÖMDES för mordet många år senare men beställaren har aldrig fastställts. Många trodde då, och tror ännu, att dåvarande president Leonid Kutjma var inblandad. Orsaken till misstankarna är den så kallade kassettskandalen, inspelningar gjorda av Kutjmas livvakt där presidenten hörs vid flera tillfällen uppmana sina medarbetare att göra sig av med journalisten. Bland förslagen fanns att utvisa Gongadze till Georgien, där han hade sina rötter, och att låta tjetjener kidnappa honom.

Ukraina har kommit långt sedan Kutjmaåren. Utrymmet för politisk konkurrens har blivit betydligt större. Fria val har gett fredliga maktskiftet. Medieklimatet är ojämförligt bättre och oegentligheter i staten korrigeras ofta efter journalistiska avslöjanden. Särskilda antikorrupsionsorgan med befogenheter har etablerats och olämpliga domare bytts ut.

Alla dessa framsteg har förtjänstfullt belönats genom att EU öppnat en väg för Ukraina till medlemskap i unionen.

Flera reformer, inte minst den av domstolarna som kommit halvvägs, har genomförts under Volodymyr Zelenskys presidentskap och dessutom när det fullskaliga kriget redan rasade. Det kan inte tas ifrån honom, inte heller hans ledarskap framförallt under de första kritiska veckorna av Rysslands storinvasion. Han var kvar och han stod fast, och visade det demonstrativt för att inspirera ukrainarna i kampen.

Lika viktigt, men inte fullt så erkänt, har varit hans fortsatta tålmodiga sisyfusbete för att mobilisera internationellt stöd.

FENOMENET ZELENSKYJ 2019 var i många stycken klassisk populism – kanalisering av missnöje med väldigt lite policy. Men det var en ovanlig form av populism helt befriad från intolerans. Zelenskys presidentskap kännetecknas istället av motsatsen – ett övertydligt inkluderande budskap och återkommande tal om värdet av ett mångetniskt och mångreligiöst Ukraina.

Man kan samtidigt se det som att presidenten som försvarskrigsledare inte gjort mer än ämbetet kräver av honom. Omfattningen av den spontana väpnade organiseringen, civila protestyttringar mot ryska ockupationsstyrkor och liknande talar för att en kritisk massa ukrainare hade gjort motstånd oavsett hur deras ledare i Kiev hade agerat. Upprustningen av den ukrainska armén som gjorde det möjligt för Ukraina att omedelbart bita

Zelenskij på ständigt jakt efter internationellt stöd.

FOTO: SUSAN WALSH/GETTY IMAGES

miljön. Televisionen har blivit centraliserad och indirekt statskontrollerad under kriget. Inledningsvis sex och efter ett avhopp i våras fem tv-kanaler har gått ihop för att sända gemensamt enligt ett roterande schema. Denna "Maraton", som sändningen kallas i folkmun, var tänkt att skapa tydlighet och trovärdighet i den offentliga kommunikationen och att samla befolkningen i krigstid. Den inledande effekten var sannolikt sådan, men med tiden har sändningarna kommit att kännetecknas av tillrättalagda budskap, politisk likriktning och låg trovärdighet.

DEN OBEROENDE ukrainska frivilligorganisationen Detector Media konstaterar att regeringspartiet Folkets tjänare är kraftigt överrepresenterat i Maraton. Oppositionspartierna Europeisk solidaritet, som leds av Petro Porosjenko och är systerparti till Moderaterna och Kristdemokraterna, liksom Holos, systerparti till Liberalerna och Centerpartiet, har sedan i våras nästan helt försvunnit från den gemensamma tv-sändningen. Begränsningen av mångfalden i ukrainsk tv har till och med avsatt några kritiska formuleringar i det amerikanska utrikesdepartementets människorättsrapport.

En hel del viktiga politiska beslut förklaras inte för medborgarna. Ett exempel är den stora regeringsombildningen i september där flera erkänt dugliga ministrar, som utrikesminister Dmytro Kuleba och ministern för strategiska industrier Oleksandr Kamysjin, fick gå. Ett annat exempel är avsättningen vid samma tid av vd:n för det statliga bolaget Ukrenergo, Ukrainas motsvarighet till Svenska Kraftnät, Volodymyr Kudrytskij. Även han var omvittnat kompetent och därtill en nyckelperson i Ukrainas energisamarbete med väst.

Alla personalbeslut motiveras av presidenten med standardluddiga fraser som "omstart" och "förnyelse". Utrymme till följdfrågor ges inte. Fria medier får söka förklaringar via anonyma källor och genom att tolka tecken, det som i en annan tid kallades kremlologi. En gemensam nämnare för avsättningarna är att det

>>

Oleh Tatarov: problematisk bakgrund.

FOTO: VIACHESLAV RATYNSKYI/TT

är starka, självständiga ämbetsmän som får kicken.

KRIGSTILLSTÅND KRÄVER mer av sekretess och exekutivt beslutfattande. Val kan inte hållas. Allt detta är förståeligt. Men all maktkoncentration i Ukraina kan inte förklaras på det viset.

Den verkställande makten söker sig in i skuggorna och bort från ansvarsutkrävande. Regeringen har försvagats med utnämningar av personer utan egna maktbaser samtidigt som presidentkansliet har blivit en sorts överregering. Kanslichefen Andrij Jermak inte bara följer Zelenskij vart han än går och är med på praktiskt taget alla foton och filmer av presidenten i offentliga sammanhang. Han har ett finger med i alla viktiga beslut och ses av de allra flesta bedömare som Ukrainas nummer två – och av vissa som nummer ett.

Till sin hjälp har Jermak en apparat på nio biträdande chefer med tillhörande staber och därtill en lång rad rådgivare utan klart definierade arbetsuppgifter annat än att de lyder under honom. Och med denna makt följer inget ansvar. Chefen för presidentens kansli är en befattning som inte regleras i grundlagen. Jermak kan inte, till skillnad från exempelvis premiärminister eller riksåklagare, avsättas av parlamentet.

Även det parlamentariska spelet är bekymmersamt. Efter att Folkets tjänare förlorat sin parlamentsmajoritet på grund av utbrytningar och avhopp, har partiet i stridsfrågor ofta gjort överenskomelser med oligarkernas parlamentsgrupper eller med ledamöter som tidigare tillhörde den nu förbjudna Rysslandsvänliga Oppositionsplattformen. I båda fallen väcks frågor om vad dessa individer får i utbyte mot sitt knappttryckande.

INGET AV DET HÄR är egentligen nytt utan en del av ukrainsk politisk kultur. Men det var också detta som Zelenskij sa att han skulle leda Ukraina bort från när han tillträdde 2019. Han skulle jobba för tydlighet, öppenhet, ansvarighet, renhårighet. På flera områden ser man dock hur Ukraina sitter fast i ett dolt maktutövande och dimmiga relationer som många hoppades hörde till det förflutna.

Det är samtidigt tendenser som inte har en tydlig institutionell karaktär och som därför är svåra att fånga upp i genomgångar som ligger till grund för exempelvis Ukrainas EU-förhandlingar. Inte desto mindre behöver dessa viktiga demokratistrider skildras och begripliggöras för fler utanför Ukraina. ✨

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

AKADEMIN

Trötta på demokrati?

Universitetsanställda som stöttar studentprotesterna döljer sin politiska agenda bakom yrkestitlar som forskare eller professor, skriver **Sten Widmalm**.

PROTESTER VID SVENSKA lärosäten har under det senaste året främst handlat om kriget mellan Israel och Hamas samt miljöfrågor. De har vanligtvis beskrivits som "studentprotester" som har genomförts inom lagens ramar eller i vart fall inom ramarna för det som kallas civil olydnad. Protesterna har dessutom beskrivits som ett hälsotecken för demokratin och den akademiska friheten – men en hel del av det som utspelat sig vid universitet och högskolor stämmer inte med den bilden.

Etiketten "studentprotester" har en begränsad tillämplighet. Syftet med flera aktioner har varit att skrämja och tysta meningsmotståndare. För sådana aktioner är stödet bland studenter svagt. Där emot är det inte så få universitetsanställda aktivister som gjort gemensam sak med maskerade och auktoritärt tänkande aktörer. Vissa kolleger tycks ha tröttnat på demokratin.

Först en kort sammanfattning av den offentliga debatten om protesterna det senaste året:

"Studenternas" tältprotester mot kriget i Gaza har fått särskild uppmärksam-

het. Det har skrivits mängder av brev till universitetsledningar, och debattartiklar, som uttrycker stöd för aktionerna. Vid Uppsala universitet skrev exempelvis drygt 200 forskare i maj under en sådan text till universitetsledningen. Likaså 200 anställda vid Göteborgs universitet. Mest omfattande har protesterna varit vid Lunds universitet. Det har ställts krav på att avsluta alla samarbeten mellan svenska universitet och Israel och att tältprotesterna ska skyddas. Elina Phanke skrev i *Aftonbladet* att Ulf Kristersson är auktoritär, men vid universiteten "föds i detta nu nya idéer om vad som är samhällseligast möjligt".

PHANKE LÄT SIG sannolikt inspireras av ett inlägg i *Sydsvenskan* i maj där inte mindre än femtio forskare från Lund visade sitt stöd för dem som saboterade Studentaften i april då statsminister Ulf Kristersson skulle tala. "Studenternas aktivism, mobilisering och motstånd visar en hoppfull strävan mot en mer djupgående form av demokrati." De som kritiserat demonstrationerna för sabotaget av mötet driver

utvecklingen ”mot fascism”, var akademiskernas budskap.

Professor Mattias Gardell och professor Irene Molina – som båda är verksamma vid Uppsala universitet, skrev i *Aftonbladet* att studenternas krav på att bryta samarbeten med Israel är ”självklat” och protesterna bedrivs av ”engagerade och kritiskt tänkande samhällsmedborgare”. Det finns fler inlägg av det slaget. Men skrapar man på ytan så ser det annorlunda ut.

Det är ingen liten del av protesterna som gått långt utanför ramarna både för demokratin och för det som kallas civil olydnad. Stöket som uppstod både vid statsminister Ulf Kristerssons möte på Pustervik i Göteborg i november 2023 och vid Studentafton i Lund syftade till att stoppa en demokratisk dialog. Budskapet var tydligt. Den som ogillar temat för en samtalsafton – i detta fall om miljökrisen och Gazakriget – har rätt att förstöra dialogen. Det är vad som avses och försvaras i debattinlägget som propagerar för ”en mer djupgående form av demokrati”.

MED DET SYNSÄTTET var det djupgående demokrati som praktiserades när *Sydsvenskans* journalist Inas Hamdan i maj försökte intervjua demonstranter i tältlägret i Lundagård men avbröts av tältlägervakter. Hamdan beskrev händelseförloppet som att ”fler och fler personer börjar samlas runt mig och intervjupersonerna. En av dem är maskerad.” Undertecknad råkade själv ut för något liknande när jag tog foton vid tältlägret i Lundagård.

Men Inas Hamdan och kollegan Jonas Nyrén lät sig inte avskräckas. I juni rapporterade de om hur propalestinska demonstranter i Malmö förespråkande eldupphör på svenska, men uppmanade till stöd för terror och fortsatt krig på arabiska. Som en följd av detta fick Hamdan under två dagar besök av aktivister utanför sin bostad som ”skanderade hotfulla ramsor” riktade direkt mot henne.

Mer djupgående demokrati med andra ord.

Det finns tyvärr fler exempel som visar hur demonstranter och aktivister använder metoder som inte bara syftar

Mattias Gardell: missbrukar forskarrollen. FOTO: TOMAS ONEBORG/TT

till att tysta meningsmotståndare, utan som även varit kriminella. I maj bröt sig propalestinska, maskerade personer in i AF-borgen i Lund och stoppade ett möte som hölls med Lunds kommuns arbetsutskott och studentrepresentanter. Aktionen tycktes påtagligt kalkerad på högerextremisternas stormning mot Kapitolium 2021 i USA. Men i Lundaformat.

Liknande ”demonstrationer” har genomförts vid flera universitet. Byggnader har ockuperats och ett flertal examensceremonier har saboterats.

VID ETT TILFÄLLE i juni (i Lund faktiskt) försökte dekanen vid Lunds universitet Santino Sanimir Resic ingripa mot en sådan händelse. Han konfronterades då av demonstranterna som hånade honom och skrek slagord. ”Jag berättade för dem att halva min släkt gick under i kriget i Bosnien. Jag har exakt samma erfarenhet som

jag har, på plats i Uppsala och Lund, kunnat konstatera att studenter har deltagit. Emellertid är det svårt att säga något mer exakt om i vilken omfattning. När demonstrationerna i Lundagård skulle avbrytas i maj greps och åtalades ett flertal personer för att de vägrat lyda polisen. *Sydsvenskan* undersökte deras bakgrund och fann ”att fyra av de nio som åtalas är inte studenter vid Universitetet och har heller aldrig studerat där. Flera av de åtalade personerna är medborgare i andra europeiska länder.”

Emellertid står det klart att hundratal anställda vid universitet och högskolor har stöttat och legitimerat protesterna genom debattartiklar i grupp där anklagelser om fascism och polisvåld framförts. Universitetsanställda försöker uppenbarligen ge sig själva legitimitet genom att hävda att de stöttar studenterna. I nämnda upprop i Lund som förespråkade sabotage

Liknande ”demonstrationer” har genomförts vid flera universitet. Byggnader har ockuperats och examensceremonier har saboterats.

de. Då skrattade de åt mig. Sen tappade jag det och för det skäms jag.” Efter händelsen tvingades Resic bära överfallslarm.

Därefter inleddes en utredning – om Resics agerande. Det är glädjande att Resics nu har friats från anklagelser om trakasserier. Men varför skulle *han* utredas överhuvudtaget?

Utöver det har demonstrationer vid universitet och högskolor följts av omfattande vandalism. Slagord där det anges vem som är mördare, vem som har blod på sina händer osv, har målats på byggnader. Bara i Uppsala har skadegörelser kostat miljoner. Återigen handlar det om att hota och tysta, något som rimmar illa med den mer fredliga företeelsen civil olydnad. Att i skydd av mörker eller iklädd en mask sabotera, vandalisera och bedriva antisemitiska hatkampanjer är något helt annat.

Vad gäller judefientlighet så handlar det inte bara om ”från floden till havet”-paroller i tältlägren. Under våren ledde en hatkampanj mot en israelisk forskare som skulle gästföreläsa vid Södertörns universitet till att evenemanget ställdes in. Statsvetaren Anders Persson, lektor i statsvetenskap vid Linnéuniversitetet med inriktning på Israel och Palestina, fick i maj sitt arbetsrum utsatt för omfattande vandalism som kombinerades med antisemitiska budskap.

ÄR DET DÅ studenter som gör detta? Jag har själv fått kritik för att ha beskrivit tältlägren som en studentprotest. Men

– men som då kallades ”en fördjupad form av demokrati” – hittar man Andreas Malm. Han är lektor i humanekologi vid Lunds universitet och har skrivit boken *How to blow up a pipeline* som försvarar sabotage om syftet är att rädda miljön. Utöver det har Malm öppet, redogjort för sitt stöd för terroristorganisationerna Hizbollah och Hamas. Det är minst sagt problematiskt när forskare – som forskare – går så långt som till att uppmuntra sabotage av demokratiska samtal, eller att hävda att Kristersson och de som försvarar rätten till öppna samtalskvällar verkar för fascism.

HÄR FINNS DET en hel del att säga om hur tjänstetitlar används. Vad undertecknarna *inte* skyltar med är sitt politiska engagemang i frågorna som tas upp. När exempelvis Mattias Gardell intervjuas, eller skriver under en debattartikel, så är det som ”professor i jämförande religionsvetenskap, Uppsala universitet”. Vad som utelämnas är att han varit djupt engagerad i den kontroversiella Ship to Gaza-rörelsen, liksom att han är aktiv i Uppsala Academics for Palestine.

Det finns fler exempel på hur forskarrollen missbrukas. I september 2023 initierade Anna Lundberg, Lundaprofessor i rättssociologi, ett upprop som krävde att universitetets rektor skulle protestera mot regeringens eventuella planer på att införa något slags anmälningsplikt av ”papperslösa” i den offentliga sektorn. Fyrahundra anställda vid Lunds universitet skrev på. >>

Andreas Malm: lektor som förespråkar sabotage. FOTO: TT

Historikern Bonnie Clementsson vid samma universitet kritiserade tilltaget för att underminera förtroendet för universitetet eftersom forskare utnyttjade sin yrkestitel för att föra fram politiska åsikter. Det hjälpte inte. På våren 2024 skrev professorn i rättssociologi under gruppartikeln mot Kristersson som förordade "djupgående form av demokrati". Två månader senare, i juni, skrev samma professor på ett upprop tillsammans med 245 kolleger som krävde att rektor vid Lunds universitet skulle ta ansvar för påstått övervåld från polisen när tåltprotesterna i Lundagård bröts upp.

Sydsvenskan följde upp anklagelsen och hittade inga studenter som påstods ha "allvarligt skadats". En anmälan om övervåld ledde till en utredning som inte heller visade att polisen gjort fel. *Sydsvenskan*

kontaktade tre av professorerna som skrivit under uppropet för att ställa frågor om vad som hänt med de skadade och varför rektor för universitetet skulle ställas till svars för polisens agerande. Samtliga, professorn i rättssociologi inkluderad, vägrade att svara.

HUR SKA ALLT DETTA tolkas – att så många anställda vid universitetet missbrukar den akademiska friheten så att de ställer sig bakom sabotage av demokratiska dialoger? Är det desperationen över miljöförstöring och krig?

De demokratitrötta avslöjar sig när de så lätt vill bana väg för auktoritära.

En bidragande orsak tycks vara att många tröttnat på demokratin. Är den inte kul längre? Det kanske inte känns så när det nu dyker upp många aktörer i politiken som tycker helt annorlunda än de själva. Enligt vedertagna demokratimått så mår den svenska demokratin mycket bra. Trots det ser vi tecken på vad som kan beskrivas som ett slags demokratitrötthet.

Här vill jag hänvisa till ett flertal under-

sökningar som jag och forskarkollegan Thomas Persson publicerat i SOM-institutets årsböcker de senaste tre åren. Den politiska toleransen är i Sverige ganska svag. Många vill inte ställa upp på att de som starkt ogillas får makt – även när dessa är demokratiska partier. Stödet för yttrandefrihet är stark, men alltför få vågar tala öppet om politiska frågor som de anser vara viktiga.

Undergångsrädslan då? Pandemi och miljöhot är i topp på listan över vad medborgarna anser kan motivera att demokratin sätts ur spel. Samtidigt är det många som anser att även en finanskris eller brister i jämställdhetspolitiken kan utgöra tillräckliga skäl.

DE DEMOKRATITRÖTTA avslöjar sig när de så lätt vill bana väg för auktoritära. Visst kan några ageranden ursäktas av desperationen inför utvecklingen i världen. Men de övertramp som har beskrivits här tyder på att kriserna har blivit slagträn för mer än omsorg om miljön och sorg över de som faller offer i krig.

Möjligen handlar detta en hel del om ett missnöje över att vi i Sverige haft ett regeringsskifte från vänster till höger. Är det vad som motiverat de aktivistiska akademikernas slappt framförda påståenden om övervåld och fascism? I så fall är det inte så stor skillnad jämfört med hur högerextremister agerar och tänker. ✨

Protester mot Ulf Kristerssons besök på Lunds universitet.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

Inte någon vanlig fiende

Israeler och palestinier kommer aldrig att kunna leva i fred med varandra så länge som Hamas finns. Det visar Magnus Ranstorp i sin nya bok, skriver **Torbjörn Elensky**.

HISTORIEN ÄR EN hopplös bundsförvant, för den ger alla rätt. Det handlar bara om att avgränsa den rätt, hitta rätt perspektiv på den och välja de exempel som stöder ens egen sak. Den är i princip en sorts testbild, där den som tittar kan se både en anka och en hare, men aldrig samtidigt.

Ändå används historien gång på gång som bevismaterial för dem som vill belägga sin egen uppfattnings riktighet. Inte minst gäller detta i anslutning till den så oändligt svåra situationen i förhållandet mellan judar och palestinier på den tunna landremsan längs Medelhavet i allra yttersta Västasien.

När började konflikten? När Moses tågade från Egypten till Kanaans land? Eller den 7 oktober 2023? När judar började få invandra till nuvarande Israel eller när araberna som bodde i området anstiftade pogromer mot dem? När de arabiskspråkiga staterna fördrev judarna under 1950-talet? Efter Nakba – som palestinier kallar flykten eller fördrivningen av 700 000 araber – i samband med att alla den nya staten Israels grannar anföll landet för att försöka utplåna det?

Mot dessa ställs de 850 000 judar som fördrevs från de arabiska staterna under tiden fram till och med 1970-talet. Det enda du kan vara säker på är att vilka datum, vilka fakta, vilka offer du än hänvisar till som stöd för din tes så kommer den andra sidan att hänvisa till något annat med samma tvärsäkerhet.

VI KAN SÄTTA händelseförloppen i relation till massdödandet i andra världskriget, till alla de miljoner som fördrevs, deporterades och utrotades i Europa och Asien. Till flyttandet av gränser efter kriget och uppdelandet av gamla koloniala besittningar i Asien och Afrika. Ett okänt antal miljoner dog bara i delningen av Indien, i vad som var den största påtvingade migrationen i världshistorien.

Ah, och så slavhandeln såklart. De var kanske ännu fler? Och var den transatlantiska eller den arabiskmuslimska handeln värst? Räkna kroppar, mät olycka, jämför förluster och kräv kompensation.

Det är klart att det finns historiska brott som har tydliga offer och tydliga förövare.

Hamas i Gaza City.

FOTO: SUHAIB SALEM/TT

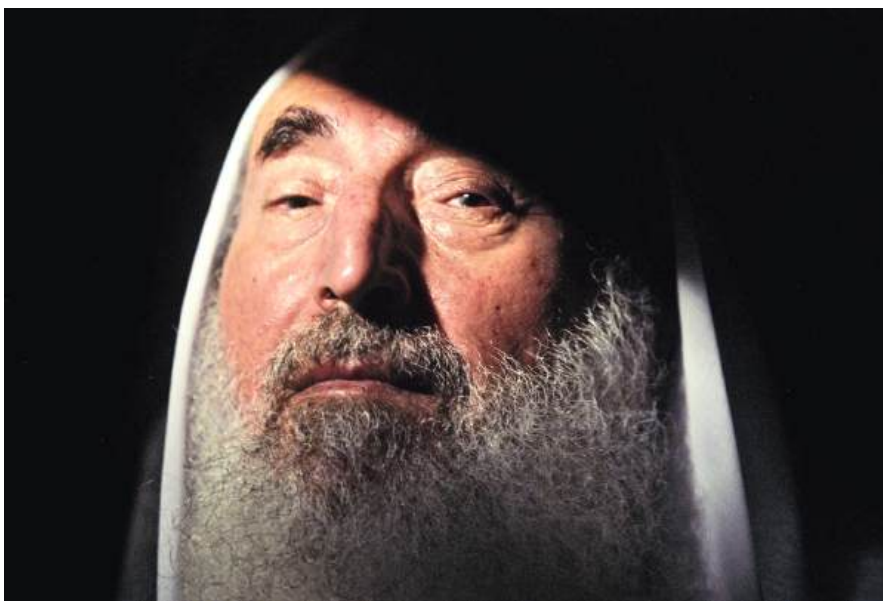
Ranstorp skriver sakligt och torrt, bara en gång dras han med och menar att en självmordsbombare drog djupt efter andan innan han utlöste sin bomb.

Nazisternas industriella massutrotning av Europas judar är det tydligaste exemplet. Det fanns inga omständigheter som "tvingade" tyskarna till detta. Det rådde inte andra värderingar som gjorde att man inte "visste bättre". Många av de skyldiga levde vidare och det var självklart rätt att straffa dem. Ett fåtal överlevande och efterlevande fanns också bland judarna, och de andra grupperna som utsattes för utrotningspolitiken, och de skulle givetvis ha kompensation.

MEN SEDAN, så småningom åtminstone, är det nödvändigt att lära sig att leva tillsammans. Inte glömma, inte förlåta – de som hade kunnat förlåta är alla döda – men ändå, efterlevande till offren och till förövarna kommer att finnas kvar i världen och de kommer att bli tvungna att hitta ett sätt att leva i samma värld, ibland rentav i samma land – som i fallet Sydafrika, Rwanda eller de så sorgligt aktuella Israel och Palestina. Det finns inget annat alternativ. Men hur görs detta?

Det finns radikala israeler som anser att palestinerna överhuvudtaget inte är ett folk. De är bara invandrade arabfolk vars enda historiska bedrift är att ha skapat den moderna terrorismens flygplanskapningar och självmordsbombningar. Eftersom den europeiska synen på nationer kom sent till Mellanöstern, och som en importvara, kan det vara ett orättvist sätt att betrakta ett folk som detta – i det osmanska imperiet liksom under tidigare muslimska härskare delades befolkningen in i religiösa snarare än etniska grupper.

Och visst, själva namnet "Palestina" är >>

Hamasledaren Sheikh Yassin: Oförsonlig fiende.

FOTO: ABID KATIB/GETTY IMAGES

romerskt, inte arabiskt – å andra sidan var hela regionen romersk och hellenistisk i tusen år innan islam bredde ut sig över den. De som bor där, oavsett vilket språk de pratar idag, är ättlingar till alla möjliga folk som levt där sedan årtusenden. Kanske är rentav palestinierna åtminstone delvis ättlingar till den tidigare judiska befolkningen i regionen, som fördrevs av kejsar Hadrianus på 100-talet e Kr, för med antika metoder lär ingen fördrivning ha kunnat vara så total som i folkutrotningens 1900-tal.

DESSA EXTREMISTISKA israeler har emellertid högst begränsat inflytande. De sitter inte i regeringen och leder inte militären, vilket däremot Hamas gör i Gaza. Den som vill ha en direkt förståelse för vad det är för slags fiende Israel står emot idag, nu, måste läsa terrorforskaren Magnus Ransstorps nya bok *Hamas. Terror inifrån*.

Han har långvarig erfarenhet av personliga kontakter med Hamas högsta ledning, han har träffat nästan alla nyckelpersoner, intervjuat dem och följt deras banor under lång tid, många gånger med fara för eget liv. Han beskriver sakligt hur palestinska tonåringar gång på gång tagit sig in mitt i fredliga sammanhang, gärna där det finns många barn och ungdomar, för att spränga bombbälten, ryggsäckar packade med handgranater och spikar, med syftet att döda och skada så många israeler som möjligt, och helst slita sönder kropparna så att det ska bli svårare att identifiera och begrava dem i enlighet med judiska traditioner. Ransstorps bok gör det tydligt att Hamas inte är någon vanlig fiende.

Den islamistiska terrororganisationens mål är att befria hela Palestina, från "the river to the sea", som det heter i den slogan

som blivit till ett slagord runtom på västerländska universitet. Hur? Genom att fördriva alla judar. Hamas anser att hela Israel är vad som kallas en *waqf*.

Ranstorp nämner detta i anslutning till en intervju med Sheikh Yassin, den bleke, tunne och handikappade tidigare ledaren för Hamas, i samband med att denne förklarar för honom att det aldrig kan bli fred med Israel, av religiöst principiella skäl: "Landet

Hur sluter man fred med en fiende som avvisar alla förhandlingar? Hur lever man sida vid sida med någon som vill utrota en?

Palestina är en islamisk *waqf*, en egendom tilldelad alla muslimska generationer fram till domedagen. Det är inte rätt att överge det eller någon del av det." Dock, fortsätter Ranstorp, övervågde Yassin en *hudna*, ett arabiskt begrepp som enligt hans förklaring kan betyda både att lugna ner sig och att sluta fred. Men knappast en fred med en följande tvåstatslösning, utan en period av lugn i akt och mening att bygga upp Hamas krafter igen så att de kan anfälla Israel med större kraft nästa gång – och igen och igen, tills de segrar och verkligen "befriar" hela området från floden till havet.

HAMAS ÄR INTE främst en nationell organisation, utan en religiös. Den är en palestinsk gren av Muslimska brödraskapet, och dess nationella mål är bara delmål i kampen för islams utbredning. De har infört stränga religiösa lagar i Gaza, kvinnor får inte gå barhuvade och flickor och pojkar får i princip inte umgås. Liksom i Iran kan den religiösa polisen stoppa unga par och kontrol-

lera om de är gifta. Det religiösa förtrycket paras med en fruktansvärd våldsamhet mot "förrädare" inom de egna leden.

Flera av de ledande personer inom Hamas som Ranstorp intervjuat skryter med sin oförsonliga grymhet mot dem de avslöjat som påstådda eller faktiska israeliska agenter. Det finns inget rättsmedvetande, ingen frihet, inga individuella mänskliga rättigheter för palestinier som lever under Hamas styre.

Boken är ett måste för alla som vill förstå Hamas framväxt. Magnus Ranstorp skriver sakligt och torrt, bara en gång dras han med och menar att en självmordsbombare "drog djupt efter andan" innan han utlöste sin bomb. Men den dramatiseringen må vara förlåten.

TROTS SIN NYKTRA och något torra ton är boken gripande och rent omskakande. Inte minst när det gäller skildringen av massakern den 7 oktober 2023. Den går knappt att läsa utan långa pauser, så fruktansvärt brutalt är förloppet – helt i linje med Hamas instruktion: "Döda alla män och alla judar ni finner. Eliminera alla i husen. [...] Krossa deras huvuden och hugg av dem, [och] hugg av deras ben."

Hur sluter man fred med en fiende som avvisar alla förhandlingar? Hur lever man sida vid sida med någon som vill utrota en? Israeler och palestinier kommer inte undan sitt geografiska läge.

Det går inte att återupprätta något drömt idealtillstånd vid någon särskild tidpunkt. Ingen kan gå tillbaka i historien utan alla måste förhålla sig till hur livet ser ut nu. De kommer att vara tvungna att hitta ett sätt att leva i fred med varandra. Men med Hamas kommer det aldrig att vara möjligt.

RISKEN ÄR BARA, som Ranstorp vågar sig på att avsluta sin bok, som annars är nästan helt fri från spekulationer, att det nuvarande kriget skapar ännu en, eller flera, oförsonliga generationer av palestinier och att Hamas i själva verket kommer att gå stärkt ur det, inte bara bland palestinierna utan dessvärre även globalt, eftersom så många unga studenter idag väljer att okritiskt anamma deras berättelse.

Imorgon kommer, jag upprepar, alla israeler och palestinier att fortsätta att leva sida vid sida, medan studenterna i Lund, Harvard och Oxford gör klart sina examina och påbörjar sina karriärer. ✨

Stalin revisited

Sibiriens floder ska vändas för att bevattna Centralasiens stäpper. Planen är ett återupplivande av gamla ryska imperiedrömmar, skriver **Per Enerud**.

TVÅ FORSKARE vid den ryska vetenskapsakademiens filial i sibiriska Omsk har föreslagit att ett av världens mest ambitiösa – och potentiellt ekologiskt katastrofala – projekt ska återupplivas. Det rör sig om planer på att vända Sibiriens floder för att bevattna de torra stäpperna i Centralasien.

Den 27 februari i år presenterades planerna för allmänheten vid ett seminarium i Omsk:

”Problemet med vattenbrist har förvärrats dramatiskt under 2000-talet. Situationen vid Aralsjön har utvecklats till en ekologisk katastrof. Markerna har, på grund av vattenbristen, upphört att ge skördar och tusentals människor söker sig till Ryssland för att finna jobb. Vattenbristen är ett globalt problem som ökar för varje år och det krävs en lösning. Tanken på att omfördela vattenresurser från västra Sibirien till Centralasien är aktuell än idag.”

Det här är planer som funnits länge, men de utformades i detalj under Stalin. Den svenske författaren Artur Lundkvist refererar entusiastiskt idén i sin reseskildring från Sovjet 1952 och talar om ”naturens underkuvande, människans produktiva triumfer”.

Sibiriens stora floder rinner norrut och mynnar i Ishavet. På 1950-talet hade konstbevattning av bomullsfält i Centralasien lett till svår vattenbrist; redan då började Aralsjön torka ut. Att ta det färskvatten som helt i onödan bara vaskas ut i Ishavet skulle säkra vattenförsörjningen vid bomullsodlingarna. Planerna var högst konkreta. Den första idén var att skapa en kanal mellan de sibiriska floderna Petjora och Kama och leda vattnet mot Kaspiska havet.

KANALEN SKULLE åstadkommas genom att smälla av atombomber – ungefär 200 längs den utvalda sträckan. Man slutade efter tre bomber när det visade sig att strålnings-skadorna blev i överkant, till och med för Sovjetledningen. Man återgick till traditionella grävmetoder.

Det färdiga projektet innebar en 250 mil lång kanal som skulle grävas från Ob i västra Sibirien till Centralasien och vara färdig i början av 70-talet. Först 1973 kom man igång med grävandet. Sovjet invigde

1983 18 mil av kanalen, men vid det laget hade den sovjetiska ekonomin fullständigt havererat. Det färdiga kanalavsnittet är idag svårt förfallet.

Det problem som skulle lösas genom ”naturens underkuvande”, vattenbristen i Centralasien, var också orsakat av samma mänskliga vilja till rovdrift. De torra stäpperna i Centralasien lämpar sig rätt illa för bomullsodling, men genom konstbevattning och kemiska bekämpningsmedel kunde Sovjet få till stånd en storslagen bomullsproduktion. Sovjet kunde profitera på rovdriften, men ödelade samtidigt stora delar av området. Aralsjön var ännu på 60-talet världens fjärde största sjö. Idag är den praktiskt taget uttorkad.

Planerna på att vända Sibiriens floder avskrevs först 1986 då Sovjets ledare Michail Gorbatsjov bestämde sig för att avbryta hela projektet. Vid det laget började miljökonsekvenserna av projektet att vara kända, för att inte tala om konsekvenserna för Sibiriens urfolk och deras levnadsförhållanden.

HELA PROJEKTET, då som nu, vittnar om en kolonial syn på världen och dess resurser. Natur ska utnyttjas, människor får flytta på sig. Även USA var framme och nosade på idéer om att vända Alaskas och Kanadas floder söderut, men planerna förverkligades aldrig.

Den här synen på naturen och naturresurser är typisk för 1900-talet. I årtionden diskuterades på fullt allvar en grandios plan för att dämma upp Gibraltar sund och sänka Medelhavets yta med två hundra meter. Planen kallades Atlantropa och utformades på 1920-talet av en tysk arkitekt, Herman Sörgel. Dennes projekt hade en tydligt pacifistisk idé, men var samtidigt färgat av en tysk djup motvilja mot Englands roll som världsmakt. Genom projektet Atlantropa skulle ett enat Europa kunna bli en motvikt mot de brittiska och sovjetiska världsmakterna. Sörgel såg en framtid där kolonialismen skulle stabiliseras i tre geopolitiska block: ett brittiskt Atlantblock, ett ryskt asiatiskt block och så, ett enat (helst tyskt) Atlantropa.

Projekt Atlantropa förutsatte tre gigan-

Åter till heders.

FOTO: ALAMY

tiska Medelhavsdammar: först och främst Gibraltar sund, sedan skulle även området mellan Italien och Tunisien däckas upp för att ge landförbindelse mellan Europa och Afrika, och slutligen vid Dardanellerna för att behålla Svarta havet på sin vanliga plats. Sörgel inkluderade även en uppdämning av Kongofloden, vars vattenmassor skulle omdirigeras norrut och skapa en jättesjö i Sahara, ungefär där Chadsjön ligger.

VINSTEN MED HELA projektet var, enligt Sörgel, de enorma vattenkraftverk som skulle anläggas i dammarna. De skulle kunna förse hela Afrika och Europa med elenergi. Det fanns också en ideologisk tanke bakom projektet: Det skulle genomföras av ett enat Europa för att skapa välstånd istället för att föra krig.

Konsekvenserna för de här dammprojekten skulle bli ganska dramatiska. Stora delar av centrala Afrika skulle läggas under vatten, hela Adriatiska havet skulle torrläggas. Den grekiska övärlden skulle inte längre vara en övärld. Frankrikes nuvarande Medelhavskust: Nice, Marseille, Monaco skulle ligga tiotals mil från havet. Tel Aviv och Gaza skulle få två mil längre till havet. Och vilka konsekvenserna skulle ha blivit för jordbruk, fiske och klimat kan vi ju bara spekulera kring. Urbefolkningar var det uppenbarligen ingen som brydde sig om.

Inte ett spadatag togs emellertid för att förverkliga projekt Atlantropa. Santorini, Nice och Tel Aviv har fått behålla sin havsutsikt. När det gäller de sibiriska floderna kan man misstänka att ryska staten har annat för sig just nu. Samtidigt skulle projektet kunna stärka Moskvas inflytande över de numera självständiga centralasiatiska länderna genom att göra dem beroende av ryskt färskvatten. Att urbefolkningar i Sibirien skulle mista sina överlevnads-möjligheter kan väga lätt om Moskva kan få en tung geopolitisk fördel i konkurrensen med Kina. ✨

Stefan Löfvens minnesluckor

Memoarboken *Svetsare och statsminister* är tillrättalagd och selektiv när det gäller frågan om invandringen, skriver **Thomas Gür.**

LAPPKASTET I invandringsspolitiken senhösten 2015 var den viktigaste politiska omsvängning som inträffade under Stefan Löfvens sjuåriga statsministerskap – inte bara för socialdemokratin utan i hela det politiska landskapet,

Löfvens mentala resa tog för hans del blott sju månader: Från förklaringen i slutet av april 2015 om att det inte fanns en gräns för hur många flyktingar som Sverige kunde ta emot, över talet på Medborgarplatsen i Stockholm den 6 september om att hans Europa inte byggde murar, till presskonferensen den 24 november, då han, flankerad av den gråsnörvlande vice statsministern Åsa Romson, berättade att Sverige skulle anpassa sin flyktinglagstiftning till EU:s miniminivåer.

Att verkligheten, med mer än 10 000 asylsökande i veckan från oktober 2015, bröt sig igenom alla ideologiska sköldar är uppenbart. Men hur kom det sig att statsministern bara ett halvår tidigare kunde säga sådant som att han till skillnad från Jimmie Åkesson ansåg att en stor flyktinginvandring var bra för Sverige? Eller torgföra skrönor som att "trettio procent av flyktingarna från Syrien har högskoleexamen"? (*Sydsvenskan* 29/4 2015)

Och efter "bygger-inga-murar-talet" sade Löfven att man härnå kunde tala om solidaritet igen: "Jag tror det vänder nu på riktigt." (*Aftonbladet* 6/9 2015) Vad grundade han det på?

STEFAN LÖFVENS nyutkomna memoarer, *Svetsare och statsminister* (Bokförlaget Atlas), skrivna tillsammans med Ulrika Knutson, där han ägnar ett kapitel åt hanteringen av migrationskrisen, är i det perspektivet signifikant läsning.

Detta eftersom Löfven, när han skriver om vändningen i flyktingpolitiken, inte med ett ord berör sina tidigare, så tydliga och kategoriska ställningstaganden, som just i april 2015: "Finns det något tak för hur många flyktingar Sverige kan ta emot?" frågade *Sydsvenskan*. Löfven: "Nej, det

Stefan Löfven på Medborgarplatsen i september 2015.

FOTO: MAJA SUSLIN/TT

finns ingen gräns. Vi ska ta emot enligt de konventioner vi är bundna av. Vi har klarat det tidigare."

Istället skriver han att utvecklingen gick så snabbt att den inte upptäcktes förrän den var ett faktum. Så sent som i juli 2015 hade regeringen fått besked av Migrationsverket att antalet förmodligen skulle ligga på samma nivå som året innan. "Redan den nivån var ju mycket hög", skriver Löfven, glömsk om sitt uttalande några veckor tidigare att en stor flyktinginvandring var bra för Sverige.

För Stefan Löfven är problemet att Sverige fick "ta ett oproportionerligt stort ansvar, tillsammans med Tyskland och Nederländerna" när "övriga Europa inte ville hantera flyktingkrisen". Där ligger kanske också en nyckel till senfärdigheten att agera, trots att hans justitieminister Morgan Johansson tillsammans med Migrationsverkets dåvarande generaldirektör Anders Danielsson på en presskonferens den 3 oktober 2015 framhöll att Sverige närmar sig en gräns för hur många flyktingar som landet akut kan härbärgera.

SVERIGE HADE SÅLEDES ett ansvar, trots att övriga Europa inte tog det, men det blev för oproportionerligt. Varför Sverige tillsammans med de två andra länder som Löfven nämner skulle ha detta särskilda ansvar utvecklar han inte.

Som skäl till att så många sökte sig till Sverige relativt övriga länder uppger Löfven den svenska lagstiftningen som var "mycket mer liberal än grannlänernas" och som dessutom regeringen Reinfeldt avtalat med Miljöpartiet att liberalisera ytterligare – efter Migrationspolitiska överenskommelsen, MÖK, i mars 2011. Men han nämner inte att socialdemo-

kraterna direkt efter valet 2014 förklarade att partiet anslöt sig till MÖK:s principer, i utbyte mot att MP gick med på ökade anslag till försvaret.

Att minnet är selektivt i en memoarbok överraskar inte, även om man bör vara selektiv med selektiviteten, inte minst med tanke på att det finns arkiv att gå till och numera inom en mobiltelefons räckhåll.

Det blir sannolikt lättare att vara så pass oredligt selektiv om man skriver kring en politisk frågeställning som inte engagerat en tidigare. Löfven har sålunda mycket att säga om det fackliga arbetet, kollektivavtalsförhandlingar, industriavtalet från 1997, med sin bakgrund i fackföreningsrörelsen. Samtidigt finns det inga reflektioner i boken, annat än ett stycke om hur duktig Mona Sahlin var på att sätta fingret på det viktiga när det gällde "migration, diskriminering och kulturkrockar" [sic], i frågor om invandring och integration, fram till kapitlet om migrationskrisen 2015.

DETTA SAMTIDIGT som Sverige under Löfvens uppväxttid från de tidiga tonåren och framåt förändras radikalt i sin demografiska sammansättning, sina sociala strukturer och sina kulturella normer genom inte minst den stora utomeuropeiska invandringen.

I Stefan Löfvens tillrättalagda bok utelämnas hans gränslösa uttalanden från före migrationskrisen och hans anammande av MP:s och regeringen Reinfeldts tidigare migrationspolitik. Invandringen finns inte med i hans berättelse fram till uppvaknandet i november 2015 då verkligheten inte längre gick att förneka. *Svetsare och statsminister* blir därmed en berättelse också om socialdemokratiens bedrövliga hantering av migrationspolitiken. ✨

Visst saknar man den vita glöden

Fredrik Johansson
är konsult och
skribent.

Jan Stenbeck var det sena 1900-talets viktigaste svenska entreprenör. Insikten om att politiken inte hade tillräcklig räckvidd för att stoppa konkurrens inom telefoni och etermedier drev honom att skapa företag som ritade om den ekonomiska och politiska kartan. Med konsekvenser långt utanför hans och övriga aktieägares kassakistor.

Tekniken har alltid hotat politiken. Från Gutenbergs tryckpress till Britt Wadners piratradiostation *Radio Syd*. Ny teknik fick fart på såväl protestantismen som försäljningen av jeansbyxor till poptrånande tonåringar. Det är klart att motståndet mobiliserades. Så kunde vi inte ha det.

Teknik slår politik. Men den senare kommer att göra motstånd. För entreprenören kan priset bli högt. Britt Wadner dömdes flera gånger och satt en månad på Hinseberg. Hon gav till slut upp och flyttade sitt entreprenörskap från Öresund till Gambia. Politikens kamp mot tekniken kantas av vunna slag och förlorade krig.

MEN POLITIKEN HAR OCKSÅ försökt alliera sig med tekniken. För att låta den göra jobbet. Marx är det klassiska exemplet. Där inte bara teknik och ekonomi, utan hela den mänskliga historien arbetar för de egna idéerna. Ofta har det handlat om att framstå som kopplad till tiden och framtiden. Att se smart ut. Omge sig med rätt prylar och hänga med vetenskapsmän.

1963 valdes Harold Wilson till ordförande för Labourpartiet och blev året därpå premiärminister. Wilsons partiledarskap och hans regering präglades inledningsvis av en våldsam – om än i detaljerna diffus – entusiasm för teknik och vetenskap. I sitt jungfrutal talade Wilson om "The Britain that is going to be forged in the white heat of this [the scientific] revolution."

Den vetenskapliga revolutionens vita glöd. Inte riktigt Marx nivå. Men heller inga dåliga grejer.

TIO ÅR SENARE präglades samhällsdebatten, inte minst i Sverige, av djup teknikpessimism. Kärnkraften som skulle ge energiöverflöd blev ett existentiellt hot. Ängsten växte inte bara ur teknikens risker eller slutförvarets tidsperspektiv. Traumat var större än så. Det var "marschen in i atomsamhället" som måste brytas.

Datorer och digitalisering var synonymt med övervakning och registrering. "I mitt nya hem. I mitt nya liv. Är det faktiskt hon som bestämmer. Hon är moderdator. Allas vår mor. Den nya tidens centrala punkt. Hon korrigerar ditt centrala system så du passar in i tidens gång", skaldade Ebba Grön 1981. Föga muntert.

Men det skulle svänga igen. Från Mental istid tillbaka till den vita glöden.

Den 7 februari 1994 skickade Carl Bildt mejl till USA:s president Bill Clinton och under hela 1990-talet skulle "informationsteknologins" samhällseliga konsekvenser vara ett bärande tema i många av moderatledarens tal. Teknikoptimismen var gränslös.

I ETT TAL PÅ IVA 1998 konstaterade Bildt att "det är lätt att måla teknologiska visioner i en tid när nästan allt håller på att bli möjligt. Utvecklingen är hisnande i varje del [...] bokstavligt och bildligt en ny värld av ständigt sammankopplad och överallt integrerad intelligens som börjar att skönjas vid horisonten."

Vid en moderat arbetsstämma något år tidigare – då Bildt i huvudsak ägnade sig åt fredsförhandlande och sedermera återuppbyggande av Bosnien – seglade han in och levererade inför lätt häpna delegater ett tal vars bärande del var processorteknikens växande kalkyleringsförmåga.

Det kan på sina håll ha upplevts ett visst avstånd till den kommunala vardagen. Moores lag skulle kanske transformera Örkellunga till oigenkännlighet, men alla kunde inte skönja "den överallt integrerade intelligensen" vid horisonten. Man hade nog med sossarna hemma i kommunen.

ÄVEN DEN AV Bildtregeringen tillsatta IT-kommissionen rörde sig mot det lyriska i sin utvecklingsoptimism: "IT ger människans förmåga vingar."

Pendeln har sedan dess slagit tillbaka igen. Idag är inställningen till den tekniska utvecklingen återigen defensiv. Den artificiella intelligensen tar över jobb och, om vi inte aktar oss, våra samhällen. Internet anses polarisera och fördumma. Vi förbjuder och reglerar.

En del av dessa politiska slag kommer politiken säkert att vinna. Men inte heller denna gång kommer man att vinna kriget. Och visst saknar man Wilsons och Bildts vita glöd. ✨

Människans frihet

I vår postmoderna tid ses gränser som exkluderande. Men ta bort dem och vi får andra former av maktutövning.

Av Daniel Bergström

Det är ett dystert faktum att Tysklands uppdelning i ett kapitalistiskt väst och ett socialistiskt öst ännu, 35 år efter murens fall, är en realitet. Nästan oavsett vilken datapunkt man studerar går det fortfarande att följa den så kallade "inomtyska gränsen" på kartan. Det kan handla om alltifrån arbetslöshet till kulturella attityder och befolkningstäthet.

Mindre uppmärksammat är att Tyskland i praktiken är delat inte i två utan i tre delar. Västra Tyskland delas i en övervägande protestantisk del i nordost och en övervägande katolsk del i sydväst. Religionsgränsen är även den en kulturgräns, om än inte lika knivskarp som den mellan öst och väst. Huruvida majoriteten är katolsk eller protestantisk är en nyckel till mycken statistik om Tyskland, till exempel valresultat. Kristdemokraterna har sina starkaste fästen i det katolska stråket, och socialdemokraterna i det protestantiska området.

Den som vill drabbas av historisk svindel kan lägga ytterligare ett raster över kartan. Gränsen mellan det katolska och protestantiska Tyskland följer nämligen ungefär det romerska kejsarrikets gamla gränser, *limes germanicus*, som också sträckte sig diagonalt från Alperna till Nordsjön. Det går till och med att spåra den utbuktning som de romerska gränsfortifikationerna gjorde norr om nuvarande Frankfurt. Inom de gamla romerska gränserna består Roms inflytande, i form av det romerska rikets tidigare statskyrka. Bortom utbreder sig däremot Luthers tyska troslära.

Den romerska riksgränsen är prototypen för alla nationsgränser. Rom var från sin tillblivelse en stadsstat, från början inte större än sina sju kullar. Till sitt väsen förblev Rom en stadsstat, även när riket växte till att omfatta större delen av den kända världen. I det längsta försökte man också skilja mellan vilka som var medborgare – *civis* – och vilka som bara var romerska undersåtar av olika klasser, under skiftande beteckningar.

En *cives* var i teorin borgare i staden Rom, även om han bodde i en gränspostering i den tyska skogen eller i den mauretanska öknen och aldrig hade sett denna stad. Till sist bleknade dock skillnaden mellan olika kategorier av invånare, framförallt till följd av att medborgarskapet i omgångar utsträcktes genom edikt, nästan all-

tid som en del i politiskt maktspel. År 212 e Kr förklarade så slutligen kejsar Caracalla att alla fria män i hela imperiet var romerska medborgare.

Antagligen bidrog Roms segslitna självuppfattning att vara en stad, om än av alltmer gigantiskt format, till att *limes* blev den första moderna nationsgränsen, med de särdrag som hör till en sådan. En stad uppkommer ju genom att människor sluter sig samman, bland annat för samfällt skydd. Staden var alltså alltid omgiven av en gräns – en palissad, en mur eller något liknande. Bland de tidigaste murliknande strukturer som har hittats är de som omgav staden Jeriko på nuvarande Västbanken, uppförda för cirka 10 000 år sedan. Stadsmuren är en övertydlig skiljelinje mellan dem innanför och dem utanför. Stadsmuren är också, genom sin fysiska gestalt, definitiv och otvetydig. När porten till staden har stängts för natten är man antingen innanför eller utanför.

Kritisk antikforskning brukar visserligen peka på att romarnas *limes* var porösa i så måtto att människor, under den period av fred som präglade mycket av kejsartiden, kunde röra sig någorlunda fritt över gränsen. Av allt att döma förekom till och med arbetspendlande, det vill säga att morgonpigga och strävsamma icke-romare från gränslandet utanför regelbundet reste till de marknadsstäder som låg strax innanför gränsen för att avyttra jordbruks- och hantverksprodukter. De romerska gränserna, anmärker den kritiska antikforskningen med påträngande och nasal röst, var under denna fredliga tid en tullstation mer än en barriär, och fyllde ett ekonomiskt syfte snarare än ett militärt.

Nå, vän av ordning kan då replikera att även en tullstation är en barriär, annars vore den inte mycket till tullstation. Dessutom kan man konstatera att de romerska gränserna inte hade militär funktion – tills de hade det. *Pax romanas* sötebrödsdagar var en sak, men på nyårsaftonen 406 – eller möjligen 405 – korsade ett antal germanska stammar samordnat floden Rhen och strömmade in i det romerska Gallien.

Edward Gibbon (1737–1794), författaren till *Romerska rikets nedgång och fall* i sex band, tänkte sig att dessa alaner och suever med flera på bred front gick över en frusen flod, men det är en killgissning. Mer antagligt är att de, jagade av vintersvalt och trängda i ryggen av hunnerna från den östeuropeiska stäppen, med våld bröt sig

kräver gränser

Tabula Peutingeriana: vägkarta från romarriket.

FOTO: ALAMY

över den romerska tullbron i staden Mogontiacum, nuvarande Mainz. Under alla förhållanden bedömdes händelsen som ytterst dramatisk av samtida kommentatorer som Sankt Hieronymus. Och resultatet på sikt för Romarriket blev, för att använda en historievetenskaplig fackterm, eländes elände.

Efter romarrikets fall försvann nationsgränsen som koncept i något mer än tusen år. Städerna blev kvar, i alla fall några stycken, och med dem nationsgränsens lillebror stadsmuren. Men annars präglas medeltidens poli-

tiska organisation av ett starkt minskat fokus på det publika, det vill säga allmänna och abstrakta strukturer, och ett lika starkt ökat fokus på det personliga. Den grundläggande organisationsprincipen blev personlig makt, med tiden alltmer decentraliserad. Några klara geografiska gränser finner man inte, istället karaktäriseras den medeltida politiska geografin av spänningen mellan centrum och periferi. Ju närmare man kommer maktens personliga centrum desto starkare är härskarens kontroll, men den avtar med kvadraten av avståndet, som värmestrålningen från en brasa. I utkanten av maktens gravitationsfält fin-

>>

”

De medeltida politiska organisationerna kan knappast kallas stater. De saknar gränser enligt vår mening.

ner vi det som kallades marker. Dessa områden var buffertområden och frontzoner – till exempel den spanska marken som var det karolingiska rikets buffert mot morerna och den brandenburgiska marken som var Tysk-romerska rikets buffert mot slaverna.

Markerna med sitt undantagsliknande tillstånd kunde också bli uppehållsplatser för alla sorters vinddrivna existenser, som fredlösa eller stråtrövare. Så var till exempel fallet med de svenska gränsskogarna mot Danmark i södra Småland och Blekinge, dit Dacke tog sin tillflykt. Så var också fallet med de djupa skogarna Tiveden och Kolmården, som båda i gammal tid utgjorde gränsmarker mellan svear och götar. Långt fram i tiden, långt efter Sveriges slutliga enande, var dessa skogar åtminstone i legenden tillhåll för ruskiga stigmän.

De medeltida politiska organisationerna kan knappast kallas stater. Ett skäl till det är just att de saknar gränser enligt vår mening.

Gränser är definierande för statens idé. Eller för att låna Donald Trumps ord: "without borders, we have no nation". Detta slagord slår an en sträng hos hans anhängare och potentiella anhängare i "Middle America" inte minst på grund av den intuitiva sanning som ligger däri. Den som vill lämna öppet mål åt sin politiska motståndare kan med fördel överlämna åt honom att göra den typen av självklara betraktelser.

Det brukar ju sägas att nationalstaterna är en skapelse av det romantiska 1800-talet, med vilket man väl i allmänhet menar att nationalstater är ett hittepå. Särskilt brukar man då peka på Italien och Tyskland. Men man har mer fel än rätt om man med detta menar att nationalidentiteterna är sentida uppfinningar.

En tysk bonde på senmedeltiden skulle utan problem kunna uppge att han, utöver exempelvis hertigdömet Bayern eller kurfurstendömet Sachsen, även var invånare i Tyskland, eller rättare sagt "Heliga romerska riket av tysk nation". Vad gäller Italien kan vi få en klar uppfattning från litteraturen om att Italien var en levande realitet i människors föreställningsvärld, åtminstone hos de bildade humanisterna. Machiavellis politiska handbok *Fursten* (1513–1514) avslutas, i sitt tjugosjätte kapitel, med en förhoppning att Italien måtte befrias från sina utländska erövrare. Och i den episka dikten "Carmen in victoriam pisano-

rum" från slutet av 1000-talet besjungs bland annat en ung adelsman som stupat i republiken Pisas sjöanfall mot den fatimidiska staden Mahdi i nuvarande Tunisien sommaren 1087. "Te Italia plorabit", utbrister skalden – "Italien kommer att begråta dig".

Men sant är, naturligtvis, att 1800-talet var statens sekel framför andra. Föga förvånande, bland annat med tanke på att Hegel (1770–1831) i den byråkratiska ämbetsmannastaten såg världsandens fullbordade form – och i världsanden fanns i sin tur Guds röst. Staten som organisationsform genomgick alltså nästan bokstavligen en förgudning. Följaktligen spilldes stor möda på att formalisera umgänget mellan stater genom ett pärlband av internationella kongresser och konferenser, och på gränskommisioner som fick staka upp tidigare mer vagt definierade landsgränser.

En mer ökad yttring av samma drift att dra upp gränser och ordna världen var de europeiska makternas linjölövningar i Afrika. Vid bland annat Berlinkongressen 1878 och ett antal efterföljande liknande konferenser delades kontinenten upp på ett sätt som kanske kan tänkas värma geometrilärares hjärtan, men inte så många andras. Därför dras den afrikanska politiska geografin med en hel rad märkligheter, till exempel "Capriviremsan", den långa arm döpt efter Tysklands kansler Leo von Caprivi (1831–1899) som sträcker sig inåt landet för att ge Namibia, före detta Tyska Sydvästra Afrika, kontakt med den segelbara Zambezifloden. Eller det sätt på vilket gränsen mellan Kenya och Tanzania, före detta Brittiska respektive Tyska Östafrika, gör en plötslig bukt. Man skulle kunna tro att det beror på att någon hållit sitt finger på linjalen, men skälet är att inte båda Östafrikas höga toppar, Kilimanjaro och Mount Kenya, skulle hamna på brittiskt område.

I vilket fall sporrades 1800-talsmänniskan uppenbarligen av åsynen av vita fläckar på kartan – områden som var okända och, kanske ännu mer väsentligt, ännu inte avgränsade. Jag minns den kittling jag själv erfor i skolåldern när jag i en atlas upptäckte att det fanns områden som inte verkade tillhöra något land alls. Marie Byrds land i Västantarktis är ett exempel. Ett annat exempel är den diamantformade bit öken, ungefär lika stor som Örebro län, som i vart fall intill nyligen fanns på gränsen mellan Irak och Saudiarabien. Rätt eller fel uppfattade jag att dessa områden på något sätt var väsensskilda från jordytan i övrigt, inte fullt verkliga. Deras obestämdhet inneslöt en potential som syntes mig oändlig. Se där vilka romantiska illusioner ett lättsuggererat ungt sinne kan hysa om en folktom bit öken, stor som Örebro län.

Driften att dra upp gränser i geografien var naturligtvis släkt med den naturvetenskapliga positivismen. Mindre uppenbart är kanske att seklets syn på gränser, kartor och stater har förbindelselinjer med konst, estetik och livsmönster. 1800-talets borgerliga hem

Tiotusen år gamla ruiner: Jerikos murar.

FOTO: ZEV RADOVAN/TT

karaktäriseras av sina många olika rum, som vart och ett fyllde sin egen funktion.

Borgaren var lika främmande inför bondgårdarnas storstugor och öppna familjegemenskap som han var inför det sätt på vilket aristokratin upphöjde det till en konst att låta olika funktioner sammansmälta i samma rum (till exempel i form av mottagningar i sängkammaren).

Borgarens motto var istället, när det gällde heminredning lika mycket som när det gällde andra livsområden, ”var sak på sin plats”. Därför tyckte han om dörrar och innerväggar. Det klassiska borgerliga hemmet, oavsett om det låg i England, Tyskland eller Frankrike, såg i all-

Edward Gibbon: historiker som killgissade.

FOTO: ALAMY

mänhet ut på samma sätt. På nedervåningen låg utöver köket tre stora rum i fil. Dessa var hemmets sociala rum, men vart och ett av dem med en specifik funktion: matsal, salong och bibliotek. På ovanvåningen låg de privata utrymmena. Gränserna mellan rummen och deras funktioner var lika noggrant definierade som om de ritats upp av en gränskommission.

Nu blåser vinden åt motsatt håll. Idag är det öppna planlösningar som gäller, på bekostnad av rum och innerväggar. Idag vill man kunna stå i köket och laga mat samtidigt som man ser på tv eller talar med sina gäster, och matmöbler förvandlas till hemmakontor. Det är svårt att i detta inte se en parallell till vår tids bredare kulturella attityd, som slarvigt brukar sammanfattas som postmodernism, där allmängiltiga indelningar avvisas och definitioner dekonstrueras.

Inte märkligt då att själva konceptet med nationsgränser är under angrepp. Gränser anses, av radikala röster i den globala migrationsdebatten, till sin natur vara ett uttryck för rasism och kolonialism, eftersom de bygger på idén om uteslutande av ”den andre”. Så till exempel i den nyligen utgivna *The Case for Open Borders* (Haymarket, 2024) av den amerikanska journalisten John Washington, som tar den senromerska situationen vid USA:s gräns mot Mexiko som utgångspunkt för en generell kritik av gränser.

Denna kritik mot gränser går delvis ut på att de skulle vara artificiella. Och det är de, naturligtvis. Men de är också synnerligen verkliga. Om inte annat för att de på ett verkligt sätt format och fortsätter att forma världen. Den redan nämnda inomtyska gränsen är ett exempel. Även det gamla österrikisk-ungerska imperiets gräns kan iakttas i sinnevärlden. Enligt en studie från Tekniska högskolan i Zürich från 2011 är förtroendet för samhälleliga institutioner större innanför än utanför den gamla Habsburggränsen, även i de fall gränsen går rakt igenom moderna länder som Polen, Ukraina, Rumänien och Serbien. Den förhållandevis omutliga habsburgska förvaltningen har av allt att döma påverkat attityderna hos människor långt efter att den upphört att finnas till.

Gränsen mellan Haiti och Dominikanska republiken, som delar ön Hispaniola i två, går att se från rymden. Trots identiska naturgeografiska förutsättningar är marken på den dominikanska sidan grön och på den haitiska brun och förbränd – resultatet av tvåhundra års skillnad i jord- och skogsbrukstekniker, i sin tur ett resultat av kronisk, och tragisk, politisk kollaps i Haiti. Sådan är den makt som mänskliga abstraktioner, sådant som egentligen inte existerar, har över den fysiska verkligheten.

Vill man vara rättvis mot gränskritikerna medger de naturligtvis själva att gränser är verkliga i den mening att de har verkliga konsekvenser. Faktum är att detta kan sägas vara själva kärnpunkten i kritiken.

Men gränser kan också ses som ofrånkomliga och viktiga. Gränser, i en vidare mening, är nödvändiga för vår förmåga att tolka och förstå världen. Varje fenomen definieras av de gränser vi ritar upp runt det som skiljer det från andra fenomen.

Detta hade inte behövt betyda mycket för den konkreta politiska frågan om det berättigade i nationsgränser, om det inte vore för att kritiken mot gränser uppenbarligen går hand i hand med den postmoderna tidens motvilja mot att dra även mentala eller symboliska gränser. Se till exempel våra uppenbara svårigheter att sätta gränser mot normbrytande beteende, i skolan likaväl som i utanförskapsområden. Eller vår motvilja att sätta oss till doms och dra en gräns mellan fin- och skräpkultur.

Gränser måste i vart fall tills vidare betraktas som ett fall framåt för mänskligheten även ur rent mänsklig och pragmatisk synpunkt. Det är nämligen svårt, med historien för ögonen, att blunda för att alternativet till gränser inte är mindre mänsklig maktutövning, utan maktutövning i andra former.

Utan gränser får vi nog vänja oss vid tanken på att återvända till medeltidens situation med personbaserad politisk organisation snarare än territoriellt baserad dito. Med andra ord en värld som återigen styrs av markgrevar och hertigar, fast i moderna inkarnationer. Den moderna människan måste, som en Faust, vara försiktigt med vad hon önskar sig. ✨

”

Borgarens motto när det gällde heminredning var ’var sak på sin plats’. Därför tyckte han om dörrar och innerväggar.

Av Henrik Nilsson

2

Henrik Nilsson är författare, essäist och översättare av Fernando Pessoa.

Portugals nya

Femtio år efter nejlíkerevolutionen står Portugal inför en ny förändring. Denna gång handlar den om kultur och identitet.

Det ståtliga Pimentapalatset hyser ett av Lissabons mindre besökta museer, där man kan förkovra sig i den portugisiska huvudstadens historia. Till sevärdheterna hör en tio meter lång modell som visar hur allting såg ut före den stora jordbävningen 1755. Efter att ha tillbringat en stund i salarna brukar jag ta en kaffe på uteserveringen i parken. Bland påfåglarna som strosar där finns ett par som är helt vita. För mig blir de ett lika kärt återseende som oljemålningarna av Alfamas hustak från 1800-talet.

Vid mitt senaste besök kunde jag dock bara hitta en av dem. Vaktmästaren berättade att hannen gått bort för något år sedan. "En genetisk defekt gör att de inte lever lika länge som de andra", tillade han. När den övergivna honan såg på mig med en på samma gång nyfiken och trött blick slog det mig att det förmodligen inte kommer att väcka någon större uppmärksamhet när den sista vita påfågeln på Stadsmuseet går bort. För mig kommer det emellertid att vara en lika stor förändring i staden som när ett historiskt kafé går i konkurs eller en gammal spårvagnslinje läggs ner.

Dessa tankar har väckts av museets utställning *Lisboa em revolução 1383–1974* (pågår till den 5 januari 2025), som skildrar omvälvningar i Lissabons och Portugals historia. Till dessa hör de liberala revolterna 1820 och den republikanska revolutionen ett knappt sekel senare. Utställningen mynnar ut i nejlíkerevolutionen som ägde rum för ett halvt sekel sedan. Missnöjda med kolonialkrigen i Afrika genomförde officerare en militärkupp den 25 april 1974 som gjorde slut på det över fyra decennier långa auktoritära styret. Den relativt oblodiga revolutionen tog världen på sängen. Portugiserna fick uppleva en av de där sällsynta stunderna i historien då tiden tycks stanna upp och hämta andan – innan den slår in på ett nytt spår.

Att revolutionen fyller femtio år och blivit medelålders är naturligtvis en förändring att blicka både bakåt och framåt. Men också att på nytt ställa de frågor om den

egna kulturens identitet och särart som har en lång tradition i Europas sydvästligaste land, inte sällan med inslag av melankolisk självrannsakan.

Hos 1900-talspoeten Fernando Pessoa är såväl nationens storslagna förflutna som dess moder-

revolutioner

Den oblodiga nejlike-
revolutionen 1974.

FOTO: HERVE GLOAGUEN/GETTY IMAGES

na perifera belägenhet högst närvarande. Filosofer och essäisten Eduardo Lourenço menade rent av att Portugal på grund av sin historiska börda lider av "hyperidentitet". I en syftning på de tidiga upptäcktsfärderna och den sena

avkoloniseringen skrev han på ett ställe: "Ingen europeisk båt är så tungt lastad som vår. Kanske eftersom vi var de första som kastade loss från den europeiska kajen och de sista som återvände till den."

>>

”

Till skillnad från många andra europeiska länder saknade Portugal länge ett invandringskritiskt ytterhögerparti.

Förr ett transportmedel, nu en turistattraktion.

FOTO: ANTHONY BURNS/ALAMY

Stora landvinningar har onekligen gjorts sedan mitten av 70-talet, då en tredjedel av portugiserna var analfabeter. Efter ett par bräckliga postrevolutionära år – historikerna diskuterar fortfarande hur nära man egentligen var ett inbördeskrig – har de fredliga maktskiftena avlöst varandra. Ändå är revolutionens förrädda ideal ett återkommande tema i de senaste decenniernas portugisiska litteratur. Korruptionen är fortsatt ett stort samhällsproblem, och i slutet av förra året satte en sådan skandal punkt för socialisten António Costas långvariga regeringsinnehav, vars stabilitet många andra europeiska socialdemokrater sneglat avundsjukt på.

Portugisernas misstro mot de politiska institutionerna avspeglas i det låga valdeltagandet. Inför nyvalet i mars i år – som de konservativa gick segrande ur – intervjuade en dagstidning en pensionerad fiskare i Algarve. Han var skeptisk mot alla politiska alternativ, och sade sig oavsett valutgången bli kvar för att ”se skepen segla förbi”. Inte särskilt överraskande med tanke på att mannen satt på ett kafé och tittade ut mot Atlanten. Bildligt betyder dock det portugisiska uttrycket han använde – *ficar a ver navios* – att bli besviken eller gå miste om något utlovat.

Tillsammans med ett sjunkande förtroende för de traditionella högerpartierna ligger sådana illusionslösa stämningar delvis bakom de senaste årens framgångar för det nationalistiska partiet Chega (Det räcker). Till skillnad från många andra europeiska länder saknade Portugal länge ett invandringskritiskt ytterhögerparti, men efter att Chega bildats 2019 fick man sin första parlamentsledamot i form av partiledaren André Ventura.

I årets val blev Chega tredje största parti. Man har gjort sig kända för kontroversiella yttranden

och utspel i parlamentet. I våras väckte Ventura till exempel uppståndelse när han i en debatt om den sedan länge planerade nya flygplatsen utanför Lissabon jämförde med ett liknande projekt i Istanbul, och tillade att ”turkarna inte direkt är kända som det arbetsammaste folket i Europa”. Förolämpningen fick många att gå i taket, men inte alla uppfattade att udden också självkritiskt riktades mot den egna portugisiska arbetsmoralen – eftersom flygplatsen i Istanbul trots allt uppfördes snabbare än den i Lissabon.

En utveckling som påminner om flera andra europeiska länder har Chega nu fått en anseilig vågmästarroll som lär bli allt svårare att bortse ifrån vid kommande regeringsbildningar. I somras aviserade partiet att man kommer att rösta igenom regeringens budget för nästa år – om premiärminister Luís Montenegro går med på Chegas krav på bland annat ökade anslag till gränskontroller och en folkomröstning om invandringens volymer.

Strax före det symbolladdade datumet den 25

Högerpopulist väcker uppståndelse och vinner röster: Chegas partiledare André Ventura.

FOTO: HORACIO VILLALOBOS/GETTY IMAGES

april i år gjorde partiet ett av sina mest uppseendeväckande utspel hittills, då man anklagade president Marcelo Rebelo de Sousa för "landsförräderi" efter att denne i ett tal lyft frågan om Portugals koloniala skuld och behovet av att ge de före detta kolonierna historisk upprättelse. Förslaget att starta en process mot presidenten i parlamentet röstades ner av samtliga andra partier.

Diskussionen om Portugals globala arv – däribland landets roll i den transatlantiska slavhandeln – är högst levande och infekterad. Den har bland annat satt avtryck i debatten om ett eventuellt nytt museum i huvudstaden ägnat upptäcktsfärdernas epok. Ett sådant skulle antagligen locka stora skaror utländska besökare, men frågan är om det överhuvudtaget är möjligt att jämkna de olika strömningar av historiker och intellektuella som i museets innehåll vill betona antingen bedrifterna eller oförrätterna som ägde rum i svallvågorna efter Vasco da Gamas och Pedro Álvares Cabrals seglatser.

Ändå trumfas sådana historiska dispyter av pockande problem av mer vardagliga slag – som vårdköerna och bostadskrisen. När jag för en tid sedan promenerade på en smal gata i närheten av den populära utsiktsplatsen Santa Catarina i Lissabon råkade jag höra fragmentet av ett samtal mellan en äldre portugisisk man och innehavaren av kvarterspets speceriaffär. "Sou o último!" (Jag är den siste!), utbrast mannen och höll upp ett på samma gång triumfatoriskt och sorgset finger i luften.

Av sammanhanget förstod jag att diskussionen handlade om hur få portugiser som bodde kvar i området, och att mannen var den sista i sitt hus eller kanske rent av på hela gatan.

Lokalbefolkningen har i rask takt försvunnit från de portugisiska storstädernas stadskärnor, och prisökningarna på bostäder i den lavinartade turismens spår gör att portugiserna måste söka sig allt längre ut i periferin. Lissabon och Algarve har numera fler turister i förhållande till inhemsk befolkning än Barcelona och Amsterdam. Konsekvenserna är många och svåra att överblicka. Frågan väcks i den svenske prosaisten Maxim Grigorievs kortroman *Regnet* (2022), där bostadskrisens Porto bildar berättelsens fond: "Vad hände med ett liv, med en plats när hemmet blev ett investeringsprojekt?"

Susana Moreira Marques *Terceiro andar sem elevador* (Tredje våningen utan hiss, 2024) är en samling självbiografiska prosastycken om författarens tillvaro i Lissabon, där hon flyttat mellan en rad olika adresser. I en reflektion som knyter an till Virginia Woolfs essä "Ett eget rum" – om självständigheten som villkor för det kvinnliga litterära skapandet – skriver Marques: "Hur mycket kostar en kvadratmeter himmel i Lissabon?"

Turismen har medfört många arbetstillfällen och inkomsterna har bidragit till att rusta upp de tidigare förfallna stadskärnorna. När jag själv bodde i Alfama för tjugofem år sedan var stadsdelen en labyrint av vittrande husväggar, nu har

Poeten Fernando Pessoa: upptagen av Lissabons förflutna. FOTO: ALAMY

den förvandlats till ett polerat utomhusmuseum. Mina halta och lytta grannar på den tiden, som tagna ur en Dickensroman, har ersatts av digitala nomader och tillfälliga besökare som checkar in i och ut ur turistlägenheterna inom loppet av några dagar.

De långa köerna till huvudstadens monument och museer gör att lokalbefolkningen känner sig avskuren från det kulturarv som nu vädras ut och lyfts fram ur skuggorna. Portugals flitigaste krönikör Miguel Esteves Cardoso skrev härförleden om hur han en gång i tiden använde spårvagnslinjen 28 som sitt rörliga kontor, men hur i dag till och med uteserveringarna som vetter mot rälisen är överfulla av turister som vill ta bilder av det historiska transportmedlet. I en anspelning på det tidigare nämnda portugisiska uttrycket "att bli kvar och se skeppen segla förbi" beskrev en insändarskribent i en dagstidning nyligen det som att portugiserna blir kvar och ser flygplanen komma och gå på himlen.

Det räcker förmodligen inte att beskriva utvecklingen som "gentrifiering". Omvälvningen är inte bara ekonomisk och social, utan har också metafysiska dimensioner. Verkligheten är i gungning. Staden riskerar att bli en retuscherad kopia av sig själv; ett tomt skal, ett utställningsobjekt. Poeten Manuel de Freitas, en flitig besökare av den sortens dunkelt upplysta tavernor som nu knappt längre existerar, beskriver i en litteraturtidsskrift hur hans eget Lissabon har förvandlats till en försvarslös stad, "utan anlete och själ".

Det talas nu allt oftare om nödvändigheten att hitta tillbaka till en balans, och att motverka överturismens negativa följder. En möjlig åtgärd som diskuterats är att använda en höjd turistskatt för bostäder åt lokalbefolkningen, som på så vis skulle kunna återbefolka de historiska stadsdelarna. Men sådant är kanske bara kosmetiska åtgärder.

Kanske har nästa portugisiska revolution redan satts i rörelse. Vad denna omvälvning ska mynna ut i är ännu för tidigt att säga. Men jag anar att dramat kommer att bli mer långlivat än den sista vita påfågeln på Stadsmuseet i Lissabon. ✨

”

Verkligheten är i gungning. Staden riskerar att bli en retuscherad kopia av sig själv; ett tomt skal, ett utställningsobjekt.

Granskningen av SD:s förmenta trollfabriker rymde en hel del tvivel. Ändå ställdes inga kritiska frågor om den.

TV4 offrade sin heder

Av Helena Rivière

Detta är en argumenterande text.
Alla åsikter är skribentens egna.

Världen blir alltmer obegriplig. Kristallengalan prisar det bästa som ges på tv. Inte det bästa på TV4, utan det bästa i Sverige. Kristallen i kategorin

Årets granskning gick till "Kalla fakta" för reportaget "Undercover i Trollfabriken" på TV4. Ett wallraffande vars upphovsmän borde vara djupt generade å egna och andras vägnar.

Med Kristallen i hand ropade vinnarna ut att programmet inte handlade om politik. Vad handlade det då om? En trollfabrik är ju inte vad som helst. Trollfabrik var det Putin och Prigozjin bedrev i Sankt Petersburg 2015. Tusentals anställda, en störtflod av propaganda, desinformation, manipulationer och påhittade eller förvanskade nyheter i politiskt syfte. I en diktatur. Hos oss skulle det inte gå.

INGEN BRYR SIG längre om hur farlig den var, Sverigedemokraternas trollfabrik som rörde upp himmel och jord strax före valet till Europaparlamentet. Inställningen hos människor tycks vara strunt det samma. Ingen undrar vad det var för elände som spreds i de anonyma kontona. Det räckte med klichén "SD med trollfabriken". Magdalena Andersson gjorde just det i riksdagens första partiledardebatt den 11 september. Hon sade att Jimmie Åkesson kunde "gå till sin trollfabrik och be dem ta julledigt redan nu så att vi slipper se dem sprida vitmaktpropaganda". Det är att falskeligen brännmärka. Det tär på anseendet.

Det finns ett psykologiskt fenomen

som kallas "den illusoriska sanningseffekten" som en forskare vid The Australian National University, Mary Jiang, studerat. Påståenden som upprepas om och om igen uppfattas som trovärdiga oberoende av om de är sanna eller falska. Hjärnan luras att tro att det som upprepas gång på gång är sanning.

HOPPET OM ATT HÅLLA någon sorts intellektuell standard i detta står till de 42 ärenden i Granskningsnämnden för radio och tv (GRN) som står på tur. Det behövs egentligen bara lite eftertanke för att upptäcka den bristande sakligheten och avsaknaden av opartiskhet i anklagelserna mot Sverigedemokraterna om Trollfabriken. Jag ska göra ett försök.

TV4 utgick ifrån att det fanns en trollfabrik och att de hade ett fantastiskt scoop som i en ask. Men infiltratören jobbade ett helt år, och ändå lyckades han inte få till "det de trodde att han skulle hitta", som han själv sade på Kristallengalan. Han var på insidan. Det var partiets roll han var ute efter, planen, hur de bedrev propaganda bakom anonyma konton, falska konton, vilseledande konton. Att det gick så trögt var för att det inte fanns något graverande att upptäcka. Det fanns varken trollfabrik eller styrning från partiledningen.

Fyra personer, infiltratören inräknad, jobbade på Sverigedemokraternas kommunikationsavdelning med att få unga människor som inte är intresserade av politik att tänka till. De gjorde det med memes, skämt och bilder på Tiktok, satir med politisk skruv. Det var ju it-kommunikatörer de var. Influere. Värre än så var det inte. Det var ingen "orkestrerad påver-

”

Hade den trög-
rörliga opinionen
ändrat sig om
"Kalla fakta" hade
fått granskande
frågor?

Inte fria för fem öre?

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

av hemliga konton och vägrar att stänga ner dem.”

DET VAR MÖJLIGEN dumt av Jimmie Åkesson att avfärda anklagelserna som ”en gigantisk påverkansoperation från hela det vänsterliberala etablissemangen”. Hade han bara förklarat att partiets internetkonton stängdes ned på begäran av politiska motståndare, så hade man bättre förstått varför Sverigedemokraterna var hänvisade till att söka andra vägar för sin rätt att yttra sig. Saken kommer i ett annat ljus när det inte handlar om ”dold opinionsbildning i syfte att undergräva demokratin” – utan om att komma ut överhuvudtaget.

Hans ilska var berättigad men med den skruvade logik som medierna tillämpar på Sverigedemokraterna återgavs det som att han sagt sig vilja fortsätta att ”angripa fria medier i syfte att underminera demokratiens förutsättningar”.

Så kan det låta från dessa fria medier. De är inte fria för fem öre utan präglade av kåranda, statusordning kolleger emellan, viljan att passa in. Ingen kom på tanken att ställa en enda kritisk fråga till ”Kalla fakta”. Typ: 1) Vilka subversiva planer hade deras undercover fått fram? 2) Vilka försök till påverkan på Sveriges regering? 3) Vilket sakinnehåll kunde ”Kalla fakta” visa upp? Vad hade sagts? 4) Vad kan överhuvudtaget sägas som hotar att kullkasta demokratin i ett land som Sverige? Vad skulle syftet vara?

Inga frågor. Däremot var hela hjorden ”chockerad” över Jimmie Åkessons ”motstånd”.

HAD E RIKSDAGSDEBATTEN behövt hållas om ”Kalla fakta” hade synats i sömmarna för vad trollfabriken var värd? Hade den trögrörliga opinionen ändrat sig om ”Kalla fakta” hade fått granskande frågor?

Svaret är tyvärr nej. Acceptansen för den negativa Lex SD som bitit sig fast genom åren omöjliggör just kalla fakta.

”Den illusoriska sanningseffekten” slår tillbaka även om personer får veta att ett påstående är felaktigt. De vill inte veta. De vill ha något att ta spjårn emot. Trollfabriken är en sinnebild för vår tids avsaknad av sanningssökande. TV4 offrade sin heder för strålkastarljuset. Jury som korade dem kunde inte skilja det oäkta från det äkta.

Helena Rivière, fri skribent,
tidigare riksdagsledamot (2006–2010).

kansoperation” från Sverigedemokraterna. Det var inte mer desinformation än den ”Svenska Nyheter” och ”Herr talman” med dockorna underhåller oss med. De hade ett trettiotal konton, en del fejkade, en del med koppling till Sverigedemokraterna.

INFILTRATÖREN GAV SIG ut för att vara en i gänget. Han gjorde vad de gjorde, samtidigt som han smygfilmade snacket kompisar emellan. Att ha blivit smygfilmad av någon man betraktade som vän var extremt integritetskränkande, sade en av dem. Det blev heller ingen bra tv.

Det märktes att materialet var magert. En timme ägnades åt hemlighetsmakeriet. Men det man ville ha som tv-tittare var ju innehållet i kontona. Illegitimiteten. Lögnera, hatet och hotet. ”Kalla fakta” väckte samma snopna känsla av upplösning i tomma intet som gubbens förvåning efter att ha tagit ett bett i en maräng: ”Men vart tog tugga vägen?”

Riksdagen höll en extrainsatt debatt den 24 juni, begärd av Centerpartiet med anledning av anonyma påverkanskampanjer. Samtliga debattörer utom en utgick ifrån att Sverigedemokraterna hade en trollfabrik. Socialdemokraternas Anders Ygeman återgav punkt för punkt Googles definition och tillämpade det på Sverigedemokraterna. Det var anonyma och falska konton, arméer av troll för att underminera demokratin och det demokratiska samtalet, det var hot och hat, det var att manipulera och vilseleda allmänheten, skruva upp tonläget.

Kopplingen anonyma konton och politiskt parti är belastande för Sverigedemokraterna – men det är inte en troll-

fabrik. Det enda vilseledande jag kan erinra mig är ett klipp på Magdalena Andersson där hennes AI-genererade röst säger att hon vill förgöra Sverige. Det återkommer tre gånger. Det är ett falskt påstående och det begriper varenda människa. Ingen har undgått henne live på tv, hur hon älskar Sverige.

KONTENTAN AV RIKSDAGSDEBATTEN var att anonyma konton vill ingen se. Sverigedemokraternas Mattias Bäckström Johansson höll med. Men, sade han, då är det viktigt att inte heller tillåta techbolagen stänga ner SD-konton på uppmaning av vänsterpartister och miljöpartister som ogillar åsikterna. Alla ska kunna säga sin mening.

Då är vi inne på TV4:s bristande heder. Med vad de visste om innehållet i de falska kontona genom sin infiltratör (som själv hade producerat samma innehåll) borde de ha lagt ner projektet. Men de lade inte ner, för idén om en trollfabrik kunde kletas fast vid Sverigedemokraterna genom den ”sanning” om dem som hamrats in genom åren. Precis den koppling Ygeman gjorde. Våra medier eftersträvar inte sanningen, utan att hålla en rågång mot Sverigedemokraterna. Uttalanden förvanskas. De huggs av så att kontexten försvinner och det som förmedlas blir något annat än det som avsetts.

Fortfarande två månader efter *ground zero* talade *Expressens* podd Politikrummet om ”det där” Sverigedemokraterna hade sysslat med. ”Det där” räckte som referens, det är kortversionen av mediernas story, den som upprepas idag och alla dagar. Den lyder: ”De använder sig

TEMA

VANLIGT FOLK

För femton år sedan fick KD-ledaren Göran Hägglund det hett om öronen för sitt tal om verklighetens folk. Idag tävlar politikerna om deras gunst. Vi bad ett antal skribenter reflektera över begreppet vanligt folk.

Dybecksvägen
70-68 Sv. Svartskällan

Nu vill alla vara svenskar

Begreppet verklighetens folk möttes av en storm av fördömanden när det lanserades för femton år sedan.

Idag är det politisk vardagsmat.

Av Fredrik Haage

Begreppet kulturkrig användes inte i svensk debatt 2009. Inte på det sätt som det görs idag. När jag satte mig i talskriveriets hydda och smidde de pilspetsar med vilka jag ville att dåvarande socialministern och kristdemokratiske partiledaren Göran Hägglund skulle perforera den kulturradikala vänstern handlade mycket om just kultur som sådan, inte om kultur i nationell identitär bemärkelse. Men nog skulle de duga för det också.

Den allra första pil Hägglund fyrade av var frågan om det verkligen är ett kvalitetsmått för kulturuttryck att vara politiska. De klassiska referensramarna är bättre. För ändamålet med kultur är ändå inte att "väcka", "vara normkritisk" eller i sämsta fall uppröra för sakens skull, *pour épater la bourgeoisie*.

Det är precis den formen av pekpinnar som är symptomatiska för den radikala vänster som sedan länge marscherat färdigt genom institutionerna och nu spänt bevakar en självbekräftande världsbild som hålls fast uppstadad. En som skärmar av verkligheten.

Verklighetens folk trädde naturligt fram ur denna syn på det västerländska tillståndet. Det behövdes knappt ett uns av retorisk meditation för det, mest en kopp starkt kaffe på ett utomhusfik i Stockholm under rogovande vårsol. Men frågan om vilket håll folket vandrat sedan dess tarvar en kopp till.

Mycket har förändrats sedan 2009, till och med väldigt mycket. När Hägglund brakade loss i Almedalen (verklighetens folk introducerades faktiskt i hans mindre uppmärksammade tal till partiets riksting en vecka tidigare) ledde det till ett nationellt åskväder av fördömanden. Men idag skulle de centrala delarna knappt framkalla en gäspning. I ett parti av talet sammanfattas verklighetens folk:

"De som har familj, arbetar, tar semester och lever sina liv som folk gör mest.

Men dem hittar vänstern alltid något fel på. Teaterregissörerna talar om för dem att deras tillvaro är falsk och förljugen. Och i förskolan får barnen veta att deras lekar måste vara könsneutrala.

Vänstern tycker att det vanliga samhället är ett förtryckande samhälle och därför skall det vanliga klandras och motarbetas."

Det förekom förstås mer slängar än så. Men det faktum att en sådan här typ av tankefigur väckte raseri säger en del om tankeklimatet för femton år sedan. "Mörka krafter", "grumliga vatten" och annalkande fascism ("det var så här det började på trettioalet" var redan på den här tiden ett känt stridsrop) fyllde kultur- och ledarsidor i flera månader.

Så länge det var en vänster som utsågs till elit i det sociologiska schemat var det fråga om farlig populism.

Samtidigt var ansatsen inte oerhört exotisk. Några år senare hade brittiske författaren David Goodhart bakat färdigt sina tankar kring migration och tillhörighet i motsatsparet *somewheres och anywheres*: de som inte ville eller kunde flytta från en specifik plats de kallade hem – respektive de som såg flygplatser som en given del av tillvaron och inte kände lojalitet till någon plats eller för den delen nation.

Ronald Reagans talskrivare Peggy Noonan var inne på samma spår när hon talade om *the protected och the unprotected*. Alltså de som inte har resurser att frena sig från konsekvenserna av en upplyst elits vilja att forma ett progressivt samhälle. Det var, påpekar hon, sannolikt inte dött-rar till EU-toppar som ofredades av migranter under den ökända nyårsnatten i Köln 2015. Noonan förutsåg både Donald Trumps valvinst och brexit.

2009 års verklighetens folk förhöll sig överhuvudtaget inte till integrationsfrågor, men de gör det idag och det med besked.

Först skall sägas att de i en mening har kommit att få ett stort politiskt erkännande på sistone och inte bara i lösa lovord utan i form av substantiellt politiskt intresse. Liv och leverne i det "svenska hjärtlandet" som Ebba Busch till sedvanlig kvällstidningsirritation pekade ut är högsta politiska mode.

En valrörelse baserad på drivmedelspriser skulle varit en >>

*"Det är ständiga
spadar, pinnar
och stövlar kring
Muharrem Demirok
så fort han inte
är i riksdagen."*

VANLIGT FOLK

Provokatören: Göran Hägglund i Almedalen 2009.

FOTO: LEIF R. JANSSON/TT

Ebba Busch och Ulf Kristersson: riktigt rustika.

FOTO: AXEL ADOLFSSON

fars 2009. Liksom frågan om skogsbruket. Och inte minst jaktfrågor. Det där med vargens vara eller icke vara har alltid funnits som öppen strömkabel i svensk debatt, men jaktlivet i stort har aldrig rönt större intresse utanför någon stackars talespersons tjänsterum.

Men nu huttrar en armé av fotografer i svenska skogar under det att partiledare poserar i bister säsongsväder. När Ebba Busch och Ulf Kristersson låter sig fotograferas tillsammans i stilenlig jaktmundering går debattens vågor höga kring valet av färg och form. Men inte över att de identifierar sig med svensk jägarkår. Den aspekten är given.

Konton i sociala medier har fördelen att de visar vad politiker vill förmedla när de har full kontroll över bilden. Den arme centerledarens idoga arbete att förknippas med sitt hus på landet är allmänt känt. Det är ständiga spadar, pinnar och stövlar kring Muharrem Demirok så fort han inte är i riksdagen. Regeringens nyutnämnde EU-minister Jessica Rosencrantz ser snabbt till att sätta sig för att tankfullt blicka ut över gråhöljd svensk höstskog. Landsbygdsminister Peter Kullgren klappar ömt en kossa på mulen och så vidare.

Det är gärna kargt och lerigt när politiker är ute i hjärtlandet. Man verkar ana att verklighetens folk inte lever i någon soldränkta influerartillvaro.

”Det är gärna kargt och lerigt när politiker är ute i hjärtlandet.”

Men man vill också åt något mer med den där estetiken. Åt det där andra som trängt sig på med sådan kraft sedan 2009 och som det inte finns etablerade förhållningssätt till: Man vill vara svensk.

”Svenska flaggan skall vaja på varje torg i hela Sverige.” Hade Göran Hägglund ropat det i Almedalen 2009 hade väl livvaktsskyddet fått ingripa. Men nu var det istället Magdalena Andersson i Almedalen 2024. Knappt ett förhöjt ögonbryn; snarare tolkningar om hur förväntat det var att hon fortsatte partiets vridning mot ett slags folklig nationalism.

Där har i princip allt hamnat – folk, elit, partier, kulturdebatt, nätdebatt. Alla vill ha ett ord med i laget kring migration, identitet, kulturkrockar och förstås tolkningsföretade kring svenskhet. Men det betyder inte att spänningsfältet är borta. Frågan om vilken verklighet som är officiellt erkänd handlar fortfarande om en maktrelation. Samma elit gör fortfarande anspråk på att ha det rätta svaret.

I dag är den berömda åsiktskorridorens väggar inte rämna-de men intimt bekantade med släggans kraft. Flyktinkrisen, Sverigedemokraternas genombrott och en förfärande brottsutveckling har tvingat fram ett helt annat debattklimat. Men det är en rörelse som alltså följs av en osäkerhet kring vad som är en offentlig sanning och inte.

Det är inte en sanning att verklighetens folk vill flytta till områden som är fredade från invandrare eller åtminstone

invandrarrelaterad brottslighet. Det går rykten om pågående utflyttning till Normandie, Sydfrankrike eller Spanien men dagstidningsreportagen saknas för att bekräfta det så det är fortfarande rykten.

Svenska Dagbladets ledarskribent Paulina Neudings texter är exempel på hur den erkända sanningens gränser successivt förskjuts. 2012 skrev hon om hur det vanligaste namnet på nyfödda pojkar i Malmö 2004 var Mohammed. Detta för att belysa orsakerna till stadens växande problem med antisemitism. Det drev som följde hörde till de värre med inslag av "rasism", "Breivik" och "tickande konservativ bomb". Få av de berörda vill förstås kännas vid det där idag.

Några år senare skrev Neuding om det utbredda problemet med hotfulla ungdomsgång på landets bibliotek. Återigen inget som någon annan hade haft lust att ta i, tvärtom gärna sopa under mattan, sannolikt för att det i hög grad var ett invandrarrelaterat problem. Och återigen anklagelser om främlingsfientlighet från personer som idag nog önskar att de hållit tyst.

2015 behandlar hon den otrygga miljön i svenska simhallar. Det är i princip samma historia som med biblioteken; företrädesvis invandrargång som hotar och misshandlar. Och det rapporteras på ett sätt som tvingar gemene man att avkryptera artiklar och nyhetssändningar.

I en sådan miljö gäller det att veta var någonstans man ska undvika att ta del av allmän service. "Huruvida man lyckas med det hänger intimt samman med inkomst – varför det förblir en statusmarkör i den offentliga debatten att låtasas som att problemet överhuvudtaget inte existerar, eller att bli förvånad varje gång det kommer till nytt uttryck."

Neuding summerar i Noonans anda: "Räkna med att de som har råd och kan välja tryggare alternativ kommer att isolera sig mer."

The protected and the unprotected.

Statsvetarna Cecilia Garne och Katarina Barrling berör samma sak i *Saknad. På spaning efter landet inom oss* (Mondial förlag). De gör den träffande observationen att det är den övre medelklassen och inte de där "andra" som lever i det förgångna Sverige. I ett Sverige som fortfarande är tryggt och rätt så homogent. De har råd att leva i dåtiden. Övriga lever i den verkliga nutiden:

"Segregationen finns inte bara mellan svenskar och invandrare, utan den gäller även inom gruppen svenskar. Skillnaden mellan att bo i Vasastan respektive Filipstad har förstås alltid varit stor, men på kort tid har den blivit ännu större."

Tryggheten har att göra med var man bor och är en klassfråga. Möjligheten att hålla sig med en progressiv världsbild beror på vilken miljö man har möjlighet att dra skärmar kring. Men att avskärmningen faktiskt är en avskärmning är en verklighet som inte skall erkännas.

Det är fråga om helt andra omständigheter än de Göran Hägglund befann sig i 2009 då han angrep kultureliten och dess politiskt korrekta förgivettaganden. Men annat är precis som förut:

Sent i oktober 2022, alltså strax efter valet, inbjöd tidskriften *Kvartals* vetenskapsjournalist Henrik Höjer varje hugad till en vadslagning om huruvida svensk demokrati skulle ta skada av en regering stödd av Sverigedemokraterna. För valet 2022 uppamade precis samma sorts febriga varningar för att demokratin

Bengt Westerberg: såg en hotad demokrati. FOTO: CAISA RASMUSSEN/TT

var på väg att raseras av en ondsint högerpopulism som under hösten 2009.

Stefan Löfven och Bengt Westerberg skrev tillsammans i *Dagens Nyheter* att demokratin var hotad vid ett felaktigt valresultat (Höjer noterar att Westerberg skrev samma sak inför valet 2018) och bilden blir smått komisk när Höjer kan räkna upp fyra i rad (Johan Hilton, Åsa Beckman, Malin Ullgren, Björn Wiman) som alla även de delat med sig av sin ångest just från *Dagens Nyheter*s olika högsäten. Men det var förstås fullt av varningsskrin även i andra medier och inte minst sociala sådana.

Men det går ju i någon mån att mäta sådant med hjälp av till exempel data från internationellt erkända organisationer som Freedom House index, påpekade Höjer. Man kan ju se om Sverige har fallit till position nittio i index eller lägre innan nästa val. Så han satte ett halvt dussin Amarone i pant på att så inte skulle ske och inväntade svar från pessimisterna.

Två år senare kunde han konstatera att ingen hade velat buda emot och att ingen fara för svensk demokrati ännu stod att finna i mätningarna.

För att Höjer skall förlora vadet krävs att demokratin börjar nedmonteras under den återstående tiden fram till valet 2026. "Man undrar ju om de menar allvar?" skrev Höjer och svaret är förstås nej. De återkommande emotionella varningarna är förstås inte autentiska utan en återspeglings av maktrelationen. Precis som 2009.

Anklagelsen är alltså att folkflertalets perception och varseblivning av verkligheten, om denna skiljer sig från vänsterns, ovillkorligen rör sig inom ett demokratifientligt kraftfält. En anklagelse som stått blick stilla under decennier, oavsett vad för slags synpunkter som trippat förbi i dess kikarsikte. Oavsett om det handlar om genusideologi eller migration – eller uppfattningen att det där kikarsiktet överhuvudtaget existerar.

Så tillvida har ingenting förändrats. Nästan skönt.

Fredrik Haage är politisk chefredaktör i *Smålandsposten*.

De betalar priset för klimatpolitiken

Förr eller senare kommer de privilegierade klassernas progressiva politik att drabba vanligt folks plånböcker.

Av Henrik Jönsson

Britpopbandet Pulpas nittitalshit "Common People" skildrar sångaren Jarvis Cockers möte med en överklassstjej som vill passa på att turista lite i verkligheten medan hon studerar skulptur i London: *I want to live like common people / I want to do whatever common people do / Want to sleep with common people / I want to sleep with common people like you.*

Hennes ambition är dock inget genuint försök att förstå andra människors livsvillkor, utan uttrycker de privilegierade klassernas distanserade exotisering av "vanliga människor".

När Cocker tar med henne till ett snabbköp och ber henne låsas att hon inte har några pengar börjar hon skratta. Högutbildade medlemmar av samhällseliten kan nämligen beblanda sig med pöbeln på skoj – medan tanken på att faktiskt vara en av dem på riktigt uppfattas vara ett skämt.

De högre samhällsskiktens nedlåtande syn på den breda massan har mångtusenåriga rötter. Till exempel argumenterade redan Platon för att filosofer borde styra samhället istället för vanligt folk, eftersom de begrep så mycket bättre än andra. När en framväxande klass av handelsmän under 1500-talet började formera en resursstark medelklass i Europas hamnstäder signalerade aristokratin snabbt förakt mot dessa uppkomlingar som gick och prålade utan vederbörliga anor. Till och med arbetarklassens folkrörelser under 1900-talet byggde på ett implicit folkförakt: massorna behövde uppfostras och ledas av dem som läst sin Karl Marx och visste bättre.

Dagens samhälle är förvisso mer meritokratiskt, men det innebär inte att vi inte har privilegierade klasser. De som sitter på politiska, mediala och kulturella maktpositioner är välavlönade individer med hög utbildning och hög status. Av naturliga skäl tenderar dessa att gravitera mot storstäder och universitetsstäder, vilket ger klyftan mellan privilegierade och vanligt folk en utpräglad stad-land-dimension. Ett tydligt exempel på detta är hur Stockholms före detta landshövding Anna Kinberg Batra i sin mindre medietränade ungdom en gång hävde ur sig att "stockholmarna är smartare än lantarna".

Dessa privilegierade klasser tenderar att ha så kallade *progressiva värderingar*, vilket rent teoretiskt borde innebära hög tolerans mot meningsmotståndare. I verkligheten hyser de dock ett

förakt mot de lägre klassernas åsikter och upplevelser, på samma sätt som när presidentkandidaten Hillary Clinton en gång avfärdade sina meningsmotståndare som "a basket of deplorables" – vilka betraktas vara för dumma och okunniga för att dela hennes och hennes gelikars upplysta värderingar.

"Vanligt folk" är både arbetare och tjänstemän, med ett brett spektrum av yrken, åsikter och värderingar. De är varken väldigt rika eller väldigt fattiga. Swedbanks privatekonom Arturo Arques har talat om den "breda medelklassen", de omkring 70 procent av Sveriges befolkning som varken har så ont om pengar att de inte skulle klara en oväntad utgift på 12 000 kronor – eller så rika att de inte kände av förra årets prisökningar på mat.

Det som förenar "vanliga människor" är således inte fattigdom, utan att de saknar reell makt och istället tvingas leva med resultatet av vad andra bestämmer åt dem. Detta tillstånd speglas av mediernas tendens att skildra hur allt från budgetnyheter till reduktionsplikt drabbar medelklassens plånböcker som om sådana saker vore opåverkbara naturfenomen.

Detsamma gäller den så kallade "gröna omställningen". På drygt två decennier förväntar sig politiker och aktivister att världen ska upphöra med alla typer av koldioxidutsläpp – vilket i praktiken kräver oöverstigliga uppoffringar för just vanligt folk.

Ett tydligt exempel är vindkraften, vilken omhuldas av just de privilegierade och förment progressiva klasser som driver på omställningspolitiken. Samtidigt är vindkraften problematisk som energikälla – inte minst eftersom den är ekonomiskt ohållbar. När det blåser produceras nämligen så mycket el att priserna drivs ner och produktionen blir olönsam – medan när det är vindstilla och energipriserna skjuter i höjden kan vindkraften inte producera någon el alls. Det genomsnittliga svenska vindkraftsbolaget gör i nuläget årliga förluster på hela 39,4 procent.

Detta påverkar dock inte de privilegierade klassernas gröna övertygelse: vindkraft är framtiden och bör skattesubventioneras.

Själva vindkraftverken är dessutom trevligare som ideologiskt ideal än som praktisk verklighet. De som bor nära anläggningarna tvingas ofta leva med konstant obehagliga ljud, blixtrande ljus i natten, och får ofta sina fastigheters värden uttraderade som följd. >>

Där de privilegierade klassernas gröna beslut fattas byggs inga vindkraftverk.

FOTO: BRIAN JACKSON/ALAMY

I *Expressen* berättade ett par för två år sedan att deras hus förlorat halva sitt värde på grund av vindkraften. Som Energimyndigheten konstaterade i rapporten "100 procent förnybar el: Delrapport 2" (2019) hjälper det inte att det teoretiska stödet för förnybar energi är stort – när det praktiska stödet för vindkraft i den egna kommunen är obefintligt.

I storstäderna, där de privilegierade klassernas gröna beslut fattas, byggs dock inga vindkraftverk alls. Kritiken från dem vars lantliga hemmiljö förstörs av vindkraftparker uppfattas som bakåtsträvande av okunniga lantisar som själviskt försöker förhindra den gröna omställningen.

Just därför har beslutsfattare och aktivister svårt att acceptera att någon tackar nej till deras politik.

Ett konkret exempel på detta var när invånarna i Malung år 2020 röstade nej till en planerad vindkraftanläggning på Ripfjället – vilket ledde till att politiker helt enkelt ignorerade den kommunala vetorätten och byggde anläggningen ändå.

Strax efteråt presenterade Christofer Fjellner, Moderaternas

gruppledare i Stockholms stad, partiets nya klimatpolitiska program. Programmet stipulerar bland annat att den kommunala vetorätten ska "ändras" i syfte att få fler kommuner att säga ja till vindkraft. Partiet medger att det finns en målkonflikt mellan "lokal miljöpåverkan och global klimatnytta", men anser att kli-

matnyttan går före och att fler kommuner därför måste fås att acceptera vindkraften.

Vindkraften är bara en del av den gröna omställningen. Sveriges och EU:s klimatmål kräver ingenting mindre än en extrem omdaning av samhället och en påtaglig försämring av människors livskvalitet. EU:s gröna giv dikterar att "netto noll" ska uppnås senast 2050; Sveriges klimatmål säger 2045. Med andra ord ska alltså nettoutsläppen på tjugo år pressas ner till noll. Det innebär förbud mot fossila bränslen i industrin, i jordbruket, i en lång rad sektorer som idag helt saknar alternativ.

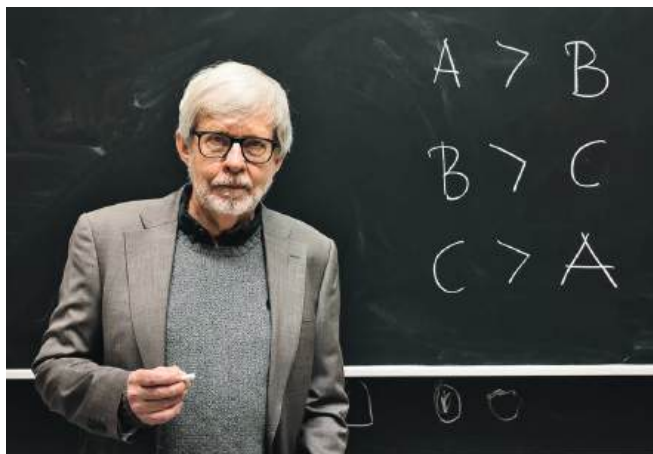
Norrland är på god väg att få en kostsam förvarning av den gröna omställningens ekonomiska konsekvenser. Där ska statliga Hybrit och skattedopade Stegra (tidigare H2 Green Steel) börja producera stål utan kol, vilket är en ytterst energikrävande process som kommer att kräva lika mycket el som hela Finland

*"Det som förenar
vanliga människor
är att de saknar reell
makt och tvingas
leva med resultatet
av vad andra
bestämmer åt dem."*

Fick nog av grön omställning: polska bönder demonstrerar vintern 2024.

FOTO: JAKUB PORZYCKI/GETTY IMAGES

Förordar upplyst klimatdespoti: Torbjörn Tännsjö.

FOTO: MIKAEL LUNDBLAD

förbrukar på ett år. Att driva igenom sådana satsningar samtidigt som vanligt folk har svårt att betala skenande elräkningar är magstarkt i sig – och som salt i såren finansieras dessa gröna högriskprojekt huvudsakligen via just vanligt folks skatteskedar.

Detta kamoufleras bakom eleganta lösningar som kreditgarantier och pensionsinvesteringar, men förr eller senare kommer notan för de privilegierade klassernas progressiva politik att drabba vanligt folks plånböcker.

Jordbrukssektorn har en djupare krisinsikt, och förra vintern protesterade bönder i hela Europa mot EU-politikernas ogenomförbara omställningskrav. Såväl reduktionsplikt som byråkratisering har gjort det allt svårare för europeiska bönder att konkurrera på den internationella marknaden.

Så sent som 2022 drev Nederländernas premiärminister Mark Rutte igenom krav på radikalt sänkta kväveutsläpp som enligt regeringens egna beräkningar skulle driva var tredje bonde i konkurs. Som om detta inte var nog köpte den nederländska staten även upp 3 000 bondgårdar – för att lägga ned dem. Det är en ödets ironi att många av de progressiva politiker som nu kräver matpriskontroller själva alltså varit arkitekterna bakom den inhemska matproduktions fördyring.

Ytterligare ett exempel på den ibland nästan brutala nonchalsen inför vanliga människors livsvillkor är uppvärmningen av bostäder. Majoriteten av energin europeer idag använder för att värma upp sina hem kommer från fossila bränslen. Inte för att de inte bryr sig om klimatet, utan för att de har en ekonomisk verklighet att förhålla sig till. De styrande klassernas politik tar dock inte hänsyn till vanligt folks verklighet. Bryssel håller på att utveckla ett utsläppshandelssystem som ska omfatta privata hem och göra uppvärmningen allt dyrare, tills gas- och oljevärme till slut blir helt förbjudna. Så sent som förra året försökte EU genomdriva tvångsrenoveringar av alla byggnader som inte har energiklass A, något som för äldre stugor riskerade att landa på över en halv miljon kronor styck.

Att klimatmålen inte kommer att kunna nås i sin nuvarande

form är uppenbart, eftersom man helt enkelt inte kan ålägga industri, jordbruk och hushåll att elektrifieras när man samtidigt saknar planerbar energi. Vanföreställningen att Europa skulle kunna tvinga igenom en total energipolitisk och ekonomisk omställning på drygt tio år samtidigt som varken energin eller teknologin som behövs existerar är inte bara befängd – den är även demokratiskt farlig.

När vanligt folk börjar erfara den gröna omställningens verkliga privatekonomiska och praktiska konsekvenser kommer de nämligen att göra allt för att rösta bort de politiker som tvingat fram denna situation. Vilket den politiska klassen är fullt medveten om. Den utilitaristiske filosofen Torbjörn Tännsjö har i flera år förespråkat en ”upplyst klimatdespoti”. I sin senaste bok, *Från despoti till demokrati* (Fri tanke, 2024), argumenterar han för att klimathotet är så allvarligt att människor inte kan tillåtas göra sina egna prioriteringar. De som vet bättre – det vill säga har samma prioriteringar som Tännsjö själv – behöver få vanligt folk att fatta ”rätt” beslut. Detta speglas även i den miljöpartistiske EU-parlamentariken Per Holmgrens önskan att avskaffa alla fria val med hänvisning till klimatkrisen, *Lex Platon* och storstädernas maktthavare.

Få klimatprogressiva går dock så långt att de öppet kräver klimatdiktatur. Många klimatpolitiska åtgärder bygger dock de facto på tvång eller en form av ekonomisk utpressning där den som fattar ”fel” beslut ska bestraffas. Denna typ av ekonomisk press tenderar att ha störst effekt på dem som har minst marginaler, medan de som fattar besluten knappt märker av konsekvenserna.

Ett exempel på detta är hur den dåvarande infrastrukturministern Anna Johansson (S) beklagade sig i *Dagens Industri* 2016 över att bensinen var för billiga, samtidigt som lönen för svenska statsråd låg på över 130 000 kronor i månaden. Den ekonomiska press hon ville sätta på svenska folket märktes knappast på Johanssons eget bankkonto.

Många av de mest entusiastiska rösterna för grön omställning gör tydligt att de själva inte har några planer på att ändra sin livsstil alls. Prins Harry och Leonardo DiCaprio flyger glatt världen över i privata jetplan för att förklara för vanligt folk att de måste flyga mindre. Detta uttrycker omedvetet en extremt cynisk syn på vanliga människor. Marie Antoinettes bakelser korsbefruktas med Mao Zedongs kulturrevolution: antingen får folk värma sig med tanken på sina minskade utsläpp – eller så får de solidariskt finna sig i att frysa till förmån för det gröna språnget.

Allt fler inser att klimatmålen i deras nuvarande form är en teknisk, ekonomisk och politisk fantasi som är omöjlig att genomföra i sin nuvarande form. Samtidigt är det vanligt folk som kommer att drabbas privatekonomiskt när energipriser, mat och industriprodukter blir dyrare i omställningens namn – och eventuella försök att rösta bort denna politik möts i allt högre grad med inskränkningar av folkets självbestämmande.

Samtidigt kommer den gröna omställningens progressiva arkitekter själva att kunna köpa sig fria från dess konsekvenser – precis som privilegierade klasser alltid har gjort. För när det kommer till kritan vill de inte alls leva *like common people do*.

Henrik Jönsson är entreprenör och samhällsdebattör.

När vanligt folk fick Volvo.

FOTO: VOLVO

Folkets klassresa har avstannat

Under större delen av historien har vanligt folk förknippats med det enkla och tarvliga, rentav farliga. Nu är vi där igen.

Av Katarina Barrling

All offentlig makt i Sverige utgår från folket. Så inleds regeringsformen (RF). Folkmakten – för inte så länge sedan var det något Sverige verkade rakt igenom stolt över. Folkets suveränitet sågs som en maximering av demokratin, någonting gott.

Numera är stoltheten mer nedtonad. Allt oftare luftas oron över att folket inte riktigt är att lita på. Det röstar inte längre som förr, utan bryter gamla mönster och blir alltmer oförutsägbart.

Inte minst Sverigedemokraternas starka uppgång tar den etablerade makten till intäkt för folkets bristande pålitlighet. Alltsedan SD:s riksdagsinträde har svensk politik präglats av olika sätt att kringgå den växande andel av folkviljan som SD:s framgång vilar på. Decemberöverenskommelsen, Januariavtalet, Tidöavtalet, alla tre speglar de, om än i varierande grad, en skepsis till det röstande folkets val.

Redan denna korta inledning visar hur laddat ordet *folk* är. Det

är svårt att använda på ett sätt som uppfattas neutralt, utan blir lätt en projektyta för läsarens värderingar och känslor. Det väcker reaktioner: från det olämpliga i att uttrycka sig svepande om "folket", till att folket finns och borde ges större makt. Ordets många bottenar och övertoner gör det retoriskt tacksamt eftersom det kan användas både sakligt och känslorframkallande på en gång. Låt oss därför se närmare på den lexikala värld som rymms i det enstaviga lilla ordet.

Folk kan för det första stå för människor i största allmänhet, till exempel i uttryck som *Det är skillnad på folk och få* eller *Bete dig som folk!* Ordet kan också syfta på den samlade mängden individer inom ett visst territorium, ofta en nation. Det folket möter vi i Statistiska centralbyråns befolkningsstatistik, med uppgifter om Sveriges *folkmängd*, baserad på Skatteverkets uppgifter om *folkbokförda*.

Den objektiva folkmängden ligger nära RF:s folk. Samtidigt speglar grundlagens formulering också demokratiska värderingar, genom att anspela på det röstberättigade folk (*demos*) som utgör folkstyrelsens (demokratins) grund. RF:s första rader är alltså ett exempel på hur *folk* kan utgöra ett neutralt mängdord och förmedla värderingar på en och samma gång.

Ett "befolkningsstatistiskt" specialfall uppstår när regenter genom historien talat om folket, så som Karl XIII:s *Folkets väl min högsta lag*, Karl XIV Johans *Folkets kärlek min belöning* eller Gustaf V:s *Med folket för fosterlandet*. Här är det underförstått att konungen inte är del av folket, utan står över resten av *befolkningen* – en påminnelse om en tid då all offentlig makt *inte* utgick från folket.

Det är i detta härads vi finner en annan vanlig definition av folk, nämligen samhällets lägre klasser, bredare lager, allmog, arbetarklass – det vill säga folkflertalet. Skulle man försöka sig på en modern översättning här skulle det kunna vara *vanligt folk*.

Under större delen av mänsklighetens historia har vanligt folk – av överheten – förknippats med det enkla och tarvliga, rentav farliga, och ofta beskrivits nedsättande, som den stora massan, populasen, pöbeln. Om mannen av börd äktat kvinnan av folket har det väckt stor uppmärksamhet. I konsten märktes gränsdragningen genom att det länge bara var aristokratin som kunde stå som bärare av ädla känslor. Vanligt folk var komiskt och groteskt. Bibeln är dock ett undantag: där kan även vanligt folk vara bärare av tragik, rentav vara del i *Guds folk* eller *Det utvalda folket*.

Det stora brottet med den nedlåtande synen på vanligt folk kommer i och med franska revolutionen. Nu ges denna grupp huvudrollen på historiens scen. Revolutionen är lika mycket kulturell som politisk, och skapar en radikalt ny symbolvärld. Det folk som nyss utgjorde den föraktliga pöbeln, är nu det suveräna folket, en kollektiv kraft med mytologiska dimensioner, och en bärare av nationen.

En parallell utveckling sker inom konsten. 1800-talets romantiska rörelse fortsätter att svärma för (det vanliga) *folket*, organiskt framvuxet ur nationen. Mot etablissemangets förkonstlade gener ställs den ursprungliga oförställda folkkulturen, och intresset för folksagor och folkvisor sprids över Europa, inte minst till

Folkhemmets talesman: Per Albin Hansson.

FOTO: TT

Sverige. Här hyllar Geijer Odalbonden, medan Almqvist fördjupar sig i den svenska fattigdomens betydelse, och Atterbom hävdar att den etablerade konstpoesin fjärrat sig från (det vanliga) folket och den äkta svenskheten.

I takt med att demokratin växer sig starkare stiger också folkmajoriteten i aktning, i politiken och samhället i stort. I Sverige kulminerar den folkliga högkonjunkturen under 1900-talet. Folket blir nu normsättande, något som avspeglas i ordsammansättningar som folkrörelse, folkpark, folkbildning, folklig och – förstås – folkhem.

"Att tala om svenska folket i generaliserande mening ses av många som alltför förenklande, polariserande eller nationalistiskt."

Aven statens och välfärdsstatens mer administrativa allomfattande benämningar ges gärna förledet folk-, och svenskarnas liv omgärdas av folkbokföring och folktandvård, så småningom till och med av en folkhälsomyndighet.

Men de senaste åren har någonting hänt. Folkets klassresa verkar ha avstannat, och den positiva laddning som låg i ordet har blivit allt svagare. Bland annat verkar den populistiska rörelsen – med dess anspråk på att stå på folkets sida mot eliten – ha inneburit att ordet *folk* återfått något av äldre tiders negativa klang. Parallellt ifrågasätts allt oftare själva termen.

Att tala om svenska folket i generaliserande mening ses av många som alltför förenklande, polariserande eller nationalistiskt. Även generaliserande kategorier som *vanligt folk*, eller elit tillbakavisas med liknande argument.

Att generaliseringar innebär grova förenklingar ligger förvisso i generaliseringens natur, men det är trots allt en vanlig samhällsanalytisk metod, där bland annat beskrivningen av en innebörande motsättning mellan dem som har tillträde till samhällets kulturella, politiska och ekonomiska arenor (eliten), och dem som inte har det (vanligt folk) tidigare varit tämligen okontroversiell.

Kanske kan man rentav påstå att det är den insikten som striden för demokratin vilar på, den som slutligen leder fram till idén om att all offentlig makt ska utgå från folket – däribland det vanliga folket, hur svårdefinierat det än må vara.

Katarina Barrling är författare, skribent och docent i statsvetenskap.

Biskopsgården i Göteborg.

FOTO: TOMAS OHLSSON/TT

Vanliga ortenbor sopsorterar inte

Människor i utsatta områden vill ha hårdare tag mot kriminella, de tror på Gud och vill ha lägre skatter.

Av Peter Esaiasson

Först några positionsbestämningar. Det är kanske inte den roligaste början men behövs för att samtalet skall bli vettigt.

Med "vanligt folk" menar jag uppfattningar, föreställningar och åsikter som är just vanliga, det vill säga som omfattas av majoriteten i de representativa urval av boende vi tillfrågat när vi bedrivit forskningsprojekt i förorter i Göteborg, Malmö, Århus och Helsingfors. Jag har också själv

som forskare intervjuat över tusen personer i fyra av Göteborgs förorter.

Att generalisera utifrån dessa resultat är visserligen att förenkla, men synliggör samtidigt de större mönstren.

Med "förorten" menar jag bostadsområden som hör hemma eller skulle kunna höra hemma på polisens lista över utsatta områden. Tillägget "skulle kunna höra hemma" signalerar att listan inte är skriven i sten.

Generaliseringarna jag snart kommer att referera till träffar främst förortsborna som är födda utomlands i icke-västliga länder. Denna kategori innefattar förutom Mellanöstern och Afrika även europeiska länder som en gång i tiden tillhörde den sovjetiska intressesfären.

Fokus på utlandsfödda förortsbor beror på att svensk-svenskarna som fortfarande bor i förorterna har ungefär samma uppfattningar, föreställningar och åsikter om samhället som svensk-svenskarna i andra bostadsområden.

Alla som gått igenom svensk grundskola, som talar svenska vid frukostbordet och som följde svenska medier under sin uppväxt har gemensamma referensramar – också då man som många i förorten levtt ett hårt och tilltufsande liv.

Beteckningen ”svensk-svenskar” betyder personer med två svenskfödda föräldrar. Det första ledet före bindestrecket syftar på den etniska tillhörigheten, det andra ledet på tillhörigheten till landet Sverige. En sådan bindestreksidentitet signalerar att landet Sverige är öppet för fler än enbart etniska svenskar (tänk alban-svensk, arab-svensk, eller somalier-svensk). Och ordningsföljden signalerar att känslan av tillhörighet med landet trumfar den etniska tillhörigheten.

Nu har jag använt hälften av mitt tilldelade textutrymme utan att komma till saken, vilket kan tyckas slösaktigt. Min ambition med texten är dock att motivera läsaren att uppdatera sina uppfattningar om det demografiskt förändrade läget i landet. Det har jag själv gjort sedan 2017 när min kollega Jacob Sohlberg och jag började göra undersökningar i Göteborgs förorter.

Här kommer generaliseringarna i kortformat:

Vanligt folk i förorten gillar sitt bostadsområde. Här finns inga större skillnader mot dem som bor i andra områden. Det som skiljer är att de flesta förortsbor är medvetna om att det egna området har en låg status bland utomstående. Det territoriella stigma är en förklaring till att många vill flytta till andra bostadsområden.

Vanligt folk i förorten anser att Gud är mycket viktig i deras liv. Det gäller både muslimer och kristna. Man kan säga att Gud har samma ställning bland förortsborna som naturen bland svensk-svenskarna.

Vanligt folk i förorten har en bättre förståelse än svensk-svenskarna för mångfalden av etniciteter i det nya Sverige. Man har full koll på turkar, assyrier, kurder, somalier, araber och polacker och har inga problem med att tala om det. Den hållningen representerar framtiden, om ni frågar mig. Eftersom etniciteterna inte kommer att försvinna under överskådlig tid behöver svensk-svenskarna bli mindre ängsliga inför att tala etnicitet.

Det vore ett framsteg om vi kunde skämta om alban-svenskar och kurd-svenskar som om skåningar, göteborgare och stockholmare. Vanligt folk i förorten är redan där, möjligen har de dålig kläm på nyanserna mellan smålänningar och hallänningar.

Svensk-svenskar omtalas förresten ofta som ”svenskarna”. De betraktas som snälla men är osynliga i förorterna. Det finns en intensiv minoritet som vill att fler svensk-svenskar skall flytta in, men för majoriteten finns många viktigare problem att bemästra.

Tuffa tag välkomnas.

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

Det är lika bra det, för inte ens i det medellånga perspektivet kommer det att bli någon strid ström av inflyttande svensk-svenskar. Den gentrifiering som skulle stabilisera förorterna får drivas av personer med utländsk bakgrund.

Vanligt folk i förorterna tycker inte det är jätteviktigt att sopsortera. Vad är grejen liksom?

Vanligt folk i förorterna har en hård syn på brottsbekämpning. När vi frågar om behovet av hårdare straff är det klart fler i förorterna än i resten av Sverige som svarar instämmande. Polisen välkomnas och stötas, men man skulle önska att den tog i hårdare mot de kriminella.

”När vi frågar om behovet av hårdare straff är det klart fler i förorterna än i resten av Sverige som svarar instämmande.”

Överlag efterfrågar vanligt folk i förorterna en starkare skötsamhetsnorm i området. Attityden ”skärp er” med udden riktad mot mindre skötsamma personer i området är lika utbredd som den oftare uppmärksammas vädjan till det offentliga att ”göra något”.

Även i frågor om omfördelning är synsätten mindre vänster än vad röstningsmönstret antyder. Av svaren på våra intervjufrågor kan man utläsa att höga skatter inte har något självklart stöd i utsatta områden.

Vanligt folk i förorten har en pragmatisk syn på behovet av reformer. Man uppfattar att problemen är större än i andra områden. Man ser brister i skolor och vid andra institutioner – men också en bristande skötsamhet bland de boende. Rangordningen mellan olika reformförslag är dock densamma som bland svensk-svenskar i allmänhet.

Förortsbor i mångkulturella områden efterfrågar samma saker som människor i andra bostadsområden – ordning, reda, föräldrar som har koll på sina barn, fungerande skolor och vettiga saker för ungdomarna att göra på sin fritid.

Jag stannar där. Jag må ha skruvat någon formulering men samtliga generaliseringar är förankrade i våra undersökningar. Med risk för att trampa snett: Det finns mycket att gilla bortom myter och rubriker.

Peter Esaiasson är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han kom 2020 ut med boken *Förorten – ett samhällsvetenskapligt reportage*.

På väg bort från sitt eget folk.

FOTO: CLAUDIO BRESIANI/TT

Vad socialdemokraterna inte behöver

Socialdemokraterna var en gång de vanliga människornas parti. Men samarbetet med V och MP tar dem bort från mittenfolkets verklighet.

Av Widar Andersson

Tidigare i höstas ombildade statsminister Ulf Kristersson sin regering. Bland annat fick Johan Forssell ta över ansvaret som migrationsminister. Kristersson kommenterade beslutet med att Forssell gjort ett bra arbete som biståndminister men att det nu var dags för honom att komma in till "mitten av politiken igen". Som landet ligger så är det svårt att hitta något mer "i mitten" av samhället än invandringsfrågorna. Med "mitten" menar jag platsen där

vanligt folk befinner sig i sina uppfattningar om samhället och om vad politiken bör ägna sig åt.

Socialdemokraterna har en lång historia som det vanliga folkets parti. Vilket är en avgörande framgångsfaktor i politiken. Det vanliga folket har inga strikt bestämda uppfattningar eller några särskilda ideologiska böjelser. Det vanliga folket lever mitt i samhället och känner av konjunkturer, trender och vindkantringar åt olika håll.

”Egnahemsägarna är vårt folk”, sa dåvarande finansministern Gunnar Sträng i en radiodebatt 1962. Samma år flyttade jag och min storasyster tillsammans med mor och far in i ett eget hem i Olshammar i södra Närke. Huset hade byggts på helger och kvällar under ett par år med hjälp av envetet arbete, förmånliga lån, grannar och vänner och genom fläckvisa insatser av pappersmassabrukets traktorer. Olshammar var ett mycket socialdemokratiskt samhälle.

Vid valen på den här tiden var andelen säkra ”parti-anhängare” mycket stora. Sådana anhängare, för att låna några 70-talsord av *Aftonbladets* dåvarande politiska kolumnist Dieter Strand, skulle rösta på sossarna även om man ”valde en häst till partiordförande”.

I flera val på 60- och början av 70-talen var – enligt Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet – 78–80 procent av Socialdemokraternas väljare övertygade anhängare till partiet. Vid valet 2022 hade denna siffra sjunkit rejält; runt en tredjedel av de socialdemokratiska väljarna såg sig då som trogna partiet. Vanligt folk rör sig alltmer mellan partierna nu för tiden. Men de samlas alltid i mitten.

Det där med ”mitten” är viktigt. Där väljarna flockas i stora mängder; där är också mitten. Svårare än så är det faktiskt inte. Jag minns samtal med medlemmar i *Aftonbladets* ledarredaktion som svarade ”vi försöker flytta mitten åt vänster” när jag frågade dem om hur de moraliskt och mänskligt stod ut med att nästintill beskriva Ulf Kristersson som en nazist i sina texter? Det finns säkert liknande ”flytta-mitten-ambitioner” hos högerskribenter som mer än gärna antyder att om Socialdemokraterna fick chansen att bestämma själva så skulle socialismens elände drabba oss på samma sätt som de arma människorna i Kuba och Venezuela nu upplever.

I sammanhanget ska vi inte heller glömma den tidigare centerledaren Annie Lööfs alltmer desperata försök att samla den ”breda mitten” under sina vingar. Kort sagt så vill väldigt många inom politiken gärna företräda mitten. Det är solklart en sund vilja. Men den sunda viljan bortser från, eller förtränger, att det faktiskt är vanligt folk som konstituerar var mitten är och hur mitten för tillfället ser på saker och ting.

Ett övertydligt exempel på att det är vanligt folk som bestämmer i en demokrati är regeringsskiftet 2022. Sverigedemokraterna var Sveriges mest illa omtyckta parti under valåret. Enligt det tidigare nämnda Valforskningsprogrammet ansåg 43 procent att Sverigedemokraterna var sämst.

Moderaterna gick i god tid före valet ut och gjorde klart att de, om det behövdes, var beredda att samarbeta med det ”sämsta partiet” för att ta itu med Sveriges tunga mittenproblem: invandring och gängkriminalitet. Socialdemokraterna, med all sin auktoritet som det största partiet i mer än hundra år och med 75 år av regeringsbärande positioner i ryggsäcken, fokuserade hela valrörelsen på att misstänkliggöra Moderaterna och Sverigedemokraterna och de små stödpartierna Kristdemokraterna och Liberalerna. Men det vanliga folket i mitten tog föga intryck. Det blev regeringsskifte. Sverige-

demokraterna blev näst största parti och är nu en viktig del av det borgerliga regeringsunderlaget.

Sverigedemokraternas resa till positionen som landets näst största parti har möjliggjorts av att ungefär 650 000 väljare som tidigare har röstat på Moderaterna (60 procent) och Socialdemokraterna (40 procent) mellan åren 2002 och 2022 istället har blivit SD-väljare. Då den gängse beskrivningen av Sverigedemokraterna under lång tid har dominerats av ytterkantnära begrepp som ”rasistiskt”, ”högerextremt” och ”nationalistiskt” så kan man lätt få för sig att alla dessa hundratusentals sossar och moderater har tagit jättekliv bort från mitten och ut i politikens mer extrema terränger.

I själva verket är det mer troligt att huvuddelen av alla dessa partibytare under tjugo år har tagit några bestämda steg in mot mitten. Alldeles oavsett vad vars och ens exakta avsikt var när de befann sig mitt i partibytarsteget, så blev resultatet hur som helst en tydlig flytt av mitten. Sedan några år tillbaka är också de tre stora partierna någorlunda i samklang med de breda väljargruppernas uppfattningar om var politikens mitt är och bör vara.

Det är ingen tvekan om att Sverigedemokraternas kraftfulla tillväxt i den svenska riksdagen har rubbat och stört socialdemokratin traditionella förmåga att vara följksam mot var vanligt folk placerar mitten i samhället. Även Moderaterna drabbades förstärkt av SD. Genom Fredrik Reinfeldts ledarskap under alliansregering-

ens fyra första år var Moderaterna på god väg att etablera sig som en allvarlig konkurrent till Socialdemokraterna i kampen om att vara det vanliga folkets parti.

”Ett övertydligt exempel på att det är vanligt folk som bestämmer i en demokrati är regeringsskiftet 2022.”

Moderaterna var bara några decimaler bort från att för första gången på nästan hundra år bli största parti i ett riksdagsval. M ökade också starkt sitt stöd bland LO-anslutna arbetare, gav en platt-tv i present till kronprinsessan och avfärdade det militära för-

svaret som ett särintresse. Men så kom Sverigedemokraterna in på banan på allvar. Moderaterna förlorade dubbelt: Både regeringsmakten och vanligt-folk-sympatierna rök 2014. Socialdemokraterna hade också tappat mittenfolkkontakten men återvann i alla fall regeringsmakten efter åtta tunga år.

Man lade dock fortsatt det mesta av sitt krut på att bekämpa Sverigedemokraterna – rasism, fascism, hot mot demokratin, med mera – vilket fick till följd att man även fjärmade sig från den växande folkliga kritiken mot tiggeri, jättestor invandring och växande kriminalitet och oordning i samhället. Att Socialdemokraterna kamperade ihop med Miljöpartiet – Sveriges mest ovanliga parti – gjorde förstås inte saken lättare för dess återkomst som ett följ-samt parti för vanligt folk som lever i mitten av verkligheterna.

Socialdemokraterna behöver kort sagt se upp. Moderaternas allians med Sverigedemokraterna innebär att de båda partierna tillsammans är större än Socialdemokraterna. Alliansen mellan Kristersson och Åkesson öppnar för en avsevärd breddning av borgerlighetens vanligt-folk-utstrålning. Socialdemokraternas eventuella allians med dagens Vänsterparti och Miljöparti innebär däremot ett mer steg bort från mittenfolkets verklighet.

Ett omvänt Johan Forssell-steg skulle man kunna säga. Det är inte vad Magdalena Andersson behöver.

Widar Andersson är chefredaktör i *Folkbladet*.

När slutade journalister vara vanligt folk?

En luttrad journalist går på debattkväll och slås av bristen på redaktionell självrannsakan bland sina kolleger.

Av Christer El-Mochantaf

En vakt från Securitas sitter på en stol i hörnet, scroller utträkat i sin mobil.

Rader av cavaglas står längs väggen i Publicistklubbens lokal i Göteborg. Belysningen är dämpad och i stolsraderna nickar folk vänligt till varandra, ler artigt och frågar vardagliga saker om livet. Konkurrenter på papperet, men i slaget om världen, om en demokrati som håller på att stjälas, slåss de alla på samma sida.

Inför kvällen har det affischerats att en rad stjärnor ska medverka i panelen. Det är så kårens prisbelönta eller upplyfta beskrivs.

För det otränade ögat kan de framstå som helt vanliga människor. Sådana som kommer till jobbet på morgonen och som spelar padel på kvällarna. Som amorterar och har bonusbarn, höstförkylningar och ryggvärk.

Men här är de framför allt demokratins väktare. En yrkesgrupp som upplåter sina egna plattformar åt gemensamma upprop och som bestämmer vad som är viktigt och angeläget och rentav nödvändigt. För alla.

Securitasvakten gäspar i hörnet. I ena örat, en airpod.

– Vi ska prata om riskerna med den nya tidens medier, säger PK-ordföranden och lyfter handen i riktning mot den uppställda kameran. Hon ser upplivad ut.

Det finns en länk på Facebook för dem som vill streama. Av nyfikenhet öppnar jag den i telefonen och slås av att jag är den ende som gjort det. Produktionen har dåligt ljud och oskarp bild.

Desto tydligare är samtalet i salen.

Paneldeltagarna på podiet talar i allvarligt ton. Nästintill andäktigt, som om universums planeter rörde sig just runt denna lilla kvadrat av gemensam insikt. De diskuterar Tiktok och X.

– Det är alltid riskfyllt när information sprids på de här plattformarna, säger någon.

En kollega nickar instämmande:

”Dessutom minskar konsumtionen av gammelmidierna ju längre bort man kommer från Stockholm.”

– Hur ska konsumenten veta att klipp som snurrar på sociala medier är verifierade? Frågar han retoriskt, framåtlutad med handflatorna vinklade mot taket.

Ser förfärad ut, gör en konstpaus.

Mina tankar gör ett hopp till de klipp som spreds när Donald Trump sköts i örat i somras. Medan svenska medier hänvisade till oklara uppgifter, hade jag hunnit se händelsen ur fyra olika vinklar på X, läst Trumps eget uttalande och tagit del av omvärldens och politiska ledares fördömanden.

Är X enbart farlig för demokratin? Eller finns det också en snabbhet, autenticitet och intressanta källor som faktiskt *gynnar* konsumenterna, utan gammelmidiernas inblandning?

Den framåtlutade kollegan fortsätter:

– Det är ju det vi har journalister till!

De ska välja ut och verifiera nyheterna.

Den framåtlutade eskorteras tillbaka i stolen av hummanden och nickande blickar. Prisbelönta, välbetalda redaktörsblickar.

Men något skaver.

Undersökningar från Ungdomsbarometern visar att endast en tredjedel av svenskarna under 30 år tar del av traditionella nyhetssajter idag – alltså sådana som *Aftonbladet*, *Expressen*, *DN*, *SVT* eller *SvD*. Siffran krymper varje år och ju längre ner i åldrarna man går.

Dessutom minskar konsumtionen av gammelmidierna ju längre bort man kommer från Stockholm. Fler får nyheter genom Tiktok och X eller Instagram. Av dessa föredrar en majoritet enskilda Youtubers (som de kan se helt gratis) framför en grupp utbildade journalister på exempelvis en dagstidning.

Det finns också människor som helt och hållet väljer bort nyheter som professionella journalister värderat och paketerat åt dem.

De lever och andas ändå.

Sign of the times, en digital evolution i full blom?

– Det finns orsaker till detta, spekulerar en av panelisterna.

Jag lystrar till. Väntar spänt på självrannsakan – en insikt om >>

Omedvetna om den nya verkligheten?

FOTO: KARIN WESSLÉN/TT

hur medierna själva kan ha bidragit till utvecklingen genom att göra som de alltid gjort, eller genom att *inte* göra många saker. Kanske några ord om hur den digitala eran skapat nya möjligheter. Hur människor i en tid av oändliga plattformar och publik börjar inse att det finns sanningar och verkligheter som skiljer sig från dem som återges i Stockholmsmediernas nyhetsflöden.

Men stjärnjournalistens slutsats där uppe på podiet blir att det finns för många publicister.

– Alternativmediernas läsare får aldrig sin världsbild utmanad. Dessa sajter och deras ägare har alltid haft en dold agenda.

Hade det inte varit för det uppmuntrande hummandet på scenen hade man kunnat tro att han skojade. Dels eftersom en pluralism av journalistiska plattformar borde vara eftersträvänsvärt. Åtminstone för en publicistklubb. Dels eftersom just den här journalisten arbetat nära en tidning som under en valdag upplät sina löpsedlar åt ett enda syfte: att markera sitt motstånd mot ett av Sveriges tre största partier. Tidningen tog ställning mot deras väljare och målade ut dem som folk med en klandervärd syn på moral och etik.

En agenda. Om än inte dold.

– Sådant hör inte hemma i en demokrati, säger en röst från podiet.

Äntligen diskussion.

Men nej, det visar sig att hon är kvar i alternativmediernas dolda agendor som i detalj disseskäras på scenen.

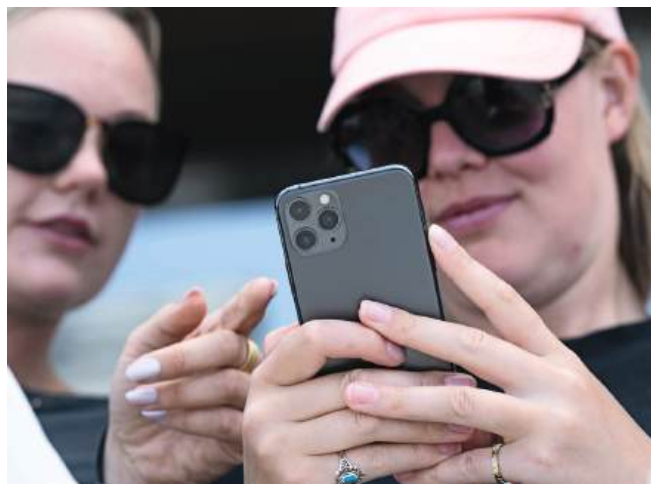
I Publicistklubbens samtal råder konsensus: Den mest nyanseerade bilden av världen levereras av dem.

Under pausmingle skålas det i cavan. En av paneldeltagarna har klivit ner från scenen och växt flera centimeter. Han syns som en reslig fyr i journalisthavet, med ögon som strålkastare.

Inte längre en institution.

FOTO: ADAMIHSE/TT

Väljer sina egna nyheter.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Nu väntar inbördes beundran och ryggdunkande. Det skulle gå att spränga vägtunnlar med ljudet av dem.

Fyrtornet tackar för berömmet från en kollega i etermedier. De är två av de oberoende objektiva mediernas främsta representanter. De som verifierar och rapporterar sanningen för alla andra.

Deras samtalston är kärvändig och skiljer sig från deras raljanta inlägg på X. Den ena av dem, en redaktör, har till exempel ägnat månader åt att förlöjliga en branschkollega som numera livnär sig på Swish. Samme redaktör brukar också dela artiklar från *Dagens ETC* och ibland oroar han sig högljutt över utspel från moderata, kristdemokratiska eller sverigedemokratiska politiker.

– Vem är förvånad? frågade han sig på X när ”Kalla fakta” granskade SD:s trollfabrik i sin actionfilmsliknande granskning i TV4.

Det prisade avslöjandet har hyllats rejält av branschen, men än har ingen brytt sig om att ta reda på hur det ser ut hos exempelvis Vänsterpartiet, Liberalerna eller Miljöpartiet. Hur ser deras digitala påverkansarbete ut?

Kontexten, sammanhanget – den som är så viktig i journalistiska jobb. Men Publicistklubben har andra saker att prata om, än journalistik.

Som mångfaldsarbete, vilket är nästa fråga för panelen.

– Vi kämpar med det som alla andra, men det är nödvändigt att bli bättre, säger Fyrtornet, nu tillbaka på scenen.

Bra sagt, tycker många. I farten lyfts ett par utländska efternamn från branschen fram.

Det knarras lite bland stolarna i tystnaden, får man verkligen säga så? Men samtalet går snabbt vidare.

– Vi har också fler kvinnor än män i ledningen, säger Redaktören.

– Så viktigt! svarar samtalsledaren mjukt, och man riktigt känner hur demokratins grundvalar stabiliseras.

När allt är sagt vill ordföranden också ”tacka er där hemma”, med blicken fäst i Facebookkameran.

Jag får syn på en journalist som jag känner från tiden i Stora journalistprisets jury. Vi hälsar kort på vägen ut och jag tänker på den gången då personen stoppade fingrarna i halsen, i en äcklad gest, när statsministerkandidaten från Moderaterna kom på tal. Jag tänker också på hur epitetet ”blodsugare” användes på en

VANLIGT FOLK

Det krävs inte alltid kunskap för att få skriva i DN, konstaterar Christer El-Mochantaf.

FOTO: MARIE LINNÉR/TT

något marginaliserad reporter som ansågs "fiska i grumliga vatten". Hur en granskning om romsk hederskultur inte kunde ges något pris för att det var "helt sjukt att det här ens kan skrivas i en svensk kvällstidning!?"

– Jag tycker vi måste ta den romska gruppens invändningar på allvar. Vi kan inte framstå som tondöva, sa personen under en sparrislunch i Bonniers ståndsmässiga villa Manilla på Djurgården.

I dag ägnar sig journalisten bland annat åt att vara expert i Mellanösternfrågor från sitt hemmakontor innanför tullarna i Stockholm. Sällan underbyggt med mer än känslomässiga krönikor om vad som är "galet" och sjukt".

Mer kunskap än så krävs inte för att få en respekterad plattform i traditionella medier.

När vi ses är vi artiga och belevade.

– Vilket fantastiskt jobb du gör. Jag läser dig hela tiden, säger personen, omedveten om min då halvårslånga tjänstledighet.

Under promenaden hem erbjuder en taxichaufför från Jordanien sina tjänster. Jag böjer mig för hans andra kostnadsförslag,

och när vi passerar det nybyggda Karlatornet gör han jämförelser med en skrapa han såg en gång, i Kanada.

Nu bor han i Göteborg, sedan ett decennium.

– De kostar mycket pengar, säger han.

Jag hänvisar till en prislapp som jag sett i GP, och chauffören ser ut som ett frågetecken. Till synes över den höga summan, men det är delen med "GP" som han inte förstår.

– Det är en tidning här i Göteborg, tvingas jag förtydliga.

– Är det en tidning om ekonomi? undrar chauffören, mest för att småprata, och jag hör mig själv säga att det är en vanlig tidning för vanligt folk.

Chauffören nickar och börjar prata om något annat. Som vanligt folk gör. Helt fritt och öppet, utan statlig insyn eller kontroll, om politik och kebab och björkträsk. När jag släpps står det demokratiska samhället ännu stadigt utanför dörren.

Det kan vi tacka våra lyckliga stjärnor för.

*"Nu väntar inbördes
beundran och
ryggdunkande.
Det skulle gå att
spränga vägtunnlar
med ljudet av dem."*

Christer El-Mochantaf är journalist och skribent.

Numera en ovanlig ovana.

FOTO: PATTI MCCONVILLE / ALAMY

Vanligt folk – röker de på?

Jag är nog en hyfsat vanlig människa. Samtidigt kan man betvivla att sådana verkligen finns.

Av Nina Lekander

Vanligt folk är på tapeten. Men vem eller vilka som har vävt eller designat tapeten är ytterst oklart. Den framstår dock mer som beige juteväv än någon myllrande gobeläng eller för den delen en färgstarkt mönstrad blomsteräng.

Kanske är vanligt folk en social konstruktion hos framförallt *Dagens Nyheter*, som Johan Hakelius föreslagit i magasinet *Fokus*. Det får mig att tänka på den kanadensiska filosofen Ian Hacking *The Social Construction of What?* (1999) som jag läste för länge sedan men tyvärr inte har tillgänglig i skrivande stund och nuvarande boning.

Men jag minns ganska tydligt hur Hacking kritiserade till exempel Judith Butler – som jag då var mycket fascinerad av. Så klart att genus och framförallt kvinnlighet är en maskerad! Som den brittiska och suffragetten och psykoanalytikern Joan Riviere underströk så tidigt som 1929. Hacking har också – i likhet med vår egen idéhistoriker Karin Johannisson – varit inne på att åtskilliga sjukdomar eller diagnoser är sociala eller kulturella konstruktioner. Även hon, liksom ovanstående personer utom kanske Hakelius, är påverkad av postmodernismen eller poststrukturalismen Michel Foucault. Som även han ansåg att könet var en historisk konstruktion.

Så vad vet väl jag, en rätt vanlig vindögd kvinna från en nästan pursvensk medelklass, om "vanligt folk"? Som barn och ung upp-
vuxen på Östermalm (rivningskåk) och Gärdet (höghus) i Stock-
holm hade jag ingen aning om vilken klass eller religion kamra-
terna kom från eller tillhörde. Några var bra i skolan, andra inte,
några var snälla, några få inte. Vissa var neurosedynskadade, en
annan var ätstörd vilket man då knappt förstod vad det var. Någon
omskuren. Allas pappor jobbade med okänt vad, ibland även möd-
rarna. Vissa mammor var feminister, åtminstone min morsa som
läste Simone de Beauvoir, men diskret. Inget gapande på gator i
alla fall. Där fick jag sedermera ta över.

Fördomar fanns, inte minst hos mig. Jag skäms ännu för
särskilt en situation i låg- eller mellanstadiet då jag var
hemma och lekte hos en klasskamrat i denna familjs
våldigt lilla lägenhet på Banérgatan. Varvid en jobbar-
gubbe kom in och jag hälsade knappt på honom. Han
visade sig vara pappa till min lekkamrat! Tillhörande "vanligt
folk", förmodar jag?

Frågar en lätt autistisk mig närstående om vilka han ser som
vanligt folk. "Alla utom jag", svarar han. Det är svårt att bedö-
ma om det tyder på storhetsvansinne eller mindervärdeskom-
plex. Männe är han miljöskadad, ett ord
som Tove Jansson inte sällan använde i sina
Muminböcker. Antagligen utdömt nu när de
flesta särdrag, konstigheter och ohemula
beteenden skylls på genetik.

Ett, som jag förstår, nyord är "vanlisar".
Ett avskryvligt ord som borde förpassa bru-
karna till diverse dagis, oavsett genus- eller
hbtpqi+-certifiering. Umeå kommun skri-
ver till exempel att: "Med vanlisar menar vi
familjer som bor i ett helt vanliga hem och
har en helt vanlig vardag. Som har smulor i soffan, räkningar att
betala och äter tacos..."

Tidskriften *Elle* har en rubrik vilken lyder: "12 gånger kändisar
gift sig med vanlisar".

Ett liknande uttryck är "verklighetens folk" och "vanli-
ga Svenssons" som den dåvarande kristdemokratiske ledaren
Göran Hägglund använde. Han avsåg då "de allra flesta männi-
skor i vårt land som lever ett strävsamt liv". Man ska bidra i de
sammanhang man är och ha genuina värderingar samt bry sig om
andra utan att vara mästrand. Överheten är vänsterinriktade
kulturredaktörer som skriver folk på näsan om både det ena och
andra. De är konstnärer som sprider olust i det offentliga rum-
met. Ofta i form av svårartade performancevrål.

Här slår det en att de mest mästrand kan vara politiker och
diverse byråkrater och tjänstemän.

Ibrist på performancevrål är jag nog själv en hyfsat vanlig
människa. Samtidigt kan man betvivla att verkligt vanliga
människor finns. Varje människa är nog vanlig eller ovanlig
på sitt eget eller sina olika sätt. Bara man är vänlig och fred-
lig: "vennlighet varer lenger, ta VARE / på vennligheten, ta
VARE / på vennene – HEI HEI! Ta nå / vare på hverandre" som den
norska poeten Jan Erik Vold har skrivit.

För övrigt bör en vanligt verklig människa vara hederlig. Och
hon behöver inte kunna utbrista "pacta sunt servanda" stup i
minuten. Det tänker jag särskilt på när jag är i min familjs gamla
kåk på södra Öland. De flesta grannar har inte ett endaste aka-
demiskt poäng, de är bara snälla och smarta. De kan vara fena på

att läsa, skriva, räkna i huvudet, laga cyklar, mopeder och bilar.
Hjälpa en när det är översvämning i kök och källare. Bjuda på
äppelvin då det råkar vara många långa mil till det satans System-
bolaget. De kan vara konstnärliga och litterata på en mängd olika
vis. Sjunga, spela och måla såväl väggar som tavlor. Vara bland-
rasiga genom till exempel korsningar mellan över- och under-
klassläkt eller ha föräldrar med olika pigment, ursprung och
trosuppfattningar.

I flock, sekt eller religion kan inte sällan människan bli männi-
skans arga varg, mycket mer behöver inte sägas om detta vare sig
då eller nu. Möjligen kan man påstå att ingen normal människa är
normal, men möjligen normbrytande. Fast alla människor är inte
stekta i en woke-panna – som ju lätt fattar eld i ett antirasistiskt
rasraseri. Herreminskapare! frestas jag utbrista.

Apropå eld finns det inte många vanlisar (i Sverige och en del
andra länder) som röker tobakscigarretter. Där är undertecknad
ovanlig, männe oförklarligt dum även om jag försöker ta enbart
munbloss. Liksom vid cannabisjointar när sådana bjuds. "I didnt't
inhale", som Bill Clinton sa. Om detta rökande inte är fysiskt nyt-
tigt så är det ändå socialt mysigt, psykiskt gemenskapshetsinbju-
dande och sällan till våld trigande.

Gäller nog även LSD och diverse psykedeliska droger. Tror jag,
om än jag inte har någon vidare erfarenhet
därav.

*"Överheten är vänster-
inriktade kulturredak-
törer som skriver folk
på näsan om både det
ena och det andra."*

En mästare, eller om man törs
säga mästarinna, i konsten att
intervjua vanliga verklighets-
tillvända människor är SR-
journalisten Mia Blomgren.
Det är både Åsa Linderborg och jag över-
ens om. Blomgren är "dold, öppen, vetgi-
rig och varsam på samma gång". Linde-
borg skrev i *Aftonbladet* i februari 2001: "Vanligt folk är de som
har jobb, hem och familj, säger någon. I så fall är vanligt folk alla
och ingen. Då finns det ingen anledning att begreppet ens existe-
rar, och seglar upp som något slags politiskt diffust muller under-
ifrån."

Mia Blomgren är som sagt formidabel, vare sig det gäller klas-
ser, kön eller etnicitet. Hon har sänt sina dokumentärer sedan
1993 utan att ha framhävt sig själv, men säger till mig att hon fått
frågor av andra journalister typ: "Men hur gör du när du pratar
med dem?"

Blomgrens nyansrika och fantasifulle program kan få en att tän-
ka på Beppe Wolgers och Olle Adolphsons "Det gåtfulla folket"
som begynner: "Barn är ett folk och de bor i ett främmande land
/ Detta land är ett regn och en pöl / Över den pölen går pojknarnas
båtar ibland / Och de glider så fint utan köl / Där går en flicka som
samlar på stenar / Hon har en miljon / Kungen av träd sitter stilla
bland grenar / I trädkungens tron".

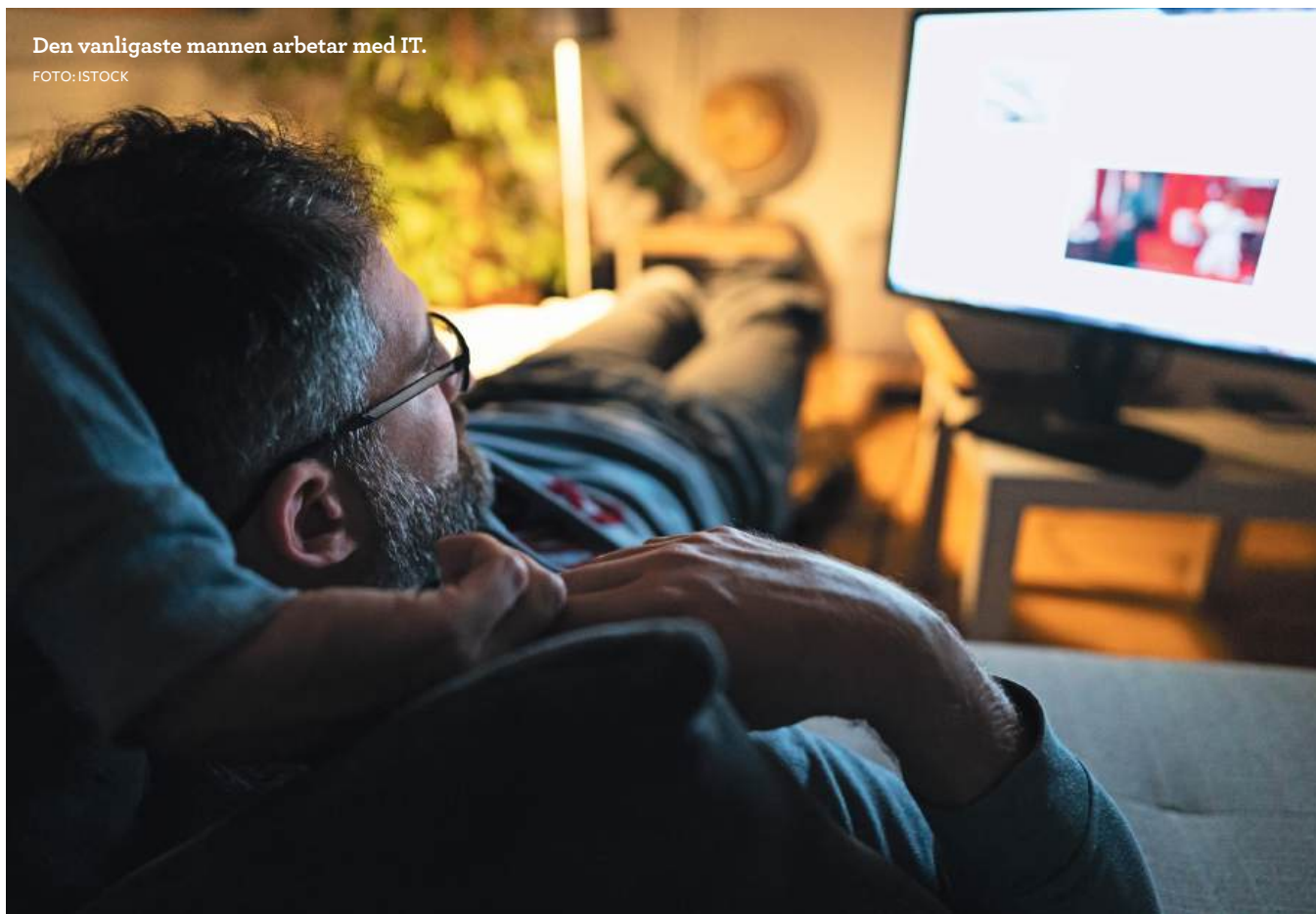
Efter och under decennierna läsning av Tove Jansson och hennes
mumintroll och andra figurer står det klart att här finns inget van-
ligt folk eller verkliga människor, inte ens en gång människor. Vi
kan identifiera oss med vartenda kryp, knytt eller vartenda kotte,
allt beroende på humör(-svängningar), grad av humor och käns-
la för satir – som uppfriskande salt i gröt och gryta.

Dessutom slår det mig nu, att Janssons gestalter i eller av prin-
cip aldrig duschar! Vilket gör maken och mig – som har badrum –
till synnerligen sällsynta människor. Pilutta er.

Nina Lekander är journalist och författare.

Den vanligaste mannen arbetar med IT.

FOTO: ISTOCK

Så som folk är mest

Vem är och vilka värderingar har den vanligaste svensken?
Det statistiska svaret är en medelålders man som gillar vindkraft.

Av Peter Santesson

Dagens Nyheter rapporterade nyligen om att ovanliga namn har blivit allt vanligare. När alla försöker gå åt varsitt håll kan det ändå leda till krock. I samma skolklass på Dalarö går festligt nog inte mindre än tre barn som heter Lennox. Trenden är att allt färre har de vanligaste namnen. Inom statistiken heter det att variansen ökar när värdena blir mer utspridda, som en glesare hagel-svärm över måltavlan.

Någon centrumpunkt eller ”vanligaste värde” kan man ändå alltid räkna sig fram till, men om spridningen är stor betyder det att ”vanlig” blir ett tunt begrepp. Är det med vanligt folk som det är på väg med förnamnen – miljontals så pass unika individer att det inte

skulle finnas någon ordentlig mittpunkt av ”vanlighet” att tala om?

Det hör till god uppfostran och allmänbildning att känna till och betona hur vi alla varierar. Men vore det allt som finns att säga skulle tillvaron vara en lång räcka av förvåningar och oförutsägbaheter. Livet skulle vara synnerligen krångligt om man inte kunde räkna med ungefär vad man kan förvänta sig från de människor man träffar. Om man är nog är visserligen alla olika, vissa synnerligen så, men de flesta i begränsad utsträckning. Verkligheten kommer ofta i klumpar.

Om man skulle försöka beskriva centrumpunkten i variationen, hur ser den personen ut i Sverige? Låt oss kalla honom för vanlisen, vår mest förväntade medlem av de vanliga. Honom,

VANLIGT FOLK

ty numera är det oftast en man. Vanlisen är en bit över 41 år, gift och är förälder sedan nio år tillbaka. Han bor i en större stad med omkring 75 000 invånare, Luleå eller Kalmar passar bra in. Med tanke på åldern är det vanligast med en eftergymnasial utbildning, men givet könet är det lite vanligare att den saknas. Låt oss säga att den är oavslutad. Och med den bakgrunden är det vanligaste yrket någonting IT-relaterat.

Vanlisen är inte tatuerad, hör och häpna, men sannolikheten hade varit högre om han varit en kvinna. Han blir en aning vanligare genom att inte ha husdjur, men ungarna tjarar och om det blir något så är det mer sannolikt med katt än med hund.

Herr Vanlis säger sig läsa sisådär 3–4 böcker om året, fortfarande är det normalare med papper än ljudbok. Det är lika främmande för honom att gå på operan som att gå på en dansbandsspelning. Han betalar för Netflix och Spotify, men knappast för vare sig kvällstidningarnas premiumtjänster eller digitala dagstidningar.

Han köper inte laktosfritt, dricker inte havremjölk och brukar inte äta quornprodukter. Som sammanboende tycks inflytandet från hustrun ha fått vår vanlis att äta mer varierat, exempelvis fisk, skaldjur och surdegsbröd som han annars brukade ignorera. Vanlisen önskar nog att han hade fler tillfällen att få känna flygskam. Den normala semestern tillbringar man därhemma eller träffar släkt och vänner.

Figuren jag målar upp är alldaglig och än så länge harmlös. Ändå är "vanligt folk" ett politiskt begrepp med synnerlig laddning. Frågan blir känslig när vi närmar oss vad vår vanlis tycker och vilka värderingar han har. Kan vi lita på honom?

I politiskt tänkande finns det två motstridiga bilder av allmänheten. *Profanum vulgus, hoi polloi* – idén om den obildade allmänheten har många etiketter. Detta är allmänheten där man anar sjuskiga eller direkt antidemokratiska instinkter som behöver hållas borta från beslutsrummen. Ironiskt nog är idén om den råa och impulsiva allmänheten lika problematisk för demokratin som de instinkter den varnar för.

Den omvända schablonen är det "vanliga folket" som är enkelt men oförfalskat. I kontrast till den dekadenta storstadseliten har vanlisen sitt sunda förnuft i behåll och utövar det vid köksbordet. I den användningen har man alltid det vanliga folket på sin sida (hur ovanlig man själv än må vara i praktiken). De "vanliga värderingarna" används här som en spegel där man hoppas få syn på sig själv i förädlad form.

Så vad säger siffrorna? Ett svep över resultat från aktuella värderingsundersökningar bland allmänheten ger oss följande konturer.

Vanlisen brukar vilja att saker ska få vara ungefär som de är. Han tycker att det är en riktigt dålig idé att sänka rösträttsåldern till 16 år. Men att höja rösträttsåldern till 21 år är inte heller en lockande tanke. Skolan var bäst när man själv gick i den. Att göra om Stockholm till ett Amsterdam lockar inte vanlisen: Han vill varken legalisera prostitution eller cannabis. Det är vanligt att inte efterlysa fler juridiska kön än man och kvinna. Och det är vanligt att tycka att offentliga luciafiranden ska vara rätt traditionella och ha en flicka som Lucia.

För ett år sen brukade vi prata om "kulturkrig" (nog tycks ordet redan ha avtagit lite i användning). Betyder smaken för status quo att vanlisen tar parti mot progressiva kulturradikaler och är bak-

Rör inte min Lucia.

FOTO: ROBERT MULDER/ALAMY

åtblickande i sina uppfattningar? Nja. Han gör nog båda sidor besvikna – mer radikal än wokekritikerna hoppas på, men ruvar samtidigt på en del kärvare värderingar än den allmänna samhällsdebatten kan ge intryck av.

För att ta den av de beskare frågorna är det vanligt att inte vara helt avvisande inför tanken på att återinföra dödsstraff för särskilt grova våldsbrott. Visserligen säger 47 procent nej, och det är den enskilt vanligaste uppfattningen. Men med tanke på att det i princip inte finns några offentliga dödsstraffsförespråkare alls i den svenska debatten är det slående och uppseendeväckande att det faktiskt är en minoritet som kategoriskt tar avstånd från dödsstraff på en rak fråga. De övriga befinner sig i skalan mellan att vackla och inte veta i frågan eller att i någon mån vara för.

Men man ska inte inbilla sig att vanlisen är en entydigt värderingskonservativ figur. Bilden är spretig, och "vanligt folk" är en opålitlig åsiktsfrände. Traditionell lucia är en sak, däremot har vanlisen inget problem med dragqueens som läser sagor för barn. Om det är vanligt att ha en åsikt i vargfrågan så lutar man åt att bevara vargstammen snarare än att minska den. Det hör inte alls till det vanliga att vilja skärpa abortreglerna. Det är normalt att ha en viss öppenhet till förslaget att förbjuda pornografi. Det vanliga är att man gillar vindkraft.

Socialpsykologerna lär oss att människan skulle ogilla kognitiv dissonans – att vi inte står ut med att ha motstridiga tankar i huvudet och därför omedvetet försöker hålla oss med pusselbitar som går ihop. För mig låter det där som en överteoretiserad bild av människan, åtminstone när det gäller politiken och vanlisarna.

Inte många håller sig med logiskt helgjutna åsiktsprogram, och vi verkar inte besväras det minsta av våra logiska kullerbyttor. Exempelvis är det vanligt att hålla med om att staten ska låta folk vara som de är och inte försöka förändra hur vi tänker och lever. Men vänder man på frågan är det tvärtom vanligt att ställa upp på att idén att staten ska försöka förändra våra vanor och attityder till det bättre.

Så hur ska de ha det vid köksbordet? Kontentan är att det vanliga är att vara övertalningsbar.

Peter Santesson är vd i analysföretaget Infostat.

Byrålådor med gammalt krafs

Hjalmar Söderberg är idag en författare vars verk läses som levande klassiker. I sin samtid sågades han vid fotknölnarna.

Av David Andersson

Denna höst har det utkommit inte mindre än två svenska romaner som är omdiktningar av Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* (1905) – Bengt Ohlssons *Helga* (Albert Bonniers förlag) och Åsa Nilssonnes *Fru Gregorius* (Natur & Kultur). Dessa är inte de första författarna som på detta sätt bygger vidare på Söderbergs romaner. Det finns ett antal föregångare, mest kända är Gun-Britt Sundströms *För Lydia* (1973), Bengt Ohlssons tidigare *Gregorius* (2004) och Kerstin Ekmans *Mordets praktik* (2009).

Hur kommer det sig att just Söderbergs verk så ofta har inspirerat till nya romaner? Ett uppenbart skäl är att de är mycket populära. De nya böckerna förutsätter att man känner till handlingen i *Doktor Glas*. Och det finns få äldre svenska romaner som är lika kända för dagens läsare.

Under de senaste decennierna har Söderberg fått status som en av våra mest levande litterära klassiker. I sin bok *Den svenska litteraturhistorien* (1996) konstaterar Göran Hägg: "Numera är Söderberg den populäraste äldre svenske romanförfattaren med imponerande utlåningssiffror på bibliotek och ständiga nyttgåvor." Hägg beskriver *Doktor Glas* som ett fulländat mästerverk och *Den allvarsamma leken* som "den mest lysande av stockholmsskildringar, svensk litteraturs främsta kärleksroman och enligt många senare läsare vår främsta roman överhuvudtaget".

Kontrasten mot hur Söderberg uppfattades bara några årtionden tidigare är slående. När han dog i oktober 1941 hade *Svenska Dagbladet* en understreckare av författaren

och botanisten Sten Selander. Selander skrev:

"Det vore meningslöst att nu söka göra Hjalmar Söderberg till något annat och mer än han var. Han var aldrig i ordets egentliga mening en stor författare: därtill var hans kynne för fruset, för föga frodigt, och hans sfär för begränsad [...] Han saknade människoskapande fantasi, egentligen har han aldrig skildrat mer än en enda människotyp, sig själv. Tomas Weber, Martin Birck, doktor Glas och Arvid Stjärnblom hette alla från födelsen Hjalmar Söderberg, fast de sedan fått ett ganska genomskinligt alias. Och hans miljö var en enda, det borgerliga Stockholm från årtiondena kring sekelskiftet."

I litteraturhistorikern Gunnar Brandells översiktsverk *Svensk litteratur 1900–1950* (1958) avhandlas Söderbergs romaner kortfattat och utan större inlevelse. Om *Doktor Glas* skriver Brandell att "mycket få läsare har kunnat undgå att stöta sig på orimligheten i själva handlingen". Och han hävdar att *Den allvarsamma leken* vittnar om en avmattning och "avslöjar föga av psykologiskt intresse".

VARFÖR DRÖJDE DET så länge innan Söderberg fick det erkännande han förtjänar?

Söderberg debuterade 1895 med romanen *Förvillelser*. I motsats till hans senare romaner är detta ingen tankebok, eftersom huvudpersonen Tomas Weber inte är någon tänkare. Han reflekterar inte utan agerar impulsivt. När han har pengar slösar han omedelbart bort dem. Saknar han pengar lånar han av vänner, och när detta inte längre är möjligt förfalskar han namnteckningar för att få ytterligare lån. Detta är själva romanens motor. Söderbergs beskylldes ibland för att alltid skapa samma romangestalt, men Weber skiljer sig tydligt från både Martin Birck, doktor Glas, Arvid Stjärnblom och Markel.

David Andersson är redaktör i Axess och författare. Hans senaste bok är *Hjalmar Söderberg och eftervärlden* (Bokförlaget Stolpe).

Hjalmar Söderberg 1907.

"Hur kommer det sig att just Söderbergs verk så ofta har inspirerat till nya romaner?"

I en tillbakablick skildrade Söderberg vilket nöje det hade varit att skriva debutromanen. Han hade aldrig någonsin haft så roligt, varken förr eller senare. Han gick i ett feberfrys av lycka när han skrev.

Alla var dock inte lika roade. En av recensionerna av *Förvillelser* har blivit beryktad. Teaterregissören Harald Molander beskrev romanen som "ett bland de okyskaste alster av svensk penna, som i våra dagar smugit sig ut i bokmarknaden utan förseglat omslag".

Dessa ord var självfallet nedslående för den unge debutanten, som senare beskrev sin reaktion: "Min vän Bo Bergman var med mig och hjälpte mig att bära slaget. Vi voro naturligtvis bägge pessimister, men detta övergick allt vad vi kunnat drömma. Världen var ännu sämre än vi hade tänkt."

Söderbergs andra roman *Martin Bircks ungdom* (1901) blev något av ett genombrott hos kritikerna. Det är kanske hans mest personliga bok, som innehåller många av hans tankar om religion, litteratur och erotik. Huvudpersonens barn- och ungdom är i stora drag identisk med Söderbergs. Men i motsats till honom

lyckas inte Birck i sina försök att bli författare utan tvingas tillbringa sina dagar på ett ämbetsverk.

Doktor Glas, som kom fyra år senare, fick inte ett lika positivt mottagande. Beskrivningen av mordet på den motbjudande prästen var för kontroversiellt. Söderberg angreps av bland andra psykiatrikern Poul Bjerre, Svenska Akademiens ständige sekreterare Carl David af Wirsén och av den unge kritikern och litteraturhistorikern Fredrik Böök.

BÖÖK SKREV OCKSÅ en negativ recension av *Den allvarsamma leken* (1912). Han figurerade själv i boken under det mindre smickrande namnet "docenten Löök", men det var knappast avgörande för hans inställning. Böök beskrev romanen som Söderbergs mest voluminösa och mest kraftlösa verk: "Här har rubb och stubb tagits med, utan urval eller hänsyn [...] Jag har redan sagt att den liknar en bouppteckning; man kunde med än större rätt kalla den för en konkursrealisation."

Finns det någon enskild person som är ansvarig för att Söder- >>

FOTO: ALAMY

Från Pernilla Augusts filmatisering av *Den allvarsamma leken*.

berg så länge underskattades är det Fredrik Böök. Han recensade flera av Söderbergs böcker. Och 1926 utkom Böök med *Resa kring svenska parnassen*, som inleds med en lång essä över Hjalmar Söderberg. Här återkommer kritiken mot bland annat *Den allvarsamma leken*, författaren skall ha "tömt byråladorna på allt gammalt krafs". Bööks helhetsomdöme löd:

"Man kan hävda, att Hjalmar Söderberg aldrig varit en diktare i djupare mening [...] Den blommande och skapande fantasien, förmågan att intuitivt gå upp i andras själsliv och i skiftande stämningar, hjärtats och sinnets generositet har han icke ägt [...] Men ingen kritiker skall kunna frångänna honom äran att ha varit en ypperlig stilist, en underhållande och kvick kåsör, en fin och smakfull berättare i det lilla formatet."

Bööks främsta invändning mot Söderberg var alltså hans förmenta brist på fantasi och förnyelse, upprepningarna av teman och miljöer, oförmågan att skapa levande gestalter, att skriva om något annan än sig själv.

Förvisso utspelade sig alla Söderbergs romaner, och många av hans noveller, i samtidens Stockholm. Söderberg tyckte dessutom om att använda samma gestalter – Martin Birck, doktor Glas, Markel, Märta Brehm och Henrik Rissler – i flera verk. Det är svårt att se detta återanvändande som något negativt, det bidrog till att skapa ett sammanhängande författarskap. Söderberg fortsatte med det även efter att han hade slutat skriva romaner. I hans religionshistoriska verk *Jahves eld* (1918) återförenas Markel, Birck och Glas en sista gång.

FLERA AV SÖDERBERGS gestalter har likheter med honom. Martin Birck representerar hans barndom, Henrik Rissler är hans alter ego som skönlitterär författare, Arvid Stjärnbloms och Lydia Stilles kärlekshistoria i *Den allvarsamma leken* är baserad på Söderbergs relation med Maria von Platen. Men eftersom karaktärerna har inspirerats av olika delar av hans liv och verksamhet blir de

inte identiska. Söderberg beskrev sin metod i *Hjärtats oro* (1909): "Att skära sig själv i remsor och småbitar och av bitarna lappa ihop figurer: en tjänsteman, en läkare, en murvel, en politiker och så vidare."

Det är naturligtvis inte ovanligt att ett mästerverk blir orättvist behandlat av den samtida kritiken, för att senare omvärderas. Gunnar Ekelöfs debutbok *sent på jorden* (1932) sågades av recensenterna. "Jag begriper inte ett dugg av det fina i kråksången", skrev till exempel den tidigare nämnde Sten Selander.

Fredrik Bööks angrepp på Söderberg är dock anmärkningsvärda genom ihärdigheten, de pågick i ett par decennier. Man kan kanske jämföra dem med Olof Lagercrantz många påhopp på Ingmar Bergman. Lagercrantz sade sig bland annat skämmas över att ha sett *Sommarnattens leende*. Böök framstår dock som subtilare. Han kunde berömma Söderbergs stilistiska förmåga och ge erkännanden åt mindre viktiga böcker, som *Hjärtats oro* (1909) och vissa novellsamlingar. Han satte in kritiken mot hans mest centrala verk, romanerna. Därför blev hans

*"Han satte in kritiken
mot Söderbergs
mest centrala verk,
romanerna."*

kampanj också mer framgångsrik.

När Böök angrep Söderberg i *Resa kring svenska parnassen* hade han en central ställning i svenskt kulturliv, han hade bland annat nyligen invalts i Svenska Akademien. 1920-talet var, skriver Svante Nordin i sin biografi över honom, Bööks årtionde framför andra: "Aldrig var hans ställning i svensk offentlighet eller i svenskt litterärt liv starkare."

I sin debutbok *Två generationer* (1929) menade Sven Stolpe att Bööks inflytande var så stort att den svenska allmänheten i viktiga frågor talade i klichéer som först hade präglats av honom. Enligt Stolpe hade Böök gjort litteraturkritiken till en självständig konstform, ja till och med till det "svenska kulturlivets främsta forum".

Huvudtesen i Stolpes debutbok är att det finns en avgörande motsättning mellan den unga generationen, representerad av för-

fattare som Pär Lagerkvist, Edith Södergran och Karin Boye, och den medelålders som Böök företrädde. Böök hade hamnat i otakt med tiden och stod för en livssyn som de unga måste bekämpa.

Denna inställning fanns i bakgrunden när Stolpe 1934 gav ut en skrift på cirka 60 sidor om Hjalmar Söderberg, det första allvarliga försöket att nyansera bilden av honom. Stolpe konstaterade att det var Söderbergs motståndare, i synnerhet Böök, som hade formulerat litteraturhistoriens dom över hans verk:

”Den bild av Söderberg som en slapp cyniker, en kallsinnig vitsare utan respekt för sanningen, en ytlig kåsör och lättsinnig skämtare, som faktiskt blivit den officiella, är upprörande osannfärdig. Skulle man i tre ord sammanfatta denna diktares strävan och typ, bleve det sannerligen icke de antydde: slapphet, lättja, cynism utan ärlighet, sanningslidelse, medkänsla.”

Stolpe var dock lite för tidigt ute och fick mothugg i pressen. Kritikern Gösta Attorps, en lärjunge till Böök, anklagade honom till och med för ”stenkastning”.

BÖÖKS KRITIK MOT Söderberg var främst estetisk. I samband med första världskrigets utbrott 1914 blev det dock tydligt att det också fanns en ideologisk klyfta mellan dem. Böök var lyrisk över krigsutbrottet och önskade Tysklands seger av hela sitt hjärta. Söderberg var av motsatt uppfattning och skrev så småningom pjäsen *Ödestimmen* (1922), som i fiktiv form skildrar bakgrunden till kriget.

Också under 1930- och 40-talet hamnade Böök och Söderberg på motsatta sidor. Söderberg avskydde nazismen, den svåra världspolitiska situationen förmörkade hans sista år i livet. Mot slutet levde han i ett Danmark som var ockuperat av tyskarna. Böök hörde däremot till Nazitysklands främsta försvarare i svensk debatt. Vid en resa i Tyskland 1933 blev han vittne till bokbålen och skrev entusiastiskt: ”Elden är ett renande element, och midnattsbålet framför universitetet får utan tvivel många verkningar, som blott den förtorkade fackmannen, den borne-rade estetiske specialisten kan vara hågad att beklaga.”

Bööks stöd till Tyskland på 1930- och 40-talen skulle allvarligt skada hans anseende. Han fick aldrig mer den ställning han hade haft tidigare, även om han kunde fortsätta att ge ut litteraturhistoriska studier och satt kvar i Svenska Akademien.

Men trots Bööks marginalisering blev hans bild av Söderberg inflytelserik. Den schablonuppfattning han hade lagt fast upprepades av andra kritiker. Sten Selanders tidigare citerade ord från 1941 låter närmast som ett eko av *Resa kring svenska parnassen*.

Och 1951 utgav Bo Bergman en bok om Söderberg, som i grunden uttryckte samma uppfattning som Böök. Om *Doktor Glas* skriver Bergman: ”Varför får Söderbergs roman aldrig riktigt tag i oss, hur ypperlig den än är utformad som tankeexperiment och stilistisk konst? Varför blir man inte djupare uppskakad av det uppskakande ämnet?” Tala för dig själv, frestas man att svara.

Enligt Bergman saknade Söderberg ”de stora berättarnas visionära makt att forma fristående figurer och låta dem leva sitt självständiga liv – ofta i strid med skaparens ursprungliga intentioner”. Det upprepade påståendet att Söderbergs gestalter inte skulle vara levande framstår onekligen som ironiskt med tanke på hur ofta de under 2000-talet har använts av andra romanförfattare.

Bergmans snåla behandling av Söderberg framstår som gåtfull, inte minst eftersom de båda hade varit skolkamrater och vänner. Även om vänskapen var som intensivast i ungdomen fortsatte de att skriva brev till varandra genom hela livet. År 1969, när det var 100 år sedan de föddes, gavs deras brevväxling ut under titeln *Kära Hjalme, Kära Bo*, med en fin inledning av Per Wästberg.

HERBERT TINGSTEN älskade Söderbergs böcker och kritiserade Bo Bergmans och andra kritikers lite nedlåtande hållning till dem. Efter att ha läst brevväxlingen mellan Söderberg och Bergman, som han fann osedvanligt trist, drog han slutsatsen att den gamla vänskapen med tiden hade blivit en konvention. Det fanns förmodligen ”en aldrig redovisad kyla och kritik bakom de vänliga hälsningarna”, och det kunde förklara Bergmans ogenerösa beskrivning av den gamle vännen i minnesboken.

Dessutom satt Bergman i flera decennier i Svenska Akademien tillsammans med Fredrik Böök, kanske påverkades han av dennes uppfattning.

Under 1960-talet ökade intresset för Söderberg. Då skrevs två doktorsavhandlingar om honom, Stein Reins *Hjalmar Söderbergs Gertrud* (1962) och Bure Holmbäcks *Det lekfulla allvaret* (1969). I sin avhandling avslöjade Sten Rein att Söderberg hade haft en kärlekshistoria med en kvinna vid namn Maria von Platen, och att den hade varit avgörande för att han skrev *Gertrud* och *Den allvarsamma leken*. Några brev av von Platen återgavs. I spåren av detta avslöjande gjorde den danske regissören Carl Dreyer den internationellt uppmärksammade filmatiseringen av *Gertrud*.

ATT SÖDERBERG fortfarande var underskattad framkom dock av språkvetaren Peter Cassirers bok *Stilen i Hjalmar Söderbergs ”Historietter”* (1970). Cassirer inledde med att skriva att Söderberg knappast anses ”tillhöra våra allra mest betydande författare”.

Söderbergs stora genombrott kom på 1980-talet, då utkom ett antal verk om honom. Det viktigaste var Bure Holmbäcks *Hjalmar Söderberg. Ett författarliv* (1988), den fortfarande bästa biografin om honom. Holmbäck (1923–2013) är överhuvudtaget den som har gjort mest för att ge Söderberg den ställning han förtjänar. Han tog initiativ till grundandet av Söderbergsällskapet 1985 och var drivande i utgivningen av hans samlade skrifter, vars första band utkom 2012.

Att ha positionen som en viktig klassiker är kanske inte enbart gynnsamt för ett författarskap. Liksom Söderberg uppnådde Gunnar Ekelöf en postum guldålder under 1980- och 90-talen. Olof Lagercrantz utkom 1994 med en bok om honom, *Jag bor i en annan värld men du bor ju i samma*. Lagercrantz hade känt Ekelöf sedan 1930-talet och konstaterar att han i början av deras bekantskap inte hade varit någon känd författare: ”I dag är Gunnars lyrik och även hans prosa välkänd och älskad av många. Han skjuter undan nästan alla andra i vårt sekel. Det är en farlig position och jag hoppas Gud skyddar honom från hämndeaktioner och bakslag.”

Under det senaste decenniet har det utkommit böcker om Söderberg som tycks ha som syfte att störta monumentet genom att lyfta fram problematiska drag i hans privatliv. Det är dock osannolikt att det kommer att förändra hans ställning som en av våra mest centrala författare. ✨

”Trots Bööks marginalisering blev hans bild av Söderberg inflytelserik. Den schablonuppfattning han hade lagt fast upprepades av andra kritiker.”

YTTRANDEFRIHET

Salman
Rushdie.

FOTO: ALAMY

Till slut kom attacken

Salman Rushdies bok *Kniv* är en angelägen upplysnings-skrift för konstnärlig frihet, skriver **Catarina Starfelt**.

Kroppen mindes rädslan

64 Henrik Nilsson om poeten Ioan Es. Pop

Inte så svartvitt

66 Fredrik Gustafsson ser restaurerade filmer

Deprimerande upprepning

68 Maxim Grigoriev läser Josef Winkler

Uppsluppen dystopi

70 Martin Lagerholm läser Torbjörn Elensky

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson om mästerskap i tristess

I korthet

71 Nicole Schulman om reseguider förr och nu

DET VAR HENRY REESE SOM kastade sig fram först. Om han inte hade haft sådan sinnesnärvaro hade utgången antagligen blivit en annan. Då hade Salman Rushdie sannolikt inte överlevt den där förmiddagen i Chautauqua den 12 augusti 2022. Han var där för att tala om det fristadsprojekt för hotade författare som vännen Henry Reese grundat tillsammans med sin hustru och för vilket Rushdie spelat en roll. Men samtalet blev aldrig av eftersom Rushdie snart efter seminariets öppnande skulle bli varse att amfiteatern, som han skriver, inte var "en fristad för mig den här dagen".

Författaren knivhöggs ett stort antal gånger, överlevde nätt och jämnt, och förloerade synen på ena ögat. Nu har han utkommit med boken *Kniv* (Albert Bonniers, översättning Amanda Svensson), som skildrar attacken och den långa vägen tillbaka. Inga säkerhetsvakter syntes till i amfiteatern den förmiddagen. Flera ur publiken verkade inledningsvis tro att det var fråga om något slags iscensättning för att åskådliggöra en poäng, men efter en stund kom flera också till undsättning.

När attacken inträffade hade det gått trettiofem och ett halvt år sedan Irans dåvarande politiske och andlige ledare Ruhollah Khomeini utfärdade den *fatwa* som uppmanade till mord på författaren och på samt-

liga som var inblandade i utgivningen av *Satansverserna* (1989). Rushdie skriver att han genom åren ibland har föreställt sig att någon skulle resa sig ur publiken på någon offentlig tillställning och angripa honom just på detta sätt. Han skriver: "När jag såg denna mordiska skepnad rusande mot mig var min första tanke därför: Så det är du. Här har vi dig. Det påstås att Henry James sista ord var: 'Så nu är den nobla stunden slutligen här.' Döden hade kommit för att hämta mig också, men den tycktes mig inte särskilt nobel. Den framstod mest som en anakronism. Detta var nämligen min andra tanke: [...] Varför nu, efter alla dessa år?"

SANNINGEN ÄR VÄL att just tidpunkten var slumpmässig. Det fanns ett tillfälle och det fanns en gärningsman, men det hade lika gärna kunnat vara en annan plats, en annan tid och en annan radikaliserad förövrare. Liknande attacker har planerats vid flera tillfällen genom åren och haft stort stöd i den muslimska världen.

Rushdie fick beskedet om dödshotet genom ett telefonsamtal från en journalist på BBC den 14 februari 1989. När bilen som kom och hämtade honom körde iväg till en tidigare inbokad intervju med CBS skulle det dröja tre år innan han återsåg radhuset som då inte längre skulle vara hans. För-

fattaren fick leva gömd och under ständig bevakning i över ett decennium. Han flyttade från hus till hus och delade sitt hem med tungt beväpnade poliser. De första åren bombhotades bokhandlare och förlag. Den japanska översättaren Hitoshi Igarashi dödades i en attack under en presskonferens i Tokyo år 1991. Den norske förläggaren William Nygaard sköts 1993 med tre skott utanför sitt hem i Oslo, men överlevde.

Erfarenheten av att leva med denna hotbild skildras i *Joseph Anton* (2012) vars titel är hämtad från den pseudonym som författaren satte samman av Joseph Conrads och Anton Tjechovs namn efter att säkerhetspolisen meddelade att hans eget namn var förbrukat och inte ens fick användas i enrum. Om det är något av hans tidigare verk som den nya boken för tankarna till är det möjligen *Joseph Anton*.

Kniv är ingen roman. Den saknar magisk realism och många av de postmoderna drag som kännetecknar Rushdies författarskap. Det är ett hyfsat rättframt essäistiskt och självbiografiskt verk som blandar journalanteckningar med minnen och betraktelser. Det är skrivet med stor värme och humor. Rushdie har själv sagt att han önskar att han aldrig hade behövt skriva *Kniv*. Men han insåg att han var tvungen att göra det innan han kunde skriva om någonting annat.

Rushdie skriver att vi kan sluta oss till att "vad attacken än handlade om så var det i alla fall inte *Satansverserna*". Gärningsmannen har nämligen till medier uppgivit att han bara läst två sidor av boken. Rushdie fortsätter: "Jag ämnar i den här boken försöka förstå vad det hela faktiskt handlade om."

FRÅGAN ÄR OM det verkligen är intentionen, och om det ens går att ha sådana förväntningar på författaren. Det hade antagligen behövt bli en helt annan bok. Den hade behövt handla om religion, radikaliserings och våld. Den hade behövt handla om Mellanöstern och revolutionen i Iran. Den hade behövt handla om hur en ung man som är uppvuxen i New Jersey besöker sin fader i Yarouni i södra Libanon och kommer hem och är förändrad. Det är begripligt att Salman Rushdie inte ville skriva den boken,

Rushdie skriver fängslande om hur den egna kroppen upphör att vara någonting privat när allvarliga skador föreligger.

Attacken mot Rushdie.

och den bok som han faktiskt har skrivit kan på många sätt anses vara mer angelägen. Den handlar om attacken, sjukhusvistelsen, den långa vägen tillbaka, om stödet från familjen, om den allmänna uppslutning som länge saknades men som sedan kom till. Den handlar om kärlek, litteratur och yttrandefrihet.

Det finns flera intressanta teman i boken. Rushdie skriver fängslande om hur den egna kroppen upphör att vara någonting privat när allvarliga skador föreligger. Det kanske minst intressanta, även om författaren själv känner starkt för det, handlar om kärleken till frun Eliza. Det är på många sätt ett naturligt tema: Eliza vårdar och hjälper. Tillsammans övervinner de döden. Men det är, som Rushdie själv konstaterar, svårt att skriva om lycklig kärlek.

Det kanske mest intressanta temat handlar om själva våldet. Rushdie frågar sig varför han inte kämpade emot och att det närmaste han kommit ett svar är att den som utsätts för våld upplever en kris i sin verklighetsuppfattning. Han skriver: "Barn som är i skolan, församlingen i en synagoga, folk som handlar i ett snabbköp eller en man på en scen i en amfiteater befinner sig alla inom ramarna för en stabil världsbild och agerar därefter. [...] Våldet slår sönder den bilden. [...] Man känner inte längre igen världens konturer. Verkligheten upplöses och blir obegriplig. [...] Att 'tänka klart' blir omöjligt, för i våldets närhet vet man inte längre vad som kännetecknar en klar tanke."

Rushdie skriver därmed in sig i en litterär och konstnärlig tradition av skildringar av våld där Primo Levi, Jean Améry

och Adriana Cavarero ingår.

Han skriver förstås om *Satansverserna* och hur han före attacken inte längre kände sig tvungen att försvara boken: "Jag [är] tillfreds med att bli bedömd utifrån de böcker jag har skrivit och det liv jag levt. Låt mig säga det rätt ut: Jag är stolt över det jag skapat, och det innefattar i högsta grad *Satansverserna*. Den som eventuellt är ute efter ånger kan omedelbart sluta läsa. Mina romaner klarar sig på egen hand."

I ETT KAPITEL för Rushdie ett fiktivt samtal med sin förövre som avslutas med att han – med en referens till den sedlighetssårande och censurerade diktsamlingen *Les fleurs du mal* (Det ondas blommor) av Charles Baudelaire (1857) – upprepar någonting han brukade säga när det stormade kring *Satansverserna*: "Det handlade om ett bråk mellan de som hade humor och de som inte hade det. Jag ser dig nu, min misslyckade mördare, *hypocrite assassin, mon semblable, mon frère*. Du försökte mörda eftersom du inte kunde skratta."

Rushdies betraktelser om konsten är mycket läsvärda och gör att boken också blir en upplysningsskrift för konstnärlig frihet. Det är svårt att läsa den utan att tänka på alla de politiker, författare och andra framstående personer inom kulturen och samhällslivet som åren efter 1989 lade skulden på författaren själv. Man kommer också att tänka på svensk offentlighet, hur fjäderlätt yttrandefriheten ibland har vägt här, och hur en sådan som Lars Vilks aldrig fick sin upprättelse. Tyvärr, givet dess många andra litterära kvaliteter, är det som upplysningsskrift *Kniv* behövs mest. ✨

Höst i byn Ieud. FOTO: ALAMY

Kroppen mindes rädslan

Nyligen avled Ioan Es. Pop. Han betraktas av vissa som den främsta rumänska poeten efter kommunismens fall 1989, skriver **Henrik Nilsson**.

”JAG MÅSTE FÄRDAS genom döden med levande sinnen.” Denna formulering av den rumänske poeten Ioan Es. Pop (1958–2024) har flera gånger dykt upp i mitt medvetande sedan han gick bort i somras. Bland de olika minnen som sköljer över mig finns ett gemensamt framträdande vid bokmässan i Göteborg och en handfull vindlande samtal i Bukarest.

Jag minns också ett besök i byn Ieud för några år sedan. Den är belägen i den vackra och mytomspunna regionen Maramureș, inte långt från gränsen till Ukraina, och har en central och symbolisk roll i Pops diktning. Vårt sällskap hade stannat till med hyrbilen för att besöka träkyrkan – som

tillsammans med andra i trakten finns med på Unescos världsarvslista – när ett plötsligt sommarregn överraskade oss på väg tillbaka till parkeringsplatsen. Medan vindrutetorkarna frenetiskt arbetade för att hålla sikten fri visade det sig vara förvånansvärt svårt att hitta rätt väg ut ur den lilla orten.

Även om poeten själv inte var med i bilen den dagen var han ändå högst närvarande när vi försökte styra ut mot landsvägen igen. Titeln på hans uppmärksammade och prisbelönta debutdiktsamling var nämligen just *Ieud utan utgång* (1994). Den svenska översättningen från 2009, signerad Dan Shafaran, rymmer också dikter från ett par andra samlingar från samma årtionde.

Ioan Es. Pop hade vuxit upp i en annan av Maramureș byar, studerat vid universitetet i centralorten Baia Mare, och därefter arbetat flera år som lärare i Ieud. I september 1989, bara några månader före revolutionen, fick han tillåtelse av myndigheterna att flytta till Bukarest. Det efterlängtrade uppbrottet från landsbygden var dock avhängigt att han skulle ansluta sig till de tiotusentals andra män vars uppgift var att färdigställa diktatorn Nicolae Ceaușescus mastodontbygge Folkets hus. Pop har ägnat en hel diktsvit åt tillvaron på de enkla ungkarlshotell där han och andra arbetare var inkvarterade och där spriten flödade.

DET RÅDER EN instängdhet i Pops tidiga poesi som man lätt förknippar med diktaturens inskränkta rörelsefrihet. Samtidigt bör dessa dikter inte tolkas alltför direkt politiskt, eftersom det här också finns mytologiska och existentiella sam-

**Ioan Es. Pop
2013.**

FOTO: WIKIMEDIA

manhang som rör sig över generationerna och den rådande samhällsordningen. Mörkret tycks gå i arv och alla hus som diktjaget flyttar in i "åldras omedelbart". "Gränslös är leud och utan utgång", heter det på ett ställe.

Mycket har hänt i den rumänska poesin sedan nationalskalden Mihai Eminescu skrev sina romantiska verser under senare delen av 1800-talet, tills han försvann in i dimmorna av en sinnessjukdom redan innan han fyllt fyrtio. Under 1900-talets första decennier bidrog Rumänien med en rad avantgardistiska talanger. Många kom att byta språk och blev kända kulturpersonligheter på andra håll i Europa – Tristan Tzara, Ghe-rasim Luca, Eugène Ionesco och filosofen E. M. Cioran valde alla att skriva på franska. En del av de poeter som trädde fram på 1960-talet räknas idag som moderna klassiker i Rumänien. Den språkliga innovatören Nichita Stănescu och vardagens mäs-

tare Marin Sorescu lyckades var och en på sitt sätt utveckla egensinniga litterära universum trots det förtryckande system de verkade under.

NÄR DIKTATUREN FÖLL för trettiofem år sedan hävdes den censur som begränsat författarnas manöverutrymme under lång tid. För den rumänska poesin följde dock en svår tid. 1990-talet innebar tuffa ekonomiska villkor för många av landets invånare. Samtidigt exploderade medieutbudet och poesin hamnade i skymundan, både på förlagen och bland läsarna.

Runt millennieskiftet började emellertid något att hända. En ny generation trädde fram, med poeter som gav sig i kast med vad som hände i samhället runt dem, genom att skildra sina egna, vardagliga liv – där sexualiteten, alkoholen och vantriv-

Under 1900-talets första decennier bidrog Rumänien med en rad avantgardistiska talanger.

seln i samtiden var viktiga inslag. Resultatet blev ofta en direkt och brutal poesi, som gjorde upp med gamla föreställningar om vad som var tillåtet och inte tillåtet att skriva om.

Vilken var Ioan Es. Pops ställning i detta brokiga poetiska landskap? Mellan den äldre generationen som verkat under kommunismen och den yngre efter millennieskiftet lyckades han hitta ett eget språk och en egen motivvärld, och kom av vissa att betraktas som den främste lyrikern som trätt fram efter decemberrevolutionen. Det förvirrade och besvikna 90-talet är närvarande i dessa rader där jaget återvänder tomhänt från Bukarest, och modern tar emot honom vid grinden: "bakom mig kommer kärror fulla av ingenting, / nära att krossas under tyngden. / när allt lastats ur på vår bakgård / kommer ingen att ha så mycket ingenting som vi".

PARALLELLT MED att han skrev poesi var Pop under en tid redaktör för kulturbilagan på Ziarul Financiar ("Finanstidningen"). För ovanlighetens skull deltog Pop aldrig i någon cenaclu, den sortens litterära cirklar som är ett viktigt inslag i det litterära livet i Rumänien. Dessa cirklar leds ofta av en framstående författare eller kritiker, och efter att deltagarna läst sina alster följer kritiska diskussioner som kan vara i flera timmar. Redan i slutet av 1800-talet deltog Eminescu och dramatikern Ion Luca Caragiale i cirkeln "Juni-

mea" ("Ungdomen"). Rumäniens främsta nu levande romanförfattare Mircea Cărtărescu är också poet – och djupt präglad av erfarenheten av de litterära cirkelarna. Han ledde en egen cirkel i flera års tid.

Mina möten med Ioan Es. Pop ägde oftast rum på Litteraturmuseets uteservering i Bukarest, som var en viktig samlingsplats för författare i hans generation. Jag minns hans milda leende och pojkkaktiga framtoning. Alkoholen var ett konstant inslag i hans liv, även om han inte konsumerade samma kopiösa mängder som föregångaren Nichita Stănescu, död redan vid fyrtio års ålder. En gång berättade Pop belåtet för mig att han efter många års efterforskningar nått fram till en formel för den perfekta berusningen – som bestod av varken mer eller mindre än tre öl och tio centiliter vodka.

TYNGDEN FRÅN DET förflutna kunde onekligen behöva lindras. Mitt under ett samtal om diktaturen minns jag hur han snabbt vred på huvudet samtidigt som han uttalade den gamle diktatorns namn, som för att försäkra sig om att ingen lyssnade. Ceaușescu hade varit död i många år, någon hemlig polis fanns inte längre och angiverisystemet var sedan länge avskaffat. Men kroppen mindes fortfarande rädslan och förtrycket.

Särskilt orolig var han en gång då han berättade att han skulle publicera en krönika där han avslöjade en hemlighet från sin ungdom, då han genom utpressning tvingats till att skriva under ett samarbetsavtal med säkerhetspolisen Securitate. En överenskommelse som lyckligtvis endast var en formalitet och inte fick några negativa konsekvenser för någon annan än honom själv.

Nu har Ioan Es. Pop lämnat oss. Även om någon definitiv lindring och utväg ur existensen och historien aldrig stod att finna, myllrar hans poesi av mindre öppningar för den uppmärksamma läsaren. Många av landets unga poeter har tagit starkt intryck av hans språk och person. Jag tror att de kommer att vårda hans arv. Men nästa gång jag besöker Bukarest lär staden inte vara sig riktigt lik.

Pops varma blick kommer inte längre att möta mig på andra sidan bordet. De böljande kullarna, valnötsträden och träkyrkorna i Maramureș kommer att te sig mer avlägsna. Ursus-ölen kommer att smaka aningen mer bittert. Förr eller senare kommer jag oundvikligen förbi det skräckinjagande Folkets hus, där han och så många andra tvingades arbeta. Men då kommer jag att bära med mig något som ändå visade sig vara på samma gång hårdare och mänskligare än diktatorns marmorvisniner: Ioan Es. Pops dikter. ✨

Hawks Flodöverfallet.

FILM

Inte så svartvitt

Gamla filmer behöver restaureras. Alltför ofta sker det utan att verkets integritet respekteras, skriver

Fredrik Gustafsson.

NYLIGEN GICK JAG på en biovisning av Howard Hawks episodiska och personliga film *Flodöverfallet* (*The Big Sky*, 1952). Hawks ursprungliga version var 140 minuter lång, men en klåfingrig distributör klippte ner den till 122 minuter. Båda versionerna gick på bio i början av 1950-talet. Idag är det sällan den långa visas, och även denna gång fick jag tyvärr nöja mig med den korta.

En egenskap som film har, men som vi sällan reflekterar över, är dess ständiga föränderlighet. För att parafrasera ett av den grekiska filosofins mest bevingade uttryck: Du kan inte se exakt samma film två gånger. Dels slits filmen för var gång den spelas, och ändrar karaktär, dels påverkas filmen av hur du ser den. Handlingen må vara densamma, men allt det som tillförs det ursprungliga manuset, såsom foto, ljud och klippning är föränderligt.

Kvaliteten på tv:n eller på datorns bildskärm eller på högtalarna, projektorn eller duken, på lamphuset på biografen eller visningskopian – alla dessa är saker som

påverkar filmens form. Därigenom också vår upplevelse av den. Mycket av detta kan man inte påverka. Om kopian av en film är repig eller har störningar på ljudet är det bara att acceptera, för alternativet är oftast att inte se filmen alls.

Ett annat problem är stumfilmer som ursprungligen var vackert tintade eller tonade (enkelt uttryckt färglagda) nu enbart visas i svartvitt utförande och därigenom inte så som filmens upphovspersoner hade tänkt sig.

F. W. Murnaus *Nosferatu* (1922) hade ursprungligen många sekvenser i blåa, orangea eller gröna nyanser. Men de flesta versioner som finns tillgängliga idag är svartvita, och en stor del av filmens stämning och visuella skönhet går därmed förlorad.

Film är ett skört och inte långsiktigt hållbart material, varken den analoga eller digitala. De flesta stumfilmer har försvunnit, de har brunnit upp, vittrat sönder eller rostat. Fram till början av 1950-talet var filmremsan nitratbaserad, som kan självantända redan vid 38 grader, och högst

instabil. Acetat, som ersatte nitrat, är inte lika känsligt men måste förvaras nedfryst för att bevaras.

Hur länge en dvd-skiva eller en vhs-kassetthåller går inte att säga med säkerhet, men om de används så slits de, och likaså de apparater som spelar upp dem. Digital film kan lätt förstöras, korrumpas, brytas ned, eller förvaras i en form som inte längre går att spela upp. Allt som är digitalt måste därför sparas regelbundet i nya format. Ofta vill man helst också spara en analog version, även om filmen helt spelats in digitalt.

ALLT DETTA GÖR att de filmer som en gång spelats in måste restaureras med jämna mellanrum, för att kunna upplevas av nya generationer i acceptabla versioner. Det är en komplicerad process.

I år har två av 1950-talets mest hyllade och älskade filmer – John Fords *Förföljaren* (*The Searchers* 1956) och Alfred Hitchcocks *I sista minuten* (*North By Northwest* 1959) – restaurerats av bolaget War-

Det är framställningen, tolkningen i ljud och bild av det skrivna ordet, som utgör filmkonstens essens.

FOTO: ALAMY

Fords Förföljaren.

Hitchcocks Vertigo.

ner Bros. I somras visades titlarna på festivaler och cinematek. De har väckt stor uppmärksamhet men också viss kritik. Filmerna spelades ursprungligen in i något som kallades Vistavision, ett format som inte finns längre. För att få en liknande bildkvalitet som i originalet valde man därför att omvandla dem till det stora bildformatet 70 mm. De som restaurerade *Förföljaren* skröt med att ingen tidigare sett den med så klara och skarpa bilder. De har alltså inte bara restaurerat den, utan gjort den "bättre" än originalet.

Jag är kluven inför en sådan process. Och på samma sätt kände jag mig lite illa till mods när jag var på en visning av F. W. Murnaus film *Storstadsflickan* (*City Girl* 1930). Bilden var för perfekt, knivskarp och utan tecken på tidens tand. Det är tveksamt om den första kopian av filmen, den som Murnau själv fick se, var lika putsad och felfri. Något går då förlorat.

MED DEN DIGITALA teknik som finns idag är det lätt att korrigera bildkvaliteten, exempelvis kan den analoga filmens grynheter tvättas bort. Det kan ge den restaurerade versionen en onaturlig känsla. Dessutom kan det leda till att saker blir synliga som inte skulle synas, som specialeffekter till exempel.

Under inspelningen kunde regissör, fotograf och *special effects*-teamet vara säkra på att filmen skulle se snygg ut när den visades på bio. Men när den har restaurerats och digitaliserats uppenbarar sig plötsligt vajrar, trådar och kulisser, som en gång i tiden har varit osynliga.

En annan utmaning är färger. De blek-

nar med tiden, och att återskapa en films ursprungliga färgskala kan vara väldigt svårt. Ett berömt fall är en restaurering från 1996 av Hitchcocks *Vertigo* (1958), en film där färgen grönt har en betydelsefull roll. Restaureringsteamet fick kämpa länge med att återskapa alla nyanser av den utan att lyckas få till exakt samma färgskalor som Hitchcock och fotografen Robert Burks använde i ursprungsversionen. Den restaurerade versionen fick också kritik för att man hade skapat en bitvis annan ljudbild än i originalet, man sade sig dock ha agerat utifrån Hitchcocks ursprungliga intentioner. Trots detta är den här restaurationen en av de mest betydelsefulla som har gjorts. Den räddade *Vertigo* från att förstöras och medverkade till att nya generationer upptäckte vad som numera anses vara ett av filmkonstens främsta verk.

UNDER 1980-TALET började vissa bolag att färglägga äldre svartvita filmer, på ett sätt som ofta såg gräsligt ut. Det var en kortvarig trend eftersom kritiken var överveldigande. Ett annat exempel som förekommer även idag och som inte uppmärksammas lika mycket är stumfilmer som, trots att de hade specialskriven musik vid ursprungspremiären, får ett nytt soundtrack, med antingen nyskriven eller klassisk musik. Där är det också fråga om hur pass mycket man kan ändra på originalet innan det är fråga om ett nytt verk, snarare än bara en restaurering.

En anledning till att förvanskningar och förändringar ofta inte uppmärksammas är att det finns en begränsad kunskap

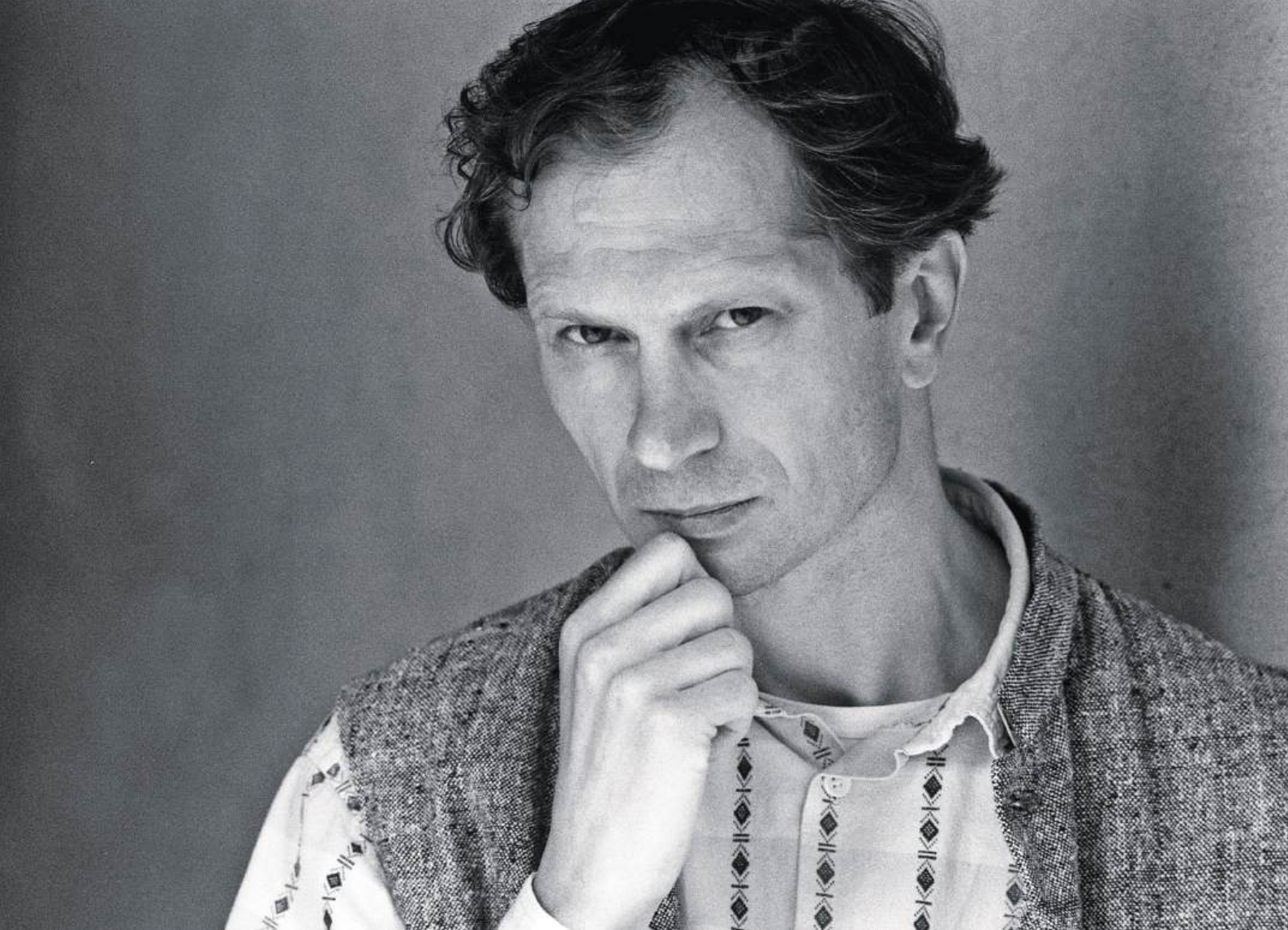
bland allmänheten, och även bland filmkritiker, om hur äldre film såg ut och lät. Att mycket av det vi kallar svartvit film ursprungligen inte var det är något många inte känner till. Och genom att göra restaureringar som inte bevarar originalets

Under 1980-talet började vissa bolag att färglägga äldre svartvita filmer.

estetik skapas lätt en felaktig bild av det förflutna. Även om filmerna med nödvändighet förändras har vi ett ansvar att varje version ligger så nära originalet som möjligt, att verkets integritet respekteras.

Många anser att den här diskussionen är ointressant eller irrelevant. För dem är det bara berättelsen som betyder något. Stil, form och framställning har ingen betydelse. Det är i alla fall vad de säger. Men det innebär att de är ointresserade av filmen som just film. Om det verkligen var så att berättelsen var det enda som betydde något skulle de lika gärna kunna läsa manuset, vilket sällan är njutbart.

Det är framställningen, tolkningen i ljud och bild av det skrivna ordet, som utgör filmkonstens essens. Det är utifrån framställningen som känslorna och engagemanget väcks hos åskådaren. Därför är de här frågorna i allra högsta grad betydelsefulla, för filmens ständiga förändrighet påverkar våra upplevelser av det enskilda verket. ❀

Josef Winkler 1996.

LITTERATUR

Deprimerande upprepning

Hos österrikaren Josef Winkler är allt kvar på samma unkna plats, där boskapen bräker och kroppar stympas.

Maxim Grigoriev om en förbryllande okänd författare.

BLAND DE MÅNGA betydande europeiska författarskap som lyser med sin frånvaro på svenska är österrikaren Josef Winklers barocka uppgörelser med sina hemtrakter nog ett av de mest slående. Belönad med hemlandets alla större litterära utmärkelser, så sent som i våras med Franz Kafkapriset (tidigare pristagare är bland andra Peter Handke, Elias Canetti och Hertha Müller), är Winkler översatt till alla större europeiska språk, till och med till ryskan – under 00-talet, då homosexualitet ännu inte var en lika stor *trigger* för regimen. I Sverige är han däremot helt okänd.

I fjol fyllde han sjuttio, och han har under

sin långa karriär hunnit utge ett trettioital böcker. År 2022 fick hans roman *Die Ukrainerin. Njetotschka Iljaschenko erzählt ihre Geschichte* ("Ukrainskan. Netotjka Uljasjenko berättar sin historia") åtskillig uppmärksamhet. Denna paradokumentär om en ukrainsk flyktings erfarenheter av såväl den sovjetiska svältkatastrofen som den tyska nazismen utkom strax efter att landet åter utsattes för en invasion.

Winkler själv kommer från Kärnten i södra Österrike. Trakten kring Klagenfurt och dess historia har varit framträdande i hans verk, som gärna rör sig i det barocka registret, där estetiseringen och lidandet

går hand i hand och det makabra smälter ihop med det kitschiga.

En av de tidiga frontfigurerna för den främlingsfientliga högervåg som svept över Europa de senaste decennierna, Jörg Haider, styrde för övrigt Winklers hemtrakter en gång i tiden.

TILL WINKLERS CENTRALVERK hör *Wenn es soweit ist* ("När tiden är kommen", 1998). Romanen inleds med en beskrivning av "pandapigl", ett lokalt långkok på diverse ben och djurrester. Det blir snabbt till en fränstötande metafor för historiens saktmodiga framfart. Ben efter ben hamnar i *slowfood*-kitteln medan åren går.

I centrum står Maximilian, den gamle bensamlaren, och hans familj som på ett eller annat sätt har kopplingar till resten av byn. I en febrig stämning skildras allehanda hemskheter som tilldragit sig i den lilla byn vid floden Drava genom århund-

raden, i synnerhet olika självmord, olyckor och övergrepp. En flicka smetar sitt första mensblod i ansiktet och slänger sig i floden efter att ha blivit mobbad av pojkarna. En pojke – Maximilians far – får ett finger avhugget i en maskin. Uråldriga gummor dör ensamma i regnet. Som ett mantra återkommer berättelsen till kitteln, om och om igen i en serie monomana upprepningar.

Den katolska kyrkan är hjärtat i den instängda våldsvärlden. Vi läser om en jul då Maximilian är elva, om hans besök i bykyrkan. När han är tretton råkar han komma in i rummet där en gammal gummas lik just tvättas av hans moster. Prästen tvingar honom att slicka ren svarta tavlan. Han sitter i urinluktande soffor och läser Karl May. En stillsam kärleksförklaring till livet på landet, kan man tycka, i klassisk österrikisk *Nestbeschmutzer*-anda.

Bland Winklers tidiga romaner märks även *Muttersprache* ("Modersmål", 1982), som ingår i en uppväxttrilogi med meditativa romaner som kretsar kring samma trakt. Winkler utför ett minnesarbete: en associativ färd genom hägkomster, drömmar och fantasier, på en saftigt högstämd prosa: "Hade du blivit kremerad", kan det heta, "skulle jag stjäla din aska och salta allt mitt kött med den och älska den av hela min själ, ty död är du."

Den katolska kyrkan är hjärtat i den instängda våldsvärlden.

Den katolska riten döljer hos Winkler bylivets fysiska dimension: slaktandet av djurkroppar, skyfflandet av gödsel, kokandet av djurdelar och andra livsuppehållande åtgärder och dödshanteringspraktiker. "Jag skriver ner", säger en präst i *Muttersprache*, "tidpunkten för dödsfallet och inget annat. För allt det andra talar man inte om."

Winkler talar gärna och med stor fäbless just om allt det andra. Allt beskrivs i närmast stillastående men mättade bilder, på ett språk infärgat av färger, lukter och ljud. För Winkler betyder ordet "jord-

nära" knappast något härligt, utan snarare murket, hotfullt och själsmördande. Inför denna rundgång av lidande och njutning står lokalspråket stumt; allting förtigs i laddad tystnad. Ett annat språk måste spåras för att kunna uttrycka erfarenheten. Hoppet hos Winkler står till författare som Albert Camus, Jean Genet, Oscar Wilde – en urban frigörelse från denna jordinstängda, kvävande värld.

Men hat, död och grymhet är inskrivna i benen, vare sig de kokar eller blir kokta. Upproret eller flykten är definierade av

med slaktarnas hugg i döda djurkroppar, medan utslagna ligger och sover på marken i sina spyor medan en eller annan katolsk katedral tronar över sceneriet.

WINKLERS PROSA är inte sällan, men långt ifrån alltid, autofiktiv. Den delar genrens grundförutsättningar, dess förtjänster och problem. Hans självupptagenhet är färgstark, liksom Elias Canettis. Winkler antyder symboliska paralleller mellan sitt eget liv och Jesu korsfästelse. Hans besatthet vid detaljen och hans upprepningstvång gör också att det knappast rör sig om någon "alla har en historia att berätta"-litteratur. Kan man föreställa sig en blandning av Solzjenitsyn och Genet? I så fall är det nog Winkler.

Den repetitiva, bildtåta prosan som utmärker hans bästa verk kan av den som vill läsas som en gestaltning av den nietzscheanska eviga återkomsten, av tvångssyndromens tankestruktur, av postfreudianska malanden

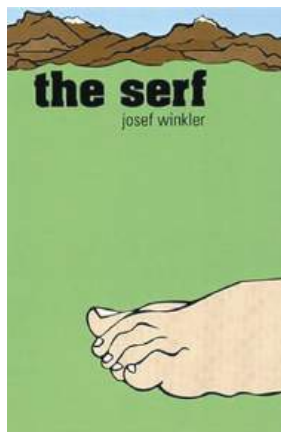
av trauman. Den kan också ses som en skildring av den så kallade cirkulära tidsuppfattningen som antas utmärka det mer genuina, folkliga bylivet: i motsats till den urbana framstegstron som förstör allting autentiskt och naturligt.

DENNA I SIG MODERNA, romantiska dröm om det enkla, rättrådiga livet vilar för Winkler på ett grundläggande förtigande, uttryckt exempelvis i tanken på att man inte talar illa om de döda.

I en sådan cirkulär tid av tystnad och teatralitet är ingen förlåtelse, ingen botgöring, ingen frigörelse möjlig. Om modernitetens problem är att man ständigt måste röra sig framåt, alltid på jakt efter något annat, är den rurala motsatsen ett evigt förtigande och ett evigt upprepande.

Allt är hela tiden kvar på samma unkna, isolerade plats: ett hem där boskapen bräcker och någon ständigt förlorar en lem eller blir utstött för att de är annorlunda. Det enda sättet att lämna Winklers by, har en av hans kommentatorer noterat, är att ta värvning som soldat: och komma tillbaka antingen som lik eller traumatiserad.

De döda kretsar kring byn, i allt tätare och meningslösa svarta cirklar. Och vi, så länge vi lever, kretsar jämt och ständigt kring döden, "mitt livs tema", som Winkler själv en gång uttryckt det. ✱

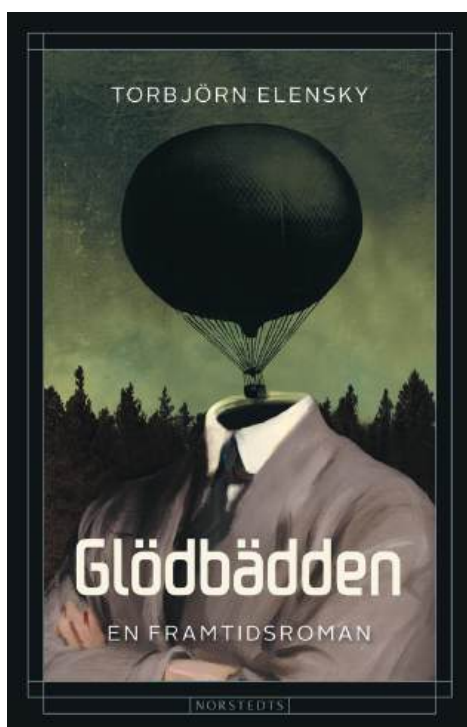
Winklers prosa är inte sällan autofiktiv.

sina objekt. Man hatar sådant man kan se sig själv i, invänder mot sådant man finner det meningsfullt att argumentera mot. Katolicismen är för Winkler både den mylla i vilken nazismen och fascismen spirar och multnar, men också den bildvärld som han själv verkar i. Någon entydig propagandalitteratur är det inte fråga om.

EN ANNAN VIKTIG del av författarskapet, i synnerhet sedan millennieskiftet, är reseskildringen, bland annat av Italien och Indien. Där söker berättarens blick sig till exakt samma ämnen som han fått med sig från byn: i synnerhet är han intresserad av dödsriterna.

I de verk där Winkler skildrar sina resor eller flykter följer den fromma byn, den katolska bildvärlden, dödsbesattheten och den nazistiske fadern (ett biografiskt faktum, liksom hos Jörg Haider) gärna med, i form av mardrömmar och perverterade fantasier, där olika mord och stympanden smälter ihop med mäsande böner i en enda stor inre massgrav.

Italien, i synnerhet i syd, har varit en gynnsam miljö för hans fiktion, inte minst förstås erotiskt laddade begravningsplatser och marknadspiazor. *Natura Morta* (2004) utgörs av långa beskrivningar av gatulivet i Rom, i synnerhet kring marknadsplatserna, där outtömlig erotisk längtan och olika kroppsvätskor samsas

LITTERATUR

Uppsluppen dystopi

Torbjörn Elensky är på glatt och ivrigt berättarhumör i sin nya roman, skriver **Martin Lagerholm**. Trots det dystra temat.

I LITTERATURENS och filmens värld har det postapokalyptiska tillståndet på senare decennier varit så framträdande, för att inte säga påträngande, att det nästan känns lite märkligt att vår värld ännu inte har gått under på riktigt. Men det är precis vad den gör i romanförfattaren, essäisten och den litteräre mångsysslaren Torbjörn Elensky framtidsroman *Glödbädden* (Norstedts).

Elensky har den ena foten i de sköna konsterna och den andra i samhällskritiken, där inte minst den ömsom konfrontativa, ömsom harmoniska relationen mellan liberalism (frihet) och konservatism (tradition) är ett återkommande tema.

I den häromåret utkomna herrgårdsromanen *Eldungen* integreras just de här två politiska idésystemen i berättelsen, medan den i förrfjol utgivna essän *Dr Mabuses ansikte* snarare uppehåller sig vid den demoniska drömmen om att störta hela världsordningen. Problemkomplexet dyker också upp i den nu aktuella romanen, men här som en kombinerad dystopi och utopi.

Grundschemat i *Glödbädden* är tämligen typiskt för genren: låt världen slås i spillror, skapa ett år noll och samla en grupp överlevande kolonister på en avskild plats för att se vilka divergerande krafter och viljor som aktiveras när en ny stat i miniatyr skall byggas upp.

HÄR KRÄVS DOCK ingen ondskefull tricks-ter för att vända upp och ner på världen; det ordnar naturen alldeles på egen hand. Själva upphovet till den globala katastrofen torde hur som helst vara unikt i litteraturhistorien: luften förlorar plötsligt sin bärkraft och alla de tiotusentals flygplan som befinner sig i luften samtidigt störtar till marken, vilket resulterar i att miljontals människor över hela världen dör på fläcken. Våld och kaos utbryter och civilisationen som vi känner den går under i ett nafs.

Vi befinner oss ett par decennier framåt i tiden, och en brokig grupp människor beger sig till samma gamla 1800-talsbruk i värmländska Höljehammar som *Eldungen*

Här krävs dock ingen ondskefull trickster för att vända upp och ner på världen; det ordnar naturen alldeles på egen hand.

utspelar sig i. Här skapar man ett nytt samhälle, med ordning, regler och arbetsfördelning för det allmännas bästa. Mot den mer eller mindre självutnämnde ledaren Richard, en före detta professor i statskunskap och kronisk erotoman, utvecklas så småningom ett visst motstånd.

Konflikten kring vad som alltmer tycks röra sig i riktning mot ett kollektivistiskt tvångsvälde leder bland annat till att en av typgalleriets färgstarkare medlemmar, den kristne transvestiten Jasmine, utesluts ur gemenskapen och då ges möjligheten att som individ hänge sig åt det liberala frihetsprojektet i den fria naturen.

Under tiden sitter romanens framtids hopp, den genmodifierade pojken Mikael, i biblioteket och förlorar sig i Jules Verne och i drömmar om att likt ingenjör Andrée bygga sig en luftballong.

EN PÅTAGLIGT uppsluppen Elensky är här på glatt och ivrigt berättarhumör, ja så till den milda grad att bokstävlarna, orden och meningarna rusar fram i ett tempo som författaren själv inte alltid hänger med i. De många insprängda utvikingarna om allt mellan himmel och jord lägger också krokben för romanens rytm och struktur, alltmedan resonemang och händelsekedjor antingen kan bli hängande i luften eller upprepas i smått docerande redogörelser och märkligt stolpiga dialoger. Gestaltningen blir tungfotad, och som läsare börjar man i minnet leta efter någon litteraturvetenskaplig term för den raka motsatsen till Hemingways isbergsteknik.

Elensky är allt som oftast en intressant och vidsynt författare, praktiskt taget vad han än skriver om. Men *Glödbädden* lider av pratsjuka – här har det vänts på den praktiska devisen *show, don't tell* – och redan efter ett par sidor är glöden i full färd med att sluka isberget. Kvar finns förvisso en motivmässigt suggererande historia som kan ge upphov till intressanta reflektioner om människans plats i samhället och hennes drömmar om världen.

Men så som i litteraturen, så ock i luftballongen: stigande till väders bär den såväl på löftet om någonting nytt bortom horisonten som på risken att spricka som vilken annan ballong som helst. ✨

Mästerskap i tristess

IBLAND NÄR DET cirkulerar dogmer på kultursidorna i stil med "vi måste prata om klass" tänker jag på Therese Bohman. Hon debuterade med *Den drunknade* 2010 och har därefter skrivit fyra romaner. I den aktuella *Sanningsberget* (Norstedts) återvänder hon som så ofta till ett glämt mexitegelbälte utanför en medelstor svensk stad. När de strävsamma föräldrarna köper något nytt till hemmet handlar det uteslutande om funktion, inte estetik. Ingen skulle få för sig att gå på teater eller vernissager. Ingen super och härjar, ingen får några dramatiska utbrott vid middagsbordet:

"Om vi hade varit en annan typ av familj föreställer jag mig att vi hade pratat om allt. Ältat och analyserat, vridit och vänt på både händelser och känslor och relationer. Som i en film om medelklassen, där varje middag slutar med att någon ska tala ut. Vi talar aldrig ut, vi försöker ha trevligt. Vi vet att våra liv är så olika varandras att det vore dumt att göra den sprickan djupare: det är bättre att försöka hålla ihop det som går."

I sina böcker återvänder Bohman ständigt till en samhällsklass som faller mellan stolarna, men som de flesta känner igen. Ingenting materiellt fattas, men hennes huvudpersoner drabbas av omtumlande skönhetsupplevelser i konstens värld, och sen blir ingenting sig likt. De vill bara ha mer, sätta upplevelserna i ett sammanhang, försöka förstå kraften i dem och skapa sig ett liv där de får vistas i konstens närhet. Men de känner sig ohjälpligt skaviga och malplacerade, eftersom konsten inte tillhör såna som dem.

I *Sanningsberget* försvinner Hannas storebror spårlöst strax innan han ska konfirmeras. Åren går, brodern återfinns aldrig och den enda person som Hanna känner någon djupare gemenskap med, klasskompisen Marcus, försvinner åt sitt håll och pluggar vidare i en annan stad, så som det blir.

Dessa förluster bultar med dova pukslag genom boken. Vart det tar vägen bär mig emot att avslöja, men det som slår mig under läsningen är att Therese Bohman börjat hitta ett slags mästerskap i att fånga den svenska tristessen. Det händer inte mycket i hennes romaner, ändå finns en laddning i språket som gör att man rör sig andlöst och febrigt över sidorna. Jag blir som förhäxad, kan inte släppa boken förrän jag läst färdigt.

Hon beskriver arbetsplatser där alla ägnar ett närgånget intresse åt innehållet i kollegernas lunchlådor, och Hannas enda sätt att skydda sig blir att köpa anonyma mikrokartonger med lövbiff och potatiskroketter. Hon återger telefonförsäljarnas manusstyrda samtal med en sån tonsäkerhet att det uppstår ett slags klausrofobisk komik.

Hanna lyckas göra det där sjumilaklivet och etablera sig som konstnär. Hon träffar en man, får barn, separerar och besöker föräldrarna som börjar samla sig till att sälja huset och flytta till en lägenhet inne i Norrköping. När hon går nerför sin barndoms backar med sin son noterar hon:

"Den täta tujahäcken på första tomten till vänster, och på andra sidan gatan lyktstolpen och elskåpet, deras matta grå förzinkade stål, bakom dem en annan häck, en sådan med små avlånga röda bär och vassa taggar, jag cyklade in i den en gång, asfalten var liksom söndersmulad vid väggkanten, marken sandig, och det växte harklöver i den, harklöver och lupiner. Någon har rensat bort lupinerna, de anses inväsa och farliga nu för tiden."

Jag vet inte varför jag blir så intensivt lycklig av orden "asfalten var liksom söndersmulad vid väggkanten". Men jag känner mig berikad, belyst och sedd in i alla de söndersmulade meningslösheter som fyller min vardag. ✨

Bengt Ohlsson

I korthet Förlorad nyfikenhet

När jag började resa på egen hand på 1990-talet var *Lonely Planet* fortfarande "bibeln" som låg nerpackad i var och varannan ryggsäck. Tunna blad på billigt papper för att rymma så mycket information som möjligt och kunna tryckas i nya upplagor vartefter hotell och restauranger stängde och nya öppnade. Men här fanns också information om landets eller områdets historia, politik, seder och bruk, sevärdheter och några vanliga fraser. Det var viktigt att åtminstone kunna beställa en öl och fråga efter vägen på det lokala språket.

Läste man guideböckerna, om än översiktligt, hade man en bra bild av platsen dit man skulle. Redaktörernas omdömen om platserna fick dock stå oemotsagda. Det här museet är sevärt, det här hotellet är charmigt.

Jag har pratat med yngre personer som idag på fullaste allvar säger: "Varför ska jag resa dit? Jag har ju sett på internet hur det ser ut." Blir vi mindre nyfikna när allt redan är avbildat, filmat och betygssatt på allehanda sociala medier, till skillnad från när en plats beskrevs i tryckta ord – eventuellt kompletterad med en suddig bild – av en resenär som kanske var där för flera år sedan?

Tiden före internet fick man stå med en bok i ena handen och en slarvigt hopvikta karta i den andra. Man riskerade stå framför en rivningskåk som vid bokens pressläggning hade varit ett charmigt hotell. Det kan låta opraktiskt, men faktum är att man då pratade mer med varandra. Frågade andra resenärer om tips och lokalbefolkningen om vägen. Övuntade upptäckter och möten fanns bakom varje hörn.

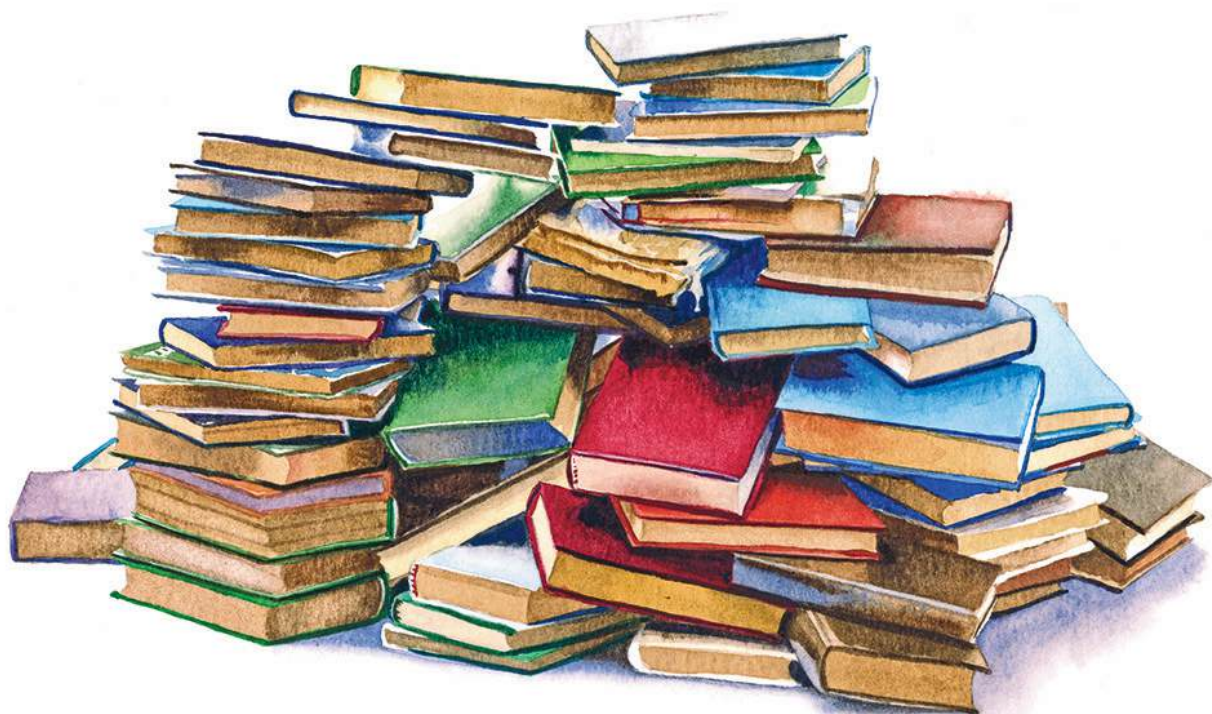
Sedan kom hemsidor och bloggar, och därefter smartphones. Jag ska erkänna att jag knappt planerar resor längre. Telefons karta visar var hotellet ligger och hur man åker dit. *Google maps* visar alla restauranger i närheten och de betyg som tidigare gäster har satt. Ibland till och med vilka rätter som rekommenderas.

Men det händer fortfarande att jag går till biblioteket och lånar en guidebok om platsen jag ska resa till. Det sparar faktiskt tid att utan störningsmoment kunna läsa på om vart man ska. Det finns metoder att stänga av reklam och distraherande element på internet, men med en bok får du den funktionen automatiskt. ✨

Nicole Schulman

Detta nummers recensioner:

Jojje Olsson fruktar en invasion; **Lars Åke Augustsson** löper med medlöpare; **Göran Frankel** löser i-landsproblem; **Ann-Sofie Dahl** hyllar en allians; **Karin Henriksson** ser pengar rinna iväg; **Fredrik Svenaeus** uppdagar skränföckarnas hemlighet; **PJ Anders Linder** lär sig om gatustrider; **Maxim Grigoriev** framhärdar med ryssarna.

Hotet mot den vackra ön

Folkrepubliken Kina har aldrig haft makten över Taiwan, men president Xi hotar med invasion. Vad krävs för att försvara den första och enda kinesiska demokratin?

FJÄRRAN ÖSTERN

Av Jojje Olsson

Kangxi, den kejsare som genom Kinas historia har styrt allra längst, beskrev en gång Taiwan som "en lerboll bortom havet som inte är värdig kinesisk utveckling". Enligt kejsaren var ön "full av nakna och tatuerade vildar". Att inkorporera den i riket vore slöseri med kejsardömetets pengar till ingen nytta.

Amiralen Shi Lang lyckades dock 1684 övertyga sin kejsare om att Taiwan i själva verket var "en överflödande, bördig jordplätt och ett strategiskt territorium". Han framhöll hur ön svämmade över av resurser som stora träd, bambu, svavel, salt, hjortar och fisk. Än viktigare: Taiwan hade länge

använts av pirater, japaner, européer och kinesiska utvandrare som därifrån kunde organisera sig för attacker mot fastlandet.

Det är en av många fascinerande dialoger som format Taiwans historia och återges i boken *Rebel Island*, vars röda linje är att ön trots sin ringa storlek alltid har spelat en viktig geopolitisk roll. Dess status har alltid varit omtvistad, och dess befolkning har alltid motsatt sig de främmande makter som kommit och gått.

De tidigaste kinesiska källorna från 1300-talets mitt talar om utbredd kannibalism. Om någon förolämpar öns invånare så "skär de av hans råa kött och äter det" samt "tar huvudet och hänger på en träpåle". Detta med hänvisning till de austronesiska urfolk som befolkade ön i 5 000 år och som gjorde sprit av socker-

REBEL ISLAND
THE
INCREDIBLE
HISTORY OF
TAIWAN
JONATHAN
CLEMENTS
Scribe 2024

**THE BOILING
MOAT**
URGENT STEPS
TO DEFEND
TAIWAN
MATT
POTTINGER
(RED)

Hoover Institution
Press 2024

Kinesisk militär:
riktar kanonerna över sundet.

rör och var tatuerade upp till nacken.

Kinesiska köpmän bytte till sig guld, hjorthudar och leopardpälsar mot krukor och annat hantverk. Man observerade hur plundring och råder var vanligt, inklusive huvudjakt. Kineser på jakt efter svavel till krut i öns vulkanlandskap på 1600-talet återgav hur "huvuden kokades" och sattes upp utanför dörren som ett bevis på mod.

Portugiserna gav ön namnet "Formosa" – "den vackra ön" – efter att ha beundrat dess trädklädda berg från havet. De första portugiserna som satte sin fot på ön efter ett skeppsbrott plundrades dock omgående.

Det var istället nederländska ostindiska kompaniet som i början av 1600-talet blev de första européerna att etablera sig här i jakt på en bas i området. Detta efter att ha jagats bort från den närbelägna ögruppen Penghu av Mingdynastins trupper, som gav dem tillstånd att bege sig till Taiwan då ön låg bortom Kinas gränser.

Tonen kunde inte ha varit mer annorlunda i dagens Peking. Kinas ledare Xi Jinping framhöll redan 2017 hur "komplett nationell förenig" är ett oundvikligt krav för att uppnå den kinesiska nationens stora återfödelse". Hösten 2021 talade Xi om att ett misslyckande med att infoga Taiwan i Kina vore detsamma som att inte uppnå hans övergripande mål för nationen.

I ett möte med Joe Biden i San Francisco i november 2023 lät Xi meddela att

han "skulle föredra fredlig återförening", men listade icke desto mindre de omständigheter som kunde föranleda militär maktutövning.

Xis retorik skiljer sig även betydligt från hans omedelbara företrädare. I färd med att öppna Kinas ekonomi sade Deng Xiaoping att Kina om nödvändigt kunde "vänta i 1 000 år" på en förenig med Taiwan. Efterföljande presidenter Jiang Zemin och Hu Jintao hotade med militär för att hindra taiwanesisk självständighet; Xi ser det som en lösning för att framtvinga en så kallad återförening.

The Boiling Moat tas retoriken till intäkt för att en kinesisk attack mot Taiwan verkligen finns i korten. Denna antologi består av 13 kapitel från olika författare – från amerikanska tjänstemän till japanska befälhavare – redigerade av Matt Pottinger, tidigare vice nationell säkerhetsrådgivare som jobbat i Vita huset under både Donald Trump och Joe Biden.

Pottinger talar flytande kinesiska och hänvisar till flera interna dokument, där Xi pratar om det orealistiska med att vilja leva i fred snarare än att förbereda sig på en oundviklig lång kamp mot Kinas motståndare, ledd av ett kommunistparti utan fruktan som inte räds uppoffringar.

Allt detta, menar Pottinger, är inte propaganda menat för västerländska mottagare; det är auktoritativa instruktioner från Xi till partiet. Retoriken mot väst

jämförs med "Asien åt asiater", som hördes från Tokyo 1940.

I Peking är man sannolikt redo att betala ett högre pris för Taiwan än vad som kan verka logiskt i våra ögon. Kontrollen av ön skulle "dramatiskt försvaga" rivaler som USA och Japan, genom att säkerställa Kinas dominans över viktig sjö- och lufttrafik i västra Stilla havet.

The Boiling Moat fokuserar på nuet och den militära dimensionen av en konflikt man befärar kan bli långvarig. För att segra räcker det inte med det slags stöd Ukraina får idag, som liknas vid Lend-Lease-avtalet med Storbritannien under andra världskriget. Det krävs insatser med utländsk trupp på marken, som i Koreakriget.

Kina har med framgång attackerat Taiwan tidigare. Våren 1661 satte Minggeneralen Koxinga av mot ön med hundratals fartyg och 25 000 man, för att fördriva den holländska garnisonen med drygt 900 soldater och 800 civila.

Befälhavare var svensken Fredrik Coyet, som hotades med avsked då han varnade för rykten om en attack. Enligt hans officerare fruktade kineserna krutrök, och skulle "genast fly och bli oorganiserade" efter den första holländska motattacken.

Men Koxingas stridsvana styrkor inledde en belägring av holländska Fort Zeelandia, som slutade med kapitulation och upprättandet av ett nytt kungadöme på Taiwan. Koxinga var själv på flykt undan

Nederlag: Holländarna kapitulera inför Minggeneralen Koxinga.

"I Peking är man sannolikt redo att betala ett högre pris för Taiwan än vad som kan verka logiskt i våra ögon. Kontrollen av ön skulle 'dramatiskt försvaga' rivaler som USA och Japan."

den nya Qingdynasti som fördrivit dynastin Ming från fastlandet. Taiwan skulle nu bli hans bas för återerövring.

Tiotusentals kinesiska utvandrare hade flyttat till Taiwan för att arbeta för holländarna. Många av dessa blev kvar, då svårt ofta rådde i provinsen Fujian på andra sidan sundet och holländarna hade neutraliserat delar av urfolken. Det nya kungadömet lockade fler kineser som ville fly från den nya dynastin eller åtnjuta fördelar som skattebefriad jordbruksmark.

Taiwan fylldes nu för första gången med en stor etnisk kinesisk befolkning. Majoriteten var Hakka eller Hoklo, som sedan dess utgör den stora majoriteten av Taiwans invånare. Deras språk var helt annorlunda från mandarin, och lade grunden för det unika taiwanesiska språket som talas här idag.

Efter fåfänga försök att attackera inte bara Kina utan även spanska Filippinerna, krossade Qingdynastin snart kungadömet i Taiwan, som blev en del av provinsen Fujian. Motståndet fortsatte dock. I *Rebel Island* berättas hur hundratals kineser i jakt på kamfer – ett slags trädolja – halshöggs av urfolken.

"Vart tredje år en resning, vart femte år ett uppror", blev ett talesätt då även de kineser som bosatt sig på ön gjorde motstånd och vid ett tillfälle jagade iväg Qingdynastiens tjänstemän, vilket tvingade Mittens rike att återerövra Taiwan.

"Av tio män som når Taiwan, blir bara tre kvar: sex dör och en återvänder hem", var ett annat kinesiskt talesätt från denna tid som antydde något om alla de faror som ön innebar. Inte minst de stormiga hav och farliga kustlinjer som snart även skapade geopolitiska besvär.

Åren 1861-1867 sjönk 28 amerikanska och brittiska fartyg i vattnen utanför Taiwan. 1867 gick brittiska *HMS Rover* på grund, varefter dussintals överlevare slaktades av urfolken på stranden. Qingdynastin avfärdade kraven om kompensation med att man inte kontrollerar områdena bortom den höga bergskedja som delar Taiwan på mitten. Britterna skickade då en straffexpedition, som i sommarvärmen slogs tillbaka av de hemvana urfolken.

1871 var det ett 50-tal japanska skeppsbrutna som först rånades av kinesiska nybyggare och sedan dödades av urfolken.

En japansk straffexpeditionen ockuperade delar av ön – och förlorade 500 soldater i malaria – innan Peking slutligen betalade kompensation.

Det var dessa skeppsbrott följda av utländska intrång som fick Qingdynastin i Peking att visa intresse för hela Taiwan och inte bara kustremsan mot Kina. 1887 gjordes Taiwan till en kinesisk provins snarare än en del av provinsen Fujian, med ambitionen att "tämja vildarna" bakom bergen.

Denna period används idag av Kinas kommunistparti som argument för att Taiwan historiskt är en kinesisk provins. Låt vara att detta endast gällde åtta år, innan Taiwan överlämnades till Japan som krigsbyte för dess chockartade seger i det

två år till fyra månader. Av den påstådda reservstyrkan på två miljoner är det bara 300 000 som "övar", och det bara fem dagar vartannat år. Enligt de taiwanesiska författarna i *The Boiling Moat* är mindre än hälften av alla stridsvagnar och artillerifordon redo för strid.

Det bådår inte gott för ett Taiwan, som riskerar att bli utsatt för en "oerhört snabb och intensiv attack" från Kina. Man måste i så fall kunna hantera robotbeskjutningar, sjöblockad, cyberattacker och desinformationskampanjer i upp till två månader.

Ivan Kanapathy, en annan av bokens författare, som tidigare jobbat i Vita husets nationella säkerhetsråd, framhåller som Taiwans viktigaste uppgift att hindra en framgångsrik kinesisk landsättning på ön. Här finns flera lärdomar att dra från kriget i Ukraina.

Receptet heter asymmetrisk krigföring: Taiwan rekommenderas att sluta försöka tävla med Kina i antal stridsvagnar, stridsflygplan och militärfartyg. Istället bör man satsa på mer mobila handhållna vapen,

Demokrati à la Taiwan: Livfull och bullrig.

första sino-japanska kriget 1895.

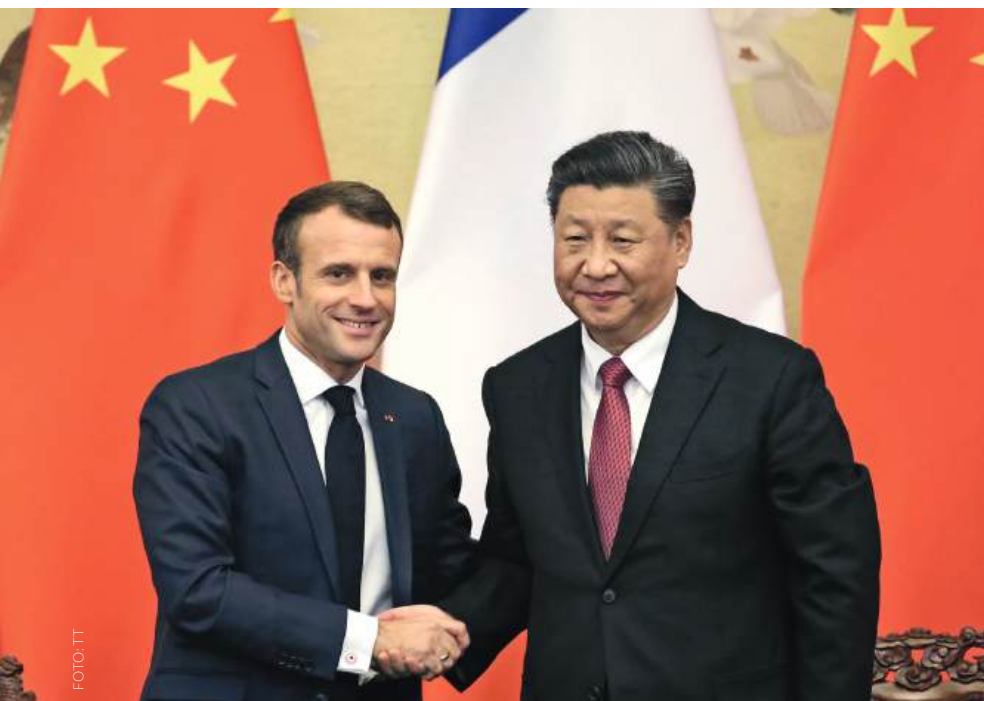
Tillbaka i nutiden understryker Matt Pottinger hur Xi Jinping som ledare har "uppvisat en aptit för risk". Samtidigt är dagens Taiwan – likt den holländska garnisonen för 400 år sedan – numerärt underlägset, och inte förberett för vare sig snabb mobilisering eller utdraget krig.

Tvärtom har Taiwans militär problem med att rekrytera de 175 000 soldater som behövs för att försvara nationen. Värplikten har de senaste 20 åren kortats från

drönare, smarta minor samt robotar och artilleri på rörliga fordon.

USA ska inte vara en förebild för Taiwans försvar. Man bör istället se åt Israel eller Finland; mindre länder omgärdade av större fiender vars försvar involverar hela samhället. 2019 benämns som ett år då Taiwans förre president Tsai Ing-wen påbörjade reformer i denna riktning. Men de motverkas av det toppstyrda taiwanesiska försvarsministeriet, vars rykte fortfarande är skamfilat efter

>>

Macron med Xi: sänder motstridiga signaler.

årtionden av övergrepp då Taiwan var en diktatur.

Men den allra viktigaste läxan från den ryska invasionen av Ukraina nämns i inledningen av *The Boiling Moat*: "Avskräckning är billigare än krig." Xi Jinping är förvisso villig att ta risker, men har inte uppvisat några tendenser till att vara en "vårdslös hasardspelare".

Det finns alltså goda möjligheter att avskräcka Kina från en attack. Men detta kräver en beslutsam grupp av demokratier – en "Arsenal of Democracy" – redo att höja försvarsutgifterna, tillverka mer ammunition och tydligt meddela ambitionen att försvara Taiwan.

Anledningarna till detta nämns i båda böckerna och bör inte vara främmande

"Europa skulle dock kunna avlasta amerikanska styrkor genom att ta ett större ansvar för sin egen säkerhet."

för någon. 50 procent av världshandeln går genom Taiwansundet. Öns halvledarindustri står för över 90 procent av kapaciteten av de mest avancerade chippen som behövs i all avancerad elektronik.

Dessutom kan kampen om Taiwan avgöra regionens framtid. "De flesta regionala stater kommer att föredra att rida på vågen av Kinas hegemoniska uppgång snarare än att dränkas av den", säger en forskare i *The Boiling Moat*.

Sedan har vi förstås den moraliska aspekten i att hjälpa en demokrati som har etablerats efter lång kamp mot flera auktoritära styren. I början av kolonialtiden noterade en japansk journalist hur Taiwan under kinesiskt styre plågades av konstant oro, som nu fortsatte, då öns befolkning bara "väntar på att bli sina egna herrar".

Japan noterade 303 "incidenter" under år 1898 som ledde till 557 dödsfall bland poliser, kartografer och järnvägsanställda. I Musha-incidenten 1930 massakrerades 134 japaner av medlemmar från folkgruppen Seediq, som halshög en majoritet av offren.

Under de 50 år som Japan styrde över Taiwan var guvernören alltid militär eller polis. Ön plundrades på resurser till den japanska krigsinsatsen och till slut

värvades även tiotusentals invånare som soldater, antingen genom indoktrinering eller tvång.

Under den japanska ockupationen hade både Mao Zedong och Chiang Kai-shek uttryckt stöd för den taiwanesiska självständighetskampen. Men då Japans kapitulation verkade oundviklig krävde Chiang, ledare över nationalistpartiet Kuomintang (KMT) som befann sig i fullskaligt inbördeskrig med Maos

kommunister, att Taiwan skulle tillfalla Republiken Kina.

Rebel Island innehåller flera vittnesmål om hur KMT nu blev den som plundrade ön på allt som kunde vara till hjälp i kriget. Den amerikanske militärattachén George Kerr beskriver hur "dåligt disciplinerade, dåligt livnärda och underbetalda män plundrade krigsskadade byggnader och obebodad privat egendom" så fort KMT:s soldater landstiger på Taiwan.

Peng Ming-min, som senare blev presidentkandidat för dagens regeringsparti, som främjar taiwanesisk självständighet, minns besvikelsen när KMT "drog oss ner till samma allmänna nivå av det kaotiska liv som rådde i de kontinentala kinesiska provinserna".

Motsättningarna kulminerade i den så kallade 228-incidenten – döpt efter 28 februari 1947 – då repressionen framkallade ett uppror över hela ön, som krossades med tveklös brutalitet av soldater hitskickade från fastlandet. Tiotusentals taiwaneser massakrerades; tortyr var praxis och hela samhällen besköts med artilleri.

Två år senare blev Taiwan sista tillflyktsort för en förnedrad Chiang Kai-shek efter det att KMT förlorat det blodiga kinesiska inbördeskriget. Cirka två miljoner tjänstemän, soldater och civila skeppades på kort tid till Taiwan från Kina, där KMT fortsatte göra anspråk på att vara Kinas verkliga regering. George Kerr noterade det bisarra i att USA försökte få omvärlden att erkänna Taiwan som "det fria Kina", trots att det i flera årtionden var en regelrätt polisstat.

Enligt Chiang Kai-shek var kampen mot Kinas kommunister "30 procent militär, 70 procent politisk", vilket innebar omfattande propaganda och hänsynslöst förtryck av misstänkta meningsmotståndare. Alla taiwaneser skulle omvandlas till hängivna kinesiska nationalist-er. 1956 blev mandarin det enda tillåtna språket inom byråkrati och utbildning. Elever som talade sitt taiwanesiska modersmål i skolan kunde räkna med förnedrande straff.

Trots världens längsta undantagstillstånd, 1949–1987, så fortsatte det hårdnackade motståndet. *Rebel Island* innehåller flera fascinerande historier om motståndsmän som Peng Ming-min, som lyckades fly husarresten och resa till Sverige via Hongkong med ett falskt japanskt pass, utklädd till hippie med ansiktshår och gitarrfodral.

Chiang Kai-sheks son Chiang Ching-kuo, som övertog makten 1975, släppte gradvis på repressionen. Tredje numret av

tidskriften *Formosa*, en av många publikationer som testade gränserna, påpekade 1979 att de invånare som kom med Chiang Kai-shek endast utgör 12 procent av Taiwans befolkning, men ändå konstant fokuserar på Kinafrågor i politik och utbildning. Domarna mot magasinets redaktion blev några av de sista politiska rättegångarna, särskilt som de bemöttes av stora protester från en allt modigare befolkning.

Under 1970-talet ersattes Taiwan av Kina i FN, och USA etablerade slutligen fullvärdiga diplomatiska kontakter med Folkrepubliken Kina i Peking, vilket per automatik innebär avskaffandet av dito med Republiken Kina i Taipei. I Kina sågs det nu bara som en tidsfråga innan ett alltmör isolerat Taiwan skulle tvingas till återförening av diplomatiska eller ekonomiska skäl.

Men Chiang Ching-kuos handplockade efterträdare Lee Teng-hui – en ”ulv i fårakläder” enligt *Rebel Island* – hade alltid avskytt det parti han representerade. Från slutet av 1980-talet agerade han som ”en man i tigerns mun”, genom att demokratisera det politiska systemet inifrån.

Kraften i det civilsamhälle som i årtionden verkat under undantagstillstånd frigjordes. En proteströrelse som 1990 påminde om demonstrationerna i Peking våren 1989 bemöttes med dialog och reformer snarare än automatkarbiner och stridsvagnar. KMT:s auktoritära institutioner monterades ned steg för steg genom fria parlamentsval, organisations- och yttrandefrihet.

1996 hölls även det första presidentvalet som den populäre Lee Teng-hui vann, trots att han representerade det gamla maktpartiet KMT. Isoleringen till trots har Taiwans välstånd och frihet nu blivit ett motbevis på Pekings retorik om att demokrati inte passar en kinesisk befolkning.

Den främsta anledningen till Pekings tvekan att agera militärt mot Taiwan för att krossa världens första kinesiska demokrati, får vi veta i *The Boiling Moat*, är ovissheten om huruvida USA kommer att blanda sig i – eller har förmågan att det göra snabbt nog för att hindra att Taiwan faller. En av Kinas främsta fördelar är den industriella kapaciteten, som vid sekelskiftet var hälften så stor som USA:s men nu är dubbelt så stor.

Kinas militära uppbyggnad är den ”snabbaste i världen i fredstid sedan 1930-talet”. Ambitionen är att kunna förstöra USA:s baser i västra Stilla havet och förstöra dess flotta redan på väg mot Taiwan. Det bedöms att Kina kan avfyra

1 400 robotar om dagen, i flera dagar, mot mål i området.

Lyckligtvis har USA med sina allierade ett övertag i de vapenslag som kommer att vara viktigast i kriget om Taiwan, nämligen militära attackflygplan med lång räckvidd och rymdteknik. Ändå krävs djärva och snabba beslut vid skarpt läge. Det är viktigt att USA:s president redan nu avgör hur man ska agera.

Det rekommenderas att USA:s militär och marinkår ska kunna placera ammunition och robotar i Taiwan redan nu, samt öva tillsammans med taiwanesisk militär. I flera av kapitlen blir boken – på gott och ont – väldigt militärteknisk med namn på robotar, fartygsmodeller och satellitsystem som bör prioriteras. Något som i sin tur bidrar till den kusliga insikten om att ett storkrig i regionen faktiskt är nära.

Vid slutet av kalla kriget beskrev USA:s ambassadör i Japan relationen länderna emellan som USA:s absolut viktigas-

”Men Koxingas stridsvana styrkor inledde en belägring av holländska Fort Zeelandia, som slutade med kapitulation och upprättandet av ett nytt kungadöme på Taiwan.”

te. Detta gäller än idag, då ett sammanlänkat USA och Japan enligt en av författarna i *The Boiling Moat* främjar frihet och säkerhet i hela regionen Asia-Pacific.

Japan beskrivs som en ”swing vote”, som kan avgöra om den fria världen vinner en strid om Taiwan i en tid då Xi Jinping kan dra nytta av det kaos som råder på flera håll. Om Tokyo klargör sin vilja att slåss för Taiwan, så minskar Kinas aptit att attackera. Eller med andra ord: ”Ju mer stridsvilligt och förberett Japan, desto mindre är risken att man behöver göra det.”

Den japanska viceamiralen Yoji Koda, tidigare överbefälhavare för Japans flotta, skriver i ett av kapitlen att Japan i ett krig om Taiwan skulle stödja USA:s operationer från de amerikanska baserna på japanskt territorium, och därmed utsätts för attacker från Kina.

Dessvärre saknar Japan idag en plan för att stödja ett stort antal amerikanska trupper i skarpt läge. Liksom Taiwan har även Japan påbörjat förvandlingen av sin militär till en mer självständig och kapabel styrka med fokus på de maritima miljöerna kring Okinawa, där Kina utgör störst hot. Men liksom Taiwan dras även ett åldrande Japans militär med problem avseende rekrytering och budget.

The Boiling Moat varnar även för risken att Kina utför en sjöblockad mot Taiwan, som importerar 93 procent av sitt energi-

behov. En blockad skulle minimera många av de asymmetriska övertag som kan användas mot Kina, som dessutom kan hävda att blockaden är en legitim övning inom ramarna för landets suveränitet då endast tolv mindre länder nu erkänner Taiwan som nation.

Utan en dramatisk öppning som attacken mot Pearl Harbor eller den mot World Trade Center, blir det svårt att övertyga allmänheten i världens demokratier om det nödvändiga i att ingripa. Detta är ju redan är svårt nog med Ukraina, som enligt alla måttstockar är en självständig stat.

Om blockaden bryts kan Kina vidare beskylla Taiwan eller dess allierade för att avfyra första skottet. Här är det livsfarligt att tro att Kina bluffar; en blockad kommer endast att ske då Kinas militär är övertygad om att man kan störa en USA-ledd försörjning eller alla försök att bryta blockaden.

Att bryta en blockad kräver sannolikt attacker mot robotramper och annan militär infrastruktur på Kinas fastland. Detta handlar om tusentals mål som måste attackeras periodvis, för att säkerställa att konvojer kan nå Taiwan.

Då även en blockad riskerar att urarta till ett krig, så är det lika viktigt att omvärlden på förhand gör klart för Kina att man kommer att agera för att bryta den. Även Taiwans uthållighet vid en blockad beror på vilka förhandssignaler man får från USA och det internationella samfundet.

Lika viktigt som själva förberedelserna är alltså att en USA-allians öppet meddelar att man kommer att ingripa vid en kinesisk attack. Man måste även krossa illusionerna som verkar finnas i Peking om överlägsen mobilisering eller större uthållighet i en längre konflikt.

Det märks att Jonathan Clemens, författaren av *Rebel Island*, tidigare har skrivit flera böcker om Kejsarkina, Konfucius och till och med Koxinga. Taiwans demokratiska utveckling efter år 2000, då oppositionspartiet DPP vann det presidentval som innebar slutet för KMT:s över fem årtionden långa styre över Taiwan, behandlas på endast 30 av bokens 250 sidor.

Chen Shui-bian, DPP:s första president, säger i sitt installationstal att Pekings militära hot och begränsning av Taiwans internationella närvaro endast kommer driva

>>

taiwanesiska hjärtan längre bort från Kina och öka klyftan över Taiwansundet.

Uttalandet provocerade Kina, men visade sig vara helt riktigt. Enligt den senaste undersökningen från National Chengchi University i Taipei, identifierar sig nu 64,3 procent av öns befolkning som "taiwaneser", jämfört med 17,6 procent vid den första mätningen 1992. Endast 2,2 procent ser sig nu som "kineser", och en knapp tredjedel som en kombination av de båda.

Bara 6,6 procent av alla taiwaneser vill se en politisk union med Kina, på kort eller lång sikt. I takt med att Pekings anspråk blir alltmer högljudda och nationalromantiska, hörs ofta från Taiwans politiker och dynamiska civilsamhälle att ön minsann aldrig styrts av eller tillhört Kinas kommunistparti.

DPP:s maktövertagande upplevdes av många taiwaneser som att man slutligen tagit kontroll över sin egen ö. Sedan år 2000 har DPP, som till skillnad från KMT öppet motsätter sig att Taiwan och det kinesiska fastlandet tillhör samma nation,

"I en tid då tyska och andra företag är beroende av Kinas marknad, kräver detta en 'ärlig diskussion' med näringslivet i Europa."

suttit vid makten i alla år utom åtta.

Under tiden har utbildning i taiwanesiskt språk och lokal historia stärkts. Statyer av Chiang Kai-shek har plockats bort, det ekonomiska beroendet av Kina minskat. Förra presidenten Tsai Ing-wen började sin mandatperiod 2016 med en officiell ursäkt för 400 år av kolonialt förtryck av öns urfolk, vars sammanlagda antal idag uppskattas till något under 600 000.

KMT:s återkomst till makten under perioden 2008-2016 ledde till de största protesterna i Taiwans historia, då partiet försökte smussa igenom ett omfattande ekonomiskt samarbetsavtal med Kina utan sedvanlig debatt i parlamentet, vilket fick miljoner invånare att gå man ur huse. Parlamentet ockuperades och avtalet skrotades. Sedan dess har KMT:s fortsatta vurm för kinesisk identitet och ett närmande till Kina straffats av väljarna.

Arhundra av envist motstånd mot holländare, Kejsarkina, japaner och kinesiska nationalister som så tydligt läggs fram i *Rebel Island* ger vid handen att Taiwans befolkning även är redo att kämpa för sin frihet mot det kommunistiska Kina. Undersökningar som citeras i *The Boiling Moat* visar också mycket riktigt att så är fallet – vilket i sig är ett

gott argument för moraliskt och militärt stöd från omvärlden.

Det är inte en slump att Europa (som en sorglig parentes i sammanhanget) utgör sista kapitlet i *The Boiling Moat*, efter det om Australiens betydelse. Kapitlet är skrivet av Natos tidigare generalsekreterare Anders Fogh Rasmussen, som inte hyser "några illusioner om att Europa – vid sidan av Frankrike och potentiellt Storbritannien – har militär förmåga att spela en betydande militär roll i Taiwansundet".

Europa skulle dock kunna avlasta amerikanska styrkor genom att ta ett större ansvar för sin egen säkerhet, samt bidra med "ekonomisk avskräckning". Men då måste europeiska ledare signalera att kinesisk militär aggression "kommer bemötas med kraftfulla sanktioner".

I en tid då tyska och andra företag är beroende av Kinas marknad, kräver detta en "ärlig diskussion" med näringslivet i Europa, som dessutom håller på att bli beroende av kinesisk import, vilket är än

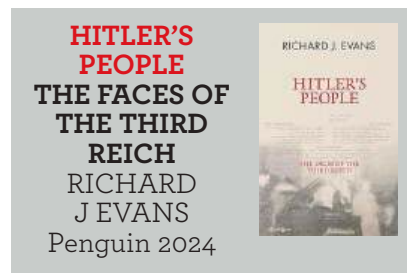
värre. "Vi kan inte avsluta vårt skamliga beroende av rysk gas bara för att bli beroende av Kina för vår gröna omställning", menar Rasmussen.

EU-kommissionens ordförande Ursula von der Leyens prat om "riskminimering" genom egna leveranskedjor oberoende av Kina ses som positivt. Så även ett par ledare i östra och centrala Europa: Tjeckiens president Petr Pavel har talat direkt med Taiwans president, och klargjort att han minsann är en vald ledare i ett fritt land som pratar med vem han vill.

Detta borde utgöra ett "exempel för EU att följa". Men ledare i våra största länder ger motstridiga signaler. Tyskland gör allt de kan för att skydda handeln, och Frankrikes president Macron får sig en känga för att under ett besök i Kina ha sagt att Europa bör undvika bli indraget i en konflikt om Taiwan.

Dessa blandade signaler sägs öka riskerna för eskalering. Europa uppmanas istället att välja sida i en konflikt som ännu bedöms kunna undvikas genom avskräckning. Då inte heller Europa kan undvika de ekonomiska konsekvenserna av en kinesisk attack mot Taiwan, understryker Natos tidigare ledare att det är "mycket bättre att agera och planera nu". ✨

Fina

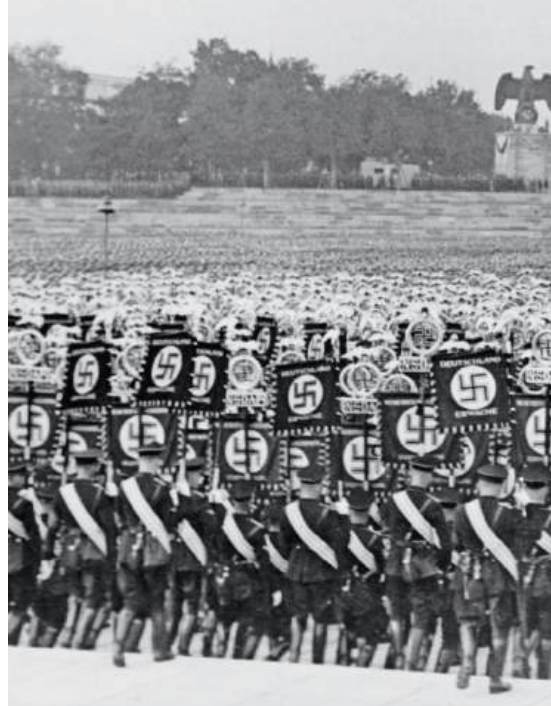

HISTORIA

Av Lars Åke Augustsson

Albert Speer (1905–1981) var målmedveten som arkitekt och konstruktör. Sökte sig redan i början av 1930-talet till kretsen kring den uppåtstigande Adolf Hitler, meriterade sig med sina anslående arrangemang kring nationalsocialisternas partidagar, stod för arkitekturen för det permanenta område i Nürnberg där nazisterna paraderade (det *Parteitagsgelände* som fortfarande till största delen är bevarat och är värt ett besök). Än viktigare uppdrops han sedan att arbeta med arkitekturen i det Berlin som skulle omgestaltas sedan kriget var vunnit, bland annat genom att konfiskera en rad bostäder med judiska ägare. En topp på sin karriär nådde Speer i mitten av andra

**Partidagar i Nürnberg:
Arrangemang och scenografi –
Albert Speer.**

barbarer

världskriget då han utnämndes till Tredje rikets rustningsminister, såg bland annat till att det producerades långdistansvapen genom hänsynslöst utnyttjande av koncentrationslägerfångar.

Men frågan är om inte Speer gjorde sin största insats som konstruktör efter att Tyskland förlorat kriget. Under krigsförbrytarrättegångarna i Nürnberg avgränsade han sig från de andra anklagade, men hävdade att han varit en opolitisk

expert som inte känt till vad som skedde i koncentrationslägren och förintelselägren. Han lyckades undgå avrättning och dömdes istället till 20 års fängelse som han avtjänade, men mot slutet av fängelsetiden odlade han täta kontakter med yttrevärlden, inte minst förlagsfolk var intresserade av hans memoarer. När dessa kom ut tre år efter hans frigivning blev boken en bästsäljare, liksom vad som föregavs vara hans dagbok från fäng-

elset, utgiven 1975. Under otaliga framträdanden i medier och i böcker, bland annat av en annars skarp journalist som Gitta Sereny, framstod Speer som klädsamt skuldmedveten fast i grund och botten motståndare till Hitler. Som sådan framstår han också i Joachim Fest's bok om Nazitysklands sista dagar, *Der Untergang*, 2002, som framgångsrikt filmatiserades 2004.

Detta trots att seriösa historiker ända sedan 1982 kunnat påvisa att Speer aktivt medverkade i den nazistiska maktens värsta handlingar; detta sammanfattas i den definitiva biografien av Magnus Brechtken: *Albert Speer. Eine deutsche Karriere*, 2017. Men Speers livslögnerna fyllde ett behov. Han blev något av en ikon för en generation tyskar som anpassat sig efter Hitler och till och med gjort karriär i Tredje riket, men som efter nederlaget gärna ville framstå som ovetande om de förbrytelser som pågick. Jo, Hitler var oerhört ond men skyll inte på oss! Som motvikt till sådana tendenser har under senare decennier utvecklats en omfattande forskning kring de strukturer och inte minst de medskyldigas roll, vad som kallas *Täterforschung*, alltså forskning kring gärningsmännen.

Och det är inte en specifikt tysk disciplin. Brittiska forskare har gjort stora insatser, speciellt kan nämnas Adam Tooze: *The Wages of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy* (2007), där inte minst Albert Speers delaktighet får ett särskilt kapitel. Richard J Evans triologi om Tredje rikets uppgång och fall är en historisk hörnsten: *The Coming of the Third Reich* (2003); *The Third Reich in Power* (2005); *The Third Reich at War* (2008).

Evans närmar sig nu denna historia från ett annat håll, mera koncentrerat på ett antal typiska människooften och uppdaterar med senare tiders forskningsrön. Han ser tendenser i samtiden som gör ett sådant arbete nödvändigt: "Att det i våra dagar dykt upp ett antal skrupelfria populistiska politiker som inte bryr sig om ifall de säger sanningen, och den ofantliga tillväxten av internet och sociala medier, har skapat en än mera vittomfattande osäkerhet kring vad som är sant, kopplad till ett förakt för faktabaserade förklaringar och vad forskare och experter arbetar med."

Hitler's People har fyra avdelningar.

Den första handlar om Hitler själv, den andra om dem som Evans kallar paladinnerna, hovmännen, med kapitel om kända namn som Göring, Goebbels, Ribbentrop, Himmler och ovannämnde Speer. Utan att bjuda på några sensationer ges här sammanfattningar om senare tiders forskning kring dessa, bland annat dagböcker som

FOTO: SHUTTERSTOCK

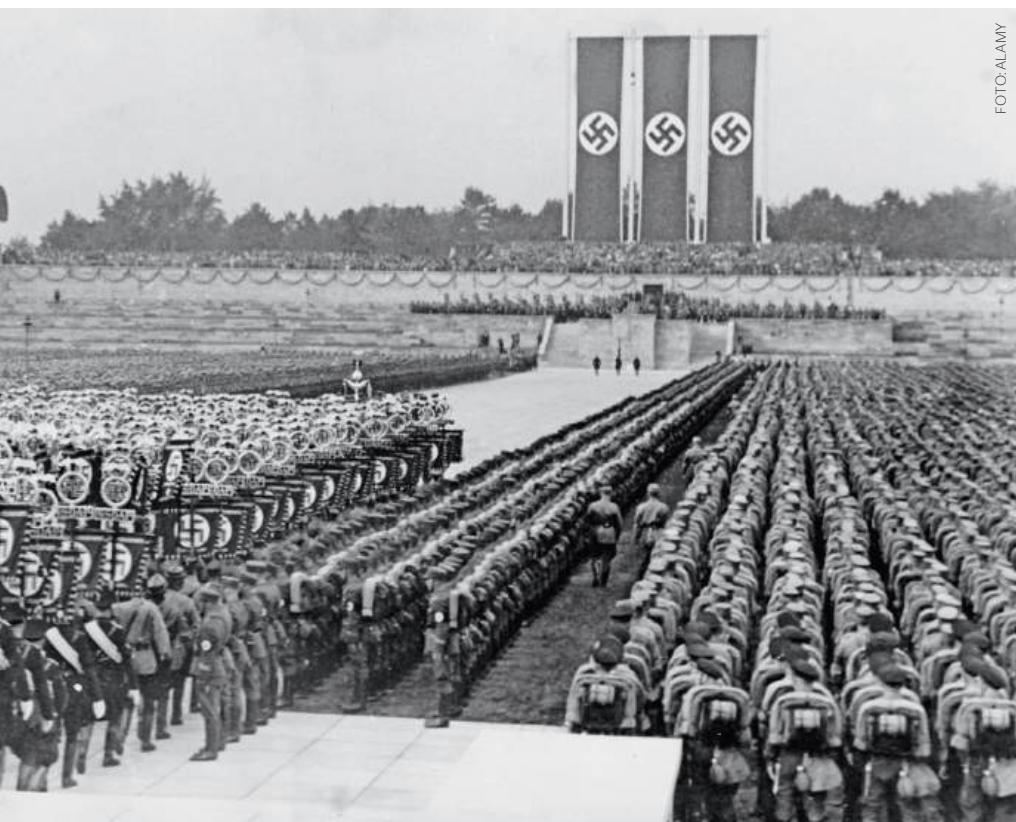

FOTO: ALAMY

RECENSIONER

har upptäckts på ett ganska sent stadium. I tredje och fjärde delen, om dem Evans kallar verkställarna respektive instrumenten, porträtteras såväl kända namn som Hitlers långvarige vapenbroder och den förste som hoppade av, Rudolf Hess, och de på en gång cyniska och fanatiska Reinhard Heydrich respektive Adolf Eichmann, men också opportunisterna som den Franz von Papen som beredde väg för Hitler, den antisemitiska propagandisten Julius Streicher och filmaren Leni Riefenstahl, ett geni med en lång karriär efter kriget, samt flera andra. I detta sammanhang kan nämnas ett nyligen utgivet verk kring de människor som omgav personen Hitler i hans vardag, Heike B Görtemaker: *Hitlers Hofstaat. Der innere Kreis im Dritten Reich und danach.* (2020).

Jag har satt två frågetecken. Varför inget kapitel om Martin Bormann? Förvisso finns många oklarheter kring denne, inte minst om och hur han dog, men som Hitlers stabschef hade han ett enormt inflytande. Hur förhålla sig till Hitlers så kallade "bordsamtal", som finns samlade i ett par böcker med ett par Hitlersympatisörer, Heinrich Heim respektive Henry Picker, som huvud-

"Typiskt, och inte så litet oroande, är att så många av Hitler's People var genuint intresserade av kultur och i många fall kreativa individer."

författare? Evans kallar dem visserligen "den kontroversiella källan" men använder dem ändå. Historikern Mikael Nilsson lägger, i sin *Hitler Redux. The Incredible History of Hitler's So-called Table Talks*, 2021, enligt min mening fram avgörande skäl för att de inte är tillförlitliga. Och Evans framställning klarar sig gott utan dem.

Lika värdefulla som de enskilda personporträtten är diskussionerna som Evans för kring de strukturer och traditioner som formade människorna till ovillkorlig lojalitet mot makten. Han är medveten om att efter andra världskriget sökte marxistiskt influerade forskare inom Frankfurtskolan, i sina studier av "den auktoritära personligheten", visa att det för individer med auktoritära fäder låg nära till hands att tillgripa maktmedel mot samhällseliga och etniska minoriteter, framförallt judar. Men den individualpsykologin förklarar bara en del. "Nazismen befriade människor från de normala begränsningar som samhället lägger på de våldsamma och kränkande tendenser som i en viss mån finns inom oss alla, och uppmuntrade aktivt människor att förverkliga dem. Ideologiska och historiska sammanhang var när allt kommer omkring viktigare än individuell psykologi.

"Var det dumma och/eller obildade

"Urartad konst" (enligt nazistisk expertis): "sjuk och inkompetent".

människor som stödde Hitler? Historiska fakta visar att så knappast var fallet. "Under 1920-talet var studerande på universitetsnivå bland de grupper i samhället som tilltalades mest av locktonerna från Hitler och dennes parti. Många högre officerare i SS kunde uppvisa examensbevis och doktorsavhandlingar inför dem som ifrågasatte deras intellektuella förmåga eller deras professionella kvalifikationer." Knappast några hade en bakgrund i arbetarklassen eller aristokratin. Majoriteten

hade växt upp inom medelklassen, de flesta i familjer ur lägre medelklass, där fäderna var lägre tjänstemän, hantverkare eller småföretagare. Före detta poliser och militärer var inte oväntat överrepresenterade och påfallande var också att en betydande minoritet kom från trasiga familjer.

Typiskt, och inte så litet oroande, är att så många av *Hitler's People* var genuint intresserade av kultur och i många fall kreativa individer. Joseph Goebbels hade doktorerat i litteratur och var väl beläst framför allt i ryska klassiker. Han skrev också en rad romaner och dramer som ingen ville uppföra förrän han själv blev någon att räkna med, nämligen då han 1933 utnämndes till minister för Folkupplysning och propaganda och snabbt gick in för *Gleichschaltung*, samordning eller snarare likriktning inom medier och kultur. Han inrättade en rikskulturkammare med flera underavdelningar för musik, litteratur och så vidare, och till dessa måste envar som ville utöva sin konst tillhöra. Judar eller kända opponenter mot regimen kunde inte tillhöra någon av dessa kammare.

Flera var goda musiker. Ernst Röhm, ledare för nazisternas egen armé Sturmabteilung, SA, var samlare av grafik och

umgicks med operafolk och var en utmärkt pianist som ofta underhöll sina vänner med konserter. Han var passionerad Wagneranhängare, liksom den Hitler som år 1934 gav order om att Röhm skulle mördas. Joachim von Ribbentrop, utrikesminister under större delen av Hitlers tid, skrev i memoarer innan han avrättades som krigsförbrytare om sin violin som han kallar "min trogna följeslagare, den har aldrig övergivit mig". Reinhard Heydrich, SS-chefen Himmlers närmaste man och en av Förintelsens samordnare, hade föräldrar som drev en musikskola i staden Halle. Fadern var också en begåvad tenor som framträdde i en rad Wagneroperor och även själv komponerade operor. Sonen var inte bara en habil pianist utan en än skickligare violinist, med ett känsligt och romantiskt anslag.

Hermann Göring tillskrivs ibland ett Hyttrande: "När jag hör ordet 'kultur' osäkrar jag min Browning." Men detta är en replik ur dramat *Schlageter* av den i och för sig nazistiske dramatikern Hanns Johst. Göring själv kunde inte få nog av kulturföremål, mot slutet av kriget handlade det om 1 375 målningar, 250 skulpturer, 108 gobelänger, 200 olika antika möbler, 60 äkta mattor.

En annan samlare – vilket i sammanhanget betyder rövare – var Hans Frank. Denne var överståthållare i generalguvernementet, alltså den av nazisterna ockuperade delen av Polen. Han hade bostad och högkvarter i slottet Wawel i Krakow, och han inredde det med konstverk som konfiskerats från samlingar tillhöriga den polska aristokratin. I hans hem i Bayern fann amerikanska trupper en Leonardo da Vinci och ännu en Rembrandt som han rövade. Alfred Rosenberg hade ambitionen att vara kulturfilosof och producerade mellan 1919 och 1923 bland annat sju böcker som alla vittnade om en monoman antisemitism. Hans *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, 1930, omfattade drygt 700 sidor och kunde i början av 1940-talet ståta med en samlad upp-

FOTO: ALAMY

laga på bortåt en miljon, ovisst hur många av dessa som någon orkade läsa. Rosenberg var också en flitig plundrare, framförallt stal han från judar i de besegrade länderna. I slottet Neuschwanstein i Bayern fanns mera än 21 000 kulturföremål och mera än två miljoner böcker och manuskript.

Och Hitler själv? Evans menar att ett utmärkande drag i *Mein Kampf* var dess brist på politisk realism. Det gränslösa självförtroende med vilket Hitler utmålade sig som Tysklands framtida ledare var ett uttryck för viljestyrka snarare än ett resultat av politiska iakttagelser. Dess sorglösa åsidosättande av realiteterna i den situation han befann sig i upprepades i slutet av andra världskriget. Han levde fortfarande i en fantasivärld i vilken han nu var en stor ledare snarare än en stor konstnär, eller kanske snarare en stor konstnär som nu riktat sin uppmärksamhet på att omformulera och omskapa Tysklands politik.”

Diktatorn Hitler kunde kontrollera alla Områden av inrikespolitiken, men som någon som alltid sett sig själv som en konstnär uppmärksammade han särskilt konst- och kulturpolitik. Då han i München år 1933 lade grundstenen till ett ”Den tyska konstens hus” förklarade han att det i konstens värld inte skulle finnas några ”obegripliga excentriteter”, inte heller några stridiga viljor och tveksamheter. Så kallad modern konst, förklarade Hitler, var sjuk, inkompetent och så primitiv att den skulle kunnat skapas på stenåldern av ”kulturella neanderthalare”. I de utrensningar av modernistisk konst från gallerier och museer som sedan följde kan den som vill spåra Hitlers hämnd för att han själv förkastades som konstnär under samma skede som Picasso eller Matisse blev berömda.

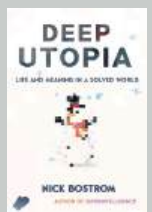
Evans ansluter sig här till den syn på Hitler som en konstnär som förverkligar sig via politiken som ligger bakom ett par av senare tiders intressanta böcker om denne, Frederic Spotts: *Hitler and the Power of Aesthetics* (2002) och Wolfram Pytas: *Adolf Hitler. Der Künstler als Politiker und Feldherr* (2015). Hitler hade ett behov att vara arkitekt och stadsplanerare, gigantisk i ambitionen, men saknande originalitet med de pseudoklassiska byggnader han tänkte sig i framtida tyska städer. Han startade krig vägledd av fantasi och fanatism, det var därför han kunde uppnå stora initiala framgångar, som dock inte höll i längden. Som den drömmare han var kunde han under sina sista dagar i bunkern sysselsätta sig med en arkitektonisk modell medan där uppe de verkliga städerna låg i ruiner och människor svalt och dog. När han tänkte på kultur osäkrade han kriget. ✨

Duktig robot:
Lösör alla våra
problem.

FOTO: VECTEEZY

DEEP UTOPIA
LIFE AND
MEANING IN
A SOLVED
WORLD
NICK
BOSTROM
Ideapress
Publishing 2024

FILOSOFI

Av Göran Frankel

Vill man bli riktigt provocerad ska man läsa Nick Bostroms *Deep Utopia. Life and Meaning in a Solved World*. Själv har jag bitvis haft tråkigt, bitvis känt adrenalinets stiga till alarmerande nivåer. Jag ska dock försöka lägga band på mig själv för att kunna ge en rättvisande bild av detta verk.

På 500 sidor bearbetas frågan om hur vi ska lösa det problem som uppstår när alla andra problem är lösta. Kommer vi att ha tråkigt i detta paradisiska Utopia? Finns det någon mening med livet om vi upplever oss som överflödiga?

Begreppet ”Utopia” myntades år 1516 av Thomas More i hans roman med samma namn. Det betyder ”ingen plats”; vit-sen med utopierna är ju att med utgångspunkt från ett tänkt idealsamhälle kritiserar samtiden. Mores roman är den

första i en rad litterära utopier. Men Bostroms Utopia har inget gemensamt med de litterära utopierna. Här utgår författaren från ett Utopia som vi någon gång i framtiden kan tänkas leva i. Hur detta Utopia ser ut får vi inte veta – vår sagesman berättar bara vilka förutsättningar som möjliggör det. Det är vad Bostrom kallar ”teknologisk mognad”. Vi har total makt över naturen vilken förutom den yttre naturen också innefattar våra sinnen och kroppar. Tekniken kommer att frigöra oss från hunger, sjukdomar och materiell nöd, från orättvisor och ojämlikhet. Vi kommer också att friställas/befrias (stryk det som ej önskas) från allt arbete.

Nick Bostrom – som från början hette Boström och växte upp i Helsingborg – är en förgrundsfigur inom den transhumanistiska rörelsen. Fast numera betraktar han sig mera som forskare än som aktivist. Allt det naturen kan göra kan vi också göra. Människan är mogen att ta makten över sin egen evolution. Hon kommer att kunna förlänga sitt liv med hundratals år och med neuroteknologiska metoder förhöja sin intelligens och andra mentala förmågor. Och vad detta innebär för individen och samhället bör vi enligt transhumanisterna börja diskutera redan idag.

Bostroms tidigare bok *Superintelligence. Paths, Dangers, Strategies* blev rankad som internationell bästsäljare av *New York Times* och har

>>

FOTO: ALAMY

Ingen plats: Illustration till Thomas Mores *Utopia*.

översatts till en rad språk, även svenska. Att den har blivit så läst beror nog på att perspektiv som traditionellt hör hemma i science fiction-litteraturen här har klätts i en anständig akademisk dräkt; man tycker sig läsa en strikt vetenskaplig avhandling. För Bostrom är AI bara ett första steg på vägen mot superintelligen- sen. Den är ju trots allt en fackidiot med en begränsad vision av världen. Den kommer att bli mer mänsklig som en AGI, en artificiell generell intelligens. Och denna kommer i sin tur att konstruera super- superintelligenser som i sin tur... och så vidare. Frågan är hur vi ska kunna sam- existera med maskiner om vilka vi varken förstår hur de är konstruerade eller hur de tänker.

Men i det teknologiskt mogna Uto- pia har vi uppenbarligen pli på maskiner- na. Titeln på den nya boken är mångty- dig. Vad är ett Utopia som är *deep*? Kan- ske är det författarens sätt att understry- ka att han beskriver ett reellt samhälle, inte en tänkt motbild som i klassiska uto- pier. Men "deep" får mig också att asso- ciera till sådant som "deep learning" eller "deep mind". Detta sker i en "sol- ved world" – som om världen är en ekva- tion som ska lösas. *Utopia* tycks vila på en bädd av algoritmer.

Upplägget i boken är ett annat än i *Superintelligence*. Läsaren går tillsam- mans med några fiktiva karaktärer till en serie föreläsningar av professor Bostrom.

Interfolierat med dessa är en fabel om en sanningssökande räv och en klok gris. Vi får också följa ett smart värmeele- ments karriär mot allt större upphøjelse. Jag får inte riktigt ihop dessa utveckling- ar med huvudtemat; kanske måste man vara posthuman för att se sammanhang- et. Det förefaller som om Bostrom har inspirerats av Douglas Hofstadters klas- siker *Gödel, Escher, Bach. An Eternal Gol- den Braid*. Han har insett att något måste till för att levandegöra hans föreläsning- ar. I sina bästa stunder skapar han också bra metaforer och underhållande tanke-

kontemplation. De kan skapa sina egna ändamål. De kanske rentav hittar en över- individuell, universell mening med livet att hänge sig åt. Eller också – i andra ändan av skalan – så räcker det för många kanske att leva för att njuta förutsatt att de under- bara tekniska hjälpmedlen ständigt kan skapa nya fräscha sensationer.

Ofta spelar Bostrom med kort som inte går att syna. När han inte klarar av att precisera vilka värden som kan akti- vera utopianerna går det alltid att hän- visa till dessas uppträddade medvetan-

"Allt det naturen kan göra kan vi också göra. Människan är mogen att ta makten över sin egen evolution. Hon kommer att kunna förlänga sitt liv med hundratals år."

experiment men mycket förblir blodlöst och abstrakt. Jag betvivlar att *Deep Uto- pia* kommer att bli en lika stor succé som *Superintelligence*.

Vad kommer då professor Bostrom fram till i sina föreläsningar? I det "post- instrumentella" Utopia tycks ju var- je mänsklig strävan vara överflödig. Allt vad vi kan göra kan maskinerna göra bät- tre. Finns det värden som Utopia inte underminerar? Kan vi leva värdiga liv där? Bostrom är övertygad om att Utopias post- humana invånare inte kommer att ha trå- kigt och inte kommer att finna tillvaron meningslös. De kan ägna sig åt estetisk

den. De kan se en skönhet eller en mening som våra ofullkomliga hjärnor inte förmår uppfatta. Här är det bara att ta Bostrom på orden. Och när han kan ange sådana värden – till exempel att vilja lära sig nya saker eller att utforska något som man fin- ner intressant – uppstår problemet att de självtillräckliga utopianerna inte fin- ner dessa saker eftersträvansvärda. Då kan man skapa motivation med några smarta neuroteknologiska ingrepp. Varför skulle våra gudalikhande ättlingar acceptera den sortens manipulerad motivation? Myck- et hos Bostrom känns solipsistiskt. Han fokuserar på individen medan de sociala

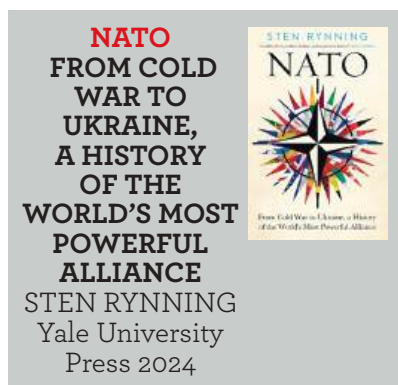
sammanhangen är skuggor i fonden. Och det måste de väl vara i en värld där varje individ är totalt fri att omforma sig själv efter behag. Ett talande exempel är en diskussion om att ha sina barn och deras fosteran som ett livsmål. Det är ett värde som inte håller eftersom de intelligenta maskinerna kan göra detta lika bra, nej bättre! Överlämna osjälvviskt dina barn åt algoritmerna – att inte göra det kunde rentav vara brottsligt...

Vad är en människa? Professor Bostrom svarar inte på den frågan men uppenbarligen är hans bild av människan mycket intellektualiserad. Hon är vad hennes hjärna är. Det är i linje med den transhumanistiska drömmen om att leva vidare digitalt efter att ha laddat ner hela hjärnans informationsinnehåll på en hårddisk. I *A letter from Utopia* – ett slags förstudie till *Deep Utopia* – målar Bostrom upp ett cerebralt liv utan kropp, ett änglaväsen i cyberrymden: "Din kropp är en dödsfälla. Denna vitala maskin och detta dödliga fordon kommer, såvida det inte hänger upp sig eller kraschar, snart att rosta. Du har tur om du får sju decennier av rörlighet; åtta om du är en ödets älskling. [...] Oh, det är inte gott att leva i en självantändlig pappershydda!"

Fram till i april förestod Nick Bostrom Future of Humanity Institute (FHI) på Oxforduniversitetet. FHI drog till sig flera transhumanistiskt inspirerade filosofer och deras dramatiska framtidsprognoser fick en hel del massmedial uppmärksamhet. Nu har FHI lagts ner i samband med omorganisering av den filosofiska fakulteten. Det hävdas att man alltför sent har kommit in med en strategisk plan för institutet, något som förnekas av FHI-företrädare. Det är ingen hemlighet att FHI varit en nagel i ögat på somliga akademiker i Oxford. Glimtvis kan man skymta dessa motsättningar i *Deep Utopia*. Den fiktive professor Bostrom blir avbruten därför att ett brandlarm går igång eller när någon hävdar att föreläsningssalen är bokad av en annan institution. Och i en analys av begreppet "mening" passar Bostrom på att rikta en spark mot det akademiska etablissemanget när han presenterar Gräsräkna- ren som räknar grässtråna på universitetets gräsmatta och som när han är färdig måste börja om, för nya grässtrån kan ju ha tillkommit.

Frågan är om det är meningsfullare att reflektera över Utopia än att räkna grässtrån. En kritiker av *Superintelligence* skrev om farhågorna om att en digital Storebror skulle ta över, att det är som att bekymra sig om överbefolkningen på Mars innan någon ens har satt sin fot på planeten. Detsamma kan sägas om *Deep Utopia*. Och jag kan bara instämma. ✨

Kriser och pansar

MILITÄRHISTORIA

Av Ann-Sofie Dahl

Att en försvarsallians lyckas överleva i 75 år är rejält imponerande. En sådan bedrift är värd att fira, och firade gjorde som bekant Nato riktigt ordentligt under sommarens toppmöte i ett kokhett Washington DC.

Allra gladast var kanske den månghövdade delegation från Sverige som var med som officiellt Natomedlemsland för allra första gången – som "fullvärdig" medlem, som det ofta omtalades i medierna och på annat håll, trots att det inte finns någon annan sorts medlemskap än just fullvärdigt. Antingen är man medlem eller också är man inte det, svårare än så är det inte.

Men äntligen kunde statsminister Ulf Kristersson inta Sveriges stol i Nordatlantiska Rådet, enligt alfabetisk ordning mellan Spanien och, litet kuriöst kan tyckas, Turkiet.

En sådan milstolpe som ett 75-årsjubileum känns dessutom som ett utmärkt tillfälle att skriva Alliansens historia. Inte för att sätta punkt, mer än bokstavligen talat på bokens sista sida. För försvarsalliansen har förhoppningsvis många återstående år framför sig; att ta sig igenom kriser har ju visat sig vara en av Natos allra främsta egenskaper, därav dagens anmärkningsvärda ålder. Ingen annan försvarsallians i historien har kommit ens i närheten av det rekordet.

Till och med de kaotiska Trumpåren överlevde ju Nato. Och skulle Donald Trump, gud förbjude, återkomma till Ovala rummet efter presidentvalet i november – i skrivande stund vet vi inte något om valutgången i USA – är NATO HQ och de allierade denna gång betydligt bättre förberedda än 2016.

Dysterkvistarna som gång efter gången under årtiondenas lopp har förutspått Natos snara hädanfärd har förstås inte saknats, vare sig i journalistiken eller i den akademiska världen, där det tidvis har verkat vara rätt lönande för den egna karriären att hävda att alliansen befunnit sig på sitt allra yttersta.

>>

Rekord och jubileum: Ingen annan allians kommer i närheten.

FOTO: TT

Var hälsade: (fd) generalsekreterare Stoltenberg välkomnar Sverige och Finland.

I en del fall har det helt enkelt handlat om önsketänkande, med mer eller mindre uppenbara inslag av antiamerikanism. Andra har uppenbarligen missat vad det är som gjort Nato så resilient att det har överlevt i alla dessa år och årtionden.

På det senare problemet finns dock en enkel lösning: den danske professorn Sten Rynnings – till vardags verksam vid Syddansk Universitet i Odense – nya bok om Natos historia. Den som läser den förses garanterat med goda insikter i den stora försvarsallians som Rynning har ägnat i stort sett hela sin professionella karriär, med en rad tidigare böcker om olika aspekter av Natos långa levnad. Däribland en ingående – väldigt ingående – analys av ISAF-operationen: *NATO in Afghanistan. The Liberal Disconnect*.

Afghanistanboken publicerades av Stanford University Press och den senaste i Rynnings repertoar har getts ut av Yale University Press. Och att det är en akademiker som skriver kan ingen missa sig på, även om Rynning nu verkar ha bemödat sig om att skriva till en aningen bredare publik. Och skriva, det kan han, därom råder ingen som helst tvekan.

Ändå krävs det rätt goda bakgrundskunskaper i europeisk historia och amerikansk politik, och uppdaterade insikter om säkerhetspolitik inte minst, för att inte tappa bort sig i presentationen av Natos historia. Framförallt gäller det att man förmår hålla styr på det omfattande persongalleriet i boken.

Änna sidan skapar de många anekdoterna helt klart liv och färg åt en genomgång som kanske annars hade kunnat framstå som lite trög, som försvarsalliansers historia gärna tenderar att göra. Å den andra löper Rynning emellanåt en viss risk att förvirra sin stackars läsare när den ene farbrodern efter den andra från olika håll och tider i den transatlantiska gemenskapen hämtas in i framställning-

en och ges gott om utrymme.

Är det en sak som Sten Rynning har svårt att motstå så är det en god historia och ett träffsäkert citat, och det må väl vara honom förlåtet.

Den som väntar sig någon utförlig analys av Alliansens två färskaste medlemsländer väntar emellertid tämligen förgäves. Utvidgningen till Sverige och Finland nämns bara rätt kort – och Sverige som fortfarande blivande medlemsland – som en av tre prioriteringar för Nato efter Rysslands invasion av Ukraina i februari 2022 (de övriga två var att stärka förmågan att försvara det egna territoriet och öka Natostödet till Ukraina).

”Och skulle Donald Trump, gud förbjude, återkomma till Ovala rummet efter presidentvalet i november är NATO HQ och de allierade denna gång betydligt bättre förberedda än 2016.”

Att vi dessutom omnämns som ”post-Cold War neutrals” får kanske skyllas på att boken ges ut på ett förlag i USA, där Sveriges och Finlands forna status som ”nonaligned” måhända inte är allom bekant.

Inte heller finner man några längre utläggningar om för oss nordbor närliggande ting som till exempel Östersjö-säkerheten. Men så är den nordisk-baltiska regionen inte något som upptar Rynning i någon större utsträckning, hans danska hemvist till trots.

Desto mer får vi om det intrikata spelet stormakterna emellan, allaredan från tiden före Natos själva grundande och hela vägen fram till vår tid, om rivaliserande nationella intressen och prioriteringar, om slitningarna mellan USA:s globala ambitioner och europeiska imperier som ska

bevaras litet varstans här på jorden.

Allt detta påverkar Nato, ty en internationell organisation – av vilken storlek och slag det än må vara – är ju faktiskt till syvende og sidst bara summan av sina medlemsländer. Och med idag hela 32 allierade som samsas runt det ovala mötesbordet är det väldigt många intressen och viljor – och egon – i omlopp.

Från början var de förstas bara 12; de många förhandlingarna som ledde till just precis den uppsättningen och antalet medlemsländer var inte de enklaste. Det visas i bokens första del som litet oväntat sträcker sig ända in i 1960-talets mitt, under rubriken ”Grand ambition is born”.

Rynning är ju en originell och kreativ tänkare och använder sig inte av den mer klassiska indelningen av Natohistorien efter de historiska perioderna (som till exempel jag själv gör i min bok, *Nato. Historien om en försvarsallians i förändring*).

Bokens andra del behandlar således perioden från 1966 till 1989, en tid då Nato enligt Rynnings analys ”muddles through”, för att därefter återfå sitt fotfäste under åren från kalla krigets slut 1989 till 2011 – en period då alliansen dock även beskrivs som ”big and soft”. Och så slutar Rynning med tiden från Afghanistan till Ukraina, det vill säga: från 2012 till nu i år.

Vad är då hemligheten bakom Natos långa levnad? Enkelt sagt finns det två förklaringar, menar Rynning, och andra

med honom: dels försvarsalliansens flexibilitet och enastående förmåga till anpassning till nya lägen och hotbilder, dels också – och framförallt – handlar det om det som är helt unikt med Nato, nämligen värderingarna. Nato är, som preciseras redan i Washingtonfördragets förord, demokratiernas försvarsallians. Det är det som skiljer Nato från alla andra försvarsallianser i både nutid och dåtid, och det är uppsättningen av gemensamma värderingar som är det kitt som binder den stadigt växande skaran av medlemsländer samman.

Det är den kombinationen av pragmatisk politik och demokratiska ideal som har gjort att Nato klarat sig igenom alla sina kriser med livhanken i behåll och i somras kunde fira sin 75:e födelsedag. Och förhoppningsvis må leva uti hundra-
de år. ✨

Utbudet växer: Inkluderar nu även samlarkort (99\$).

Svindlande affärer

THE LONGEST CON
HOW GRIFTERS, SWINDLERS, AND FRAUDS HIJACKED AMERICAN CONSERVATISM
JOE CONASON
St. Martin's Press 2024

POLITIK

Av Karin Henriksson

Den stora lögnen – *the Big Lie* – har varit mycket lönsam för Donald Trump. Det började redan efter valdagen den 3 november 2020 när en

fond, *Save America PAC*, inrättades för att bevisa att valet var riggat. Mer än en kvarts miljon dollar flöt in fram till upproret i kongressen den 6 januari 2021.

Den stora lögnen utvecklades till ett "monstruöst bedrägeri", skriver Joe Conason i sin nya bok *The Longest Con*. Han konstaterar att Trump har överträffat svindlarna som länge utnyttjat "välkända paranoidea föreställningar i den amerikanska högern". Varje gång något gått emot honom har han tiggat pengar via mejl, i brev, på sitt Truth Social och så vidare. Och miljoner människor har klickat och skickat små och stora bidrag, utan att veta att deras pengar ofta gått direkt in i Trumps ficka.

Under åren som affärsman sålde Trumpvin, biffstekar, vodka, parfym, vatten med mera, ofta med hans efternamn i guldskrift. Produktutbudet växer ständigt, på sistone har det kommit att omfattas sneakers, klockor, medaljonger, foto-

böcker, kryptomynt samt samlarkort där han sliter upp skjortan och uppvisar samma muskulösa bringa som Stålmannen. Eventuella spekulanter får veta att de digitala korten säljs i begränsad digital upplaga och kostar "Bara 99 dollar!". Vilket är en ansevärd summa för många.

Joe Conason, journalist och kommentator på vänsterkanten, redogör för årtionden av systematiserat svindleri inom i synnerhet den kristna högern. Den kompakta boken handlar inte enbart om Donald Trump, men som så ofta dominerar han ändå framställningen, från första kapitlet om läromästaren Roy Cohn till sista sidan.

Den hänsynslöse advokaten och mafiärförsvaren Cohn, som hade varit kommunistjägaren Joe McCarthys högra hand, förekommer i beskrivningar av den mörka sidan av det republikanska partiet. Senast i ett par omnämnan-

>>

den i John Ganz *When the Clock Broke*. om Ronald Reagans 1980-tal och de växande klyftorna på den tiden.

Bluff, humbug och lurendrejeri har förekommit under USA:s hela historia och pågår än idag i mer sofistikerade former, från bolånekrisen till antivaccinprotesterna under coronapandemin, framhåller Conason. Han garderar sig med ett ”där må finnas eller där må inte finnas” en sådan nedärvd tendens i högerideologin, men fortsätter att ”människor som kallar sig själva konservativa onekligen är mer mottagliga för olika typer av politiskt färgade falsifikat”, från påhittade välgörenhetsinitiativ och skräckscenarier till mirakelkurer mot cancer och övervärderat guld.

På sidorna figurerar personer som torde vara bekanta för många som har följt den moderna konservatismens och i synnerhet den kristna högerens framgångar: Richard Viguerie, Jerry Falwell sr, Phyllis Schlafly, Terry Dolan, Ralph Reed, Grover Norquist, Charlie Black, Roger Stone och Paul Manafort. De tre sistnämnda, plus deras partner Peter Kelly, drev konsultfirman BSMK som en viss ägare av casinon i New Jersey anlitade i sin kamp mot urinvänarnas rätt att starta spelverksamhet på reservaten. Bland övriga klienter märktes diktatorer som Ferdinand Marcos i Filippinerna och tidningsmagnaten Rupert Murdoch (Conason avslöjar att Murdoch personligen försökte avskeda honom när han ägde *Village Voice*).

Ronald Reagan syns mest i marginalen, och Conason är noga med att påpeka att presidenten personligen aldrig beslagits med något, till skillnad från flera i hans inre krets, inte minst då överstelöjtnanten Oliver North som var en av nyckelpersonerna i smuggelhärvan Iran-Contras. Reagans egen optimism och den ”historiska minnesförlusten” som amerikaner lider av har gjort att skandalerna glömts bort. Antalet åtal och stämningar mot tjänstemän uppgick till 33 under Reagan, 28 under Nixon, mot två under Bill Clinton och ingen alls under Barack Obama.

Men Joe Conason koncentrerar sig på metoderna inom den väckelsekristna vägen som rullade allt snabbare från mitten av 1950-talet och framåt. Viguerie ansvarade för penninginsamling inom den lilla påtryckningsgruppen Young Americans for Freedom och kom i kontakt med en erfaren pr-man som lärde honom vikten av att ha adresslistor. ”Allt man behövde var att fråga och folk var beredda att skänka pengar”, berättade Viguerie i boken *America's*

Sobra: Trump-sneakers.

FOTO: TT

Right Turn. Han lyckades komma över adresserna till människor som skänkt pengar till den konservativa presidentkandidaten Barry Goldwater 1964, och då och senare förfinades tekniken med massutskick av tiggARBrev.

Den röda tråden var skräck för kommunismen, för att landet håller på att tas över av onda krafter, för avkristning, för ”interna fiender”, för vilseledande av skolbarn, för eliten i Washington. Att göra folk riktigt arga och locka fram fiendliga känslor ingick – ju mer hysteriskt tonfall desto lättare var det att dra in medel, vittnade en av avsändarna. Kort sagt, ungefär som för Trump idag.

Joe Conason menar att taktiken som går att påvisa över 70 år tillbaka i tiden har bidragit till polariseringen i samhället. Han är särdeles hård mot den så

En reform på kampanjfinansieringsområdet efter Richard Nixon och Watergateskandalen med så kallade Political Action Committees, PACs, gav ironiskt nog nya möjligheter att ragga pengar. Conason skyller sedan förloppet på Tea Party-ilskan över Barack Obamas räddnings- och stimulanspolitik som påstods gynna oförtjänta *takers*, som roffar åt sig skattemedel (utan att erkänna att George W Bush var president när krisen bröt ut) och senatören John McCains spontana beslut att utse den totalt okvalificerade Sarah Palin till sin vicepresidentkandidat. På flera ställen hävdar Conason att många i den konservativa rörelsen i stort sett har varit medvetna om de djupt oärliga budskapen och hur lite av de insamlade pengarna som faktiskt gick till själva de angivna ändamålen. 5 400 av 967 000 dollar i ett fall.

”Det var heller ingen slump att väckelsekristna ledare anslöt sig till Trump, eftersom han var så lik deras egna televangelister.”

kallade välfärdsteologin inom den kristna högern, med Trumps pastor Paula White som en förgrundsfigur. Vidare skriver han att förvandlingen av det republikanska partiet till en ”stinkande sump av extremism, konspirationer, gaslighting och öppet svindleri” skedde gradvis och urholkade ”den intellektuella och moraliska grunden” för vad som en gång var en ”sann politisk rörelse med rötter i amerikanska traditioner, som frihet, företagsamhet, patriotism och religiös tro”.

Roande, tyckte någon läsare någonstans, men det är svårt att hålla med om det. Undantaget är i så fall upplysningen att den fruktade FBI-chefen J Edgar Hoover inte uppskattade att utomstående profiterade på den antikommunism han bedrev och att han dessutom motsatte sig konspirationsteorier, till exempel inom ärkekonserverna John Birch Society och på andra håll, där det påstods att den federala förvaltningen var infiltrerad av tjänstemän som styrdes från Moskva. Mindre roligt är också att

Conason anmärker att äldre konservativa ständigt utsätts för säljkampanjer av personer som de förmodligen litar på, alltså samma människor som beundrade programledaren i *The Apprentice*, som ju framställdes och framställde sig som så lyckad och så förmögen. Samme Trump som drog folk till sitt "universitet" innan några "studenter" insåg att de inte fått lära sig utlovade knep.

Det var heller ingen slump att väckelsekristna ledare anslöt sig till Trump, eftersom han var så lik deras egna *televangelister*. I sammanhanget nämner Conason uppkomsten av pr-företag som kallas *multilevel marketing corporations* och som egentligen är ett slags pyramidspel där alla skor sig på lättlurade personer. Trumps kult MAGA, *Make America Great Again*, är just ett sådant, anser Conason, som beskriver hur expresidenten ändrade sin image från att göra skarpa deals till att utlova rikedomar och frälsning.

I *whatboutsismens* (eller, på svenska, ungefär kålsuperiets) namn måste frågan ställas om hur det står till med Demokraterna och deras finansieringsmetoder. Jodå, det förekommer uppseendeväckande skandaler där också. Conason nämner till exempel ledningen i Black Lives Matter som har slösat bort nästan 10 miljoner dollar, eller

"Vinner Trump, är det ett faktum att hans höga ålder kan ge sig till känna och att han bara kan sitta en period."

närmare 100 miljoner kronor. Nu i höst valser borgmästaren i New York, Eric Adams, runt i nyhetsflödet efter åtal för fusk med kampanjbidrag. Tilläggs kan, möjligen, att det kostar enorma pengar att ställa upp i amerikanska val, att lagstiftningen är snårig och att det finns gott om frestelser när kampanjmakarna, som froterar sig med stenrika donatorer, känner att de måste flyga privatjet och boka lyxiga sviter.

Oavsett valutgången 2024 väntar ingående analyser av det republikanska partiets framtid. Vinner Trump, är det ett faktum att hans höga ålder kan ge sig till känna och att han bara kan sitta en period. Förlorar han blottläggs det åter igen att GOP är ett minoritetsparti som numera får makt tack vare att stora glesbefolkade landsbygdsstater gynnas av författningens fördelning av senatorsstolar och tillika av elektorskollegiet. Och vi har, naturligtvis, även att se fram emot spekulationer om trumpismen kan överleva och vem som är Trumps kronprins.

Trump, de tongivande i kongress-

blocket och åtskilliga konservativa röster stämplar Demokrater som marxister och socialister som är fångna i woke-idéer, cancelkultur och identitetspolitik. Men i flera stridsfrågor – abort, vapen, höjd minimilön, skattehöjningar för höginkomsttagare – ligger opinionen närmare demokratiska målsättningar. Å andra sidan skulle MAGA-förespråkare framhålla att det är GOP under Trump som har blivit ett arbetarparti, med i synnerhet män som hoppas att han ska få fart på ekonomin och stoppa invandringen.

Donald Trump själv behöll kontrollen över familjeföretaget Trump Organization under åren i Vita huset. Så lär det bli om han lyckas med samma bedrift som Grover Cleveland 1892, att komma tillbaka efter en period med en annan president. Fast Cleveland fick flest röster i det så kallade folkvalet, *popular vote*, vilket Trump sannolikt inte kan räkna med. Men Trump lär hitta på nya sätt att samla in pengar från sina allra hängivnaste fans, fastän mycket tyder på att han faktiskt vet att *the Big Lie* är just en lögn. ❄️

Eric Adams: Borgmästare med fingrar i kladdiga syltburkar.

FOTO: GETTY IMAGES

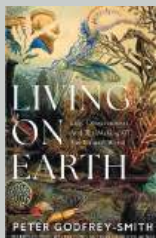
FOTO: SHUTTERSTOCK

Organiserat samarbete: Vårt framgångsrecept.

Tillsammans

**LIVING ON
EARTH
LIFE,
CONSCIOUS-
NESS AND THE
MAKING OF
THE NATURAL
WORLD**

PETER GODFREY-
SMITH
Farrar, Straus and
Giroux 2024

Rymdvarelse två lägger sedan till att det är aporna som har åstadkommit den. ”Apor-na”, säger rymdvarelse ett, ”de skränflockarna.” ”Jag fick ju en och annan pinne kastad efter mig när jag var där och de kunde använda stenar för att knäcka nötter och så, men jag skulle definitivt ha satsat mina pengar på fåglarna.”

Bortsett från de antropocentriska markörerna (kaffe och pengar) är tankeexperimentet relevant eftersom det sätter fingret på att utvecklingen av livets vägar på jorden i relativt hög grad varit öppen och svår att förutsäga. Det är alltid enkelt att veta i efterhand, men varför blev det egentligen vi och inte någon art av fåglarna, insekterna eller bläckfiskarna som utvecklade en kultur? Varför blev det inte något annat däggdjur, som delfinen, eller någon annan primat, som orangutanen, som tog över jorden istället för att bli utrotningshotad? Vad hade vi som inte de hade? Eller var det bara en slump?

Frågan väcks med hjälp av ovanstående anekdot i Peter Godfrey-Smiths nyutkomna bok: *Living on Earth. Life, Consciousness and the Making of the Natural*

World. Den utgör sista delen i en trilogi där de tidigare böckerna: *Other Minds. The Octopus, the Sea, and the Deep Origins of Consciousness* (2016) och *Metazoa. Animal Minds and the Birth of Consciousness* (2020) lockat många läsare världen över. Särskilt den första boken om bläckfiskarnas sätt att leva och tänka har lovprisats av kritikerna och översatts till flera språk, däribland också svenska.

Godfrey-Smith är professor i filosofi vid Sidneys universitet och specialiserar sig på medvetandefilosofi och biologins filosofi, men han är också dykare och fotograf så böckerna är fyllda av vackra färgbilder som interfolierar resonemangen kring vad det innebär att leva som en bläckfisk eller som något annat djur på vårt stora släktträd. I den nya boken kliver vi upp ur haven till de djupa skogar på land där livets former exploderade för ungefär 125 miljoner år sedan. Dinosaurier, fåglar, insekter och däggdjur läggs till det stora pussel där kräftdjur, fiskar och mollusker tidigare befunnit sig i fokus. Och så människan själv förstås.

Ett viktigt tema i boken är att livets former under de knappa fyra miljarder år

FILOSOFI

Av Fredrik Svenaeus

På en främmande planet där tidsresor blivit möjliga möts två rymdvarelser över en kopp kaffe. Bägge har varit på jorden, men den ena har bara gjort ett kort besök för ungefär tio miljoner år sedan, medan den andra har gjort flera nedslag fram till nutid. Rymdvarelse nummer två berättar för rymdvarelse nummer ett att det har utvecklats en avancerad teknologisk civilisation på jorden.

som de har existerat på jorden inte bara selekterats i olika miljöer – läran om det naturliga urvalet – utan också har *förändrat* sin omgivning på ett sätt som fått avgörande betydelser för dem själva och även framtida arters existens. Det mest slående exemplet är kanske cyanobakterierna som redan för tre miljarder år sedan utvecklade det som vi kallar för fotosyntes, och sakta, sakta började fylla atmosfären med syre. Det syret kom att bli avgörande för djurens utveckling långt senare. Även växternas existens bygger på cyanobakteriernas fotosyntes som fördes vidare genom alger, som i sin tur utvecklades till växter. De första växterna uppstod i havet något senare än djuren, som kom till för runt 750 miljoner år sedan, men växterna var först upp på land ungefär 300 miljoner år senare. Om inte atmosfären då varit mättad med syre skulle inga djur ha kunnat följa efter dem i sin jakt på föda.

En levande varelse som förändrar sin omgivning på ett sätt som är gynnsamt för den själv – och ibland också för andra organismer – verkar *avsiktsstyrd* till skillnad från väder och vind och vulkanutbrott. Bakterier kan röra sig mot en näringskälla i den omgivning där de lever och en växt kan sträcka sina grenar och veckla ut sina blad mot solen. Vad som skiljer sådana ”handlingar” från det som människor gör är att bakterier och växter inte har några uttänkta avsikter. Just därför brukar filosofer påpeka att sådana rörelser hos bakterier, växter och de flesta djur inte är några handlingar utan snarare biologiska processer och beteenden.

Godfrey-Smith påpekar att det finns många steg mellan livets processer och människors planerade aktiviteter som innebär en gradvis snarare än en knivskarp gräns mellan olika former av avsiktsstyrning, eller ”agens”, som det ofta kallas på filosofiska. När vi talar om att hjärtat pumpar blodet runt i kroppen anger vi dess *funktion* och även om ingen har byggt hjärtat med avsikten att det ska förse våra celler med syre och näring kan man säga att hela evolutionsprocessen på vår jord har gjort just det. De första formerna av hjärtan som blev till i ryggradsdjur uppstod visserligen av en slump – mutationer – med de *blev kvar* just därför att de gynnade dessa organismers existens. Det är därför också vi har hjärtan många hundra miljoner år senare.

På samma sätt är det med beteenden, det som en gång har prövats och varit framgångsrikt överlever, inte bara i form av gener utan också på det enskilda livets nivå. På så sätt ärvs beteenden och etableras vanor hos individer som kan imite-

ras av andra individer när de fungerar bra. Som när en apa för första gången använde en sten för att knäcka nötter och andra apor tog efter. På så sätt finns det avsiktsstyrning på flera olika nivåer i skapelsen: biologiska funktioner, beteenden, testande som leder till vanor och slutligen överlagda handlingar, som alla syftar till att förändra livsmiljön.

Här närmar vi oss anledningen till att det blev vi och inte fåglarna som utvecklade en civilisation. Godfrey-Smith insisterar på att det är just handlinget som är det avgörande, inte det som vi kallar intelligens. Vårt sätt att särskilja oss från de andra djuren som en Homo sapiens syftar på vårt tänkande, men det utslagsgivande är vår förmåga att handgripligen forma en kulturell värld. Språk-

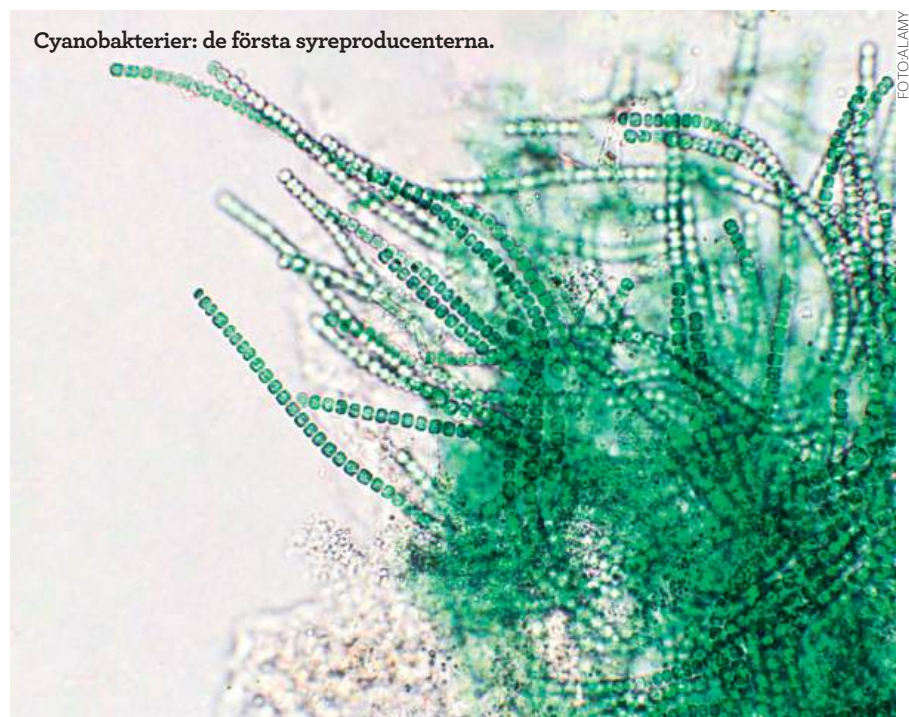
”Det mest slående exemplet är kanske cyanobakterierna som redan för tre miljarder år sedan utvecklade det som vi kallar för fotosyntes, och sakta, sakta började fylla atmosfären med syre.”

ket är ett helt avgörande steg i denna process, men bara för att vi ville och måste göra saker tillsammans. Fåglarnas sång är uttrycksfull, men den har aldrig fått någon betydelse bortom parnings- och varningslåten eftersom fåglar inte har händer och därför begränsade möjligheter att tillverka och använda redskap. Godfrey-Smith går igenom de saker som fåglar trots allt tillverkar förutom bon. Mest spektakulära är de australiska löv-

salsfåglarnas portaler, men syftet med dessa sammansnörda pinnkonstruktioner är samma som påfågelhannens stjärt: att locka till sig honor. Det finns inga andra avsikter. Kråkfåglar är smarta och bra på att använda näbben, men de redskap som de lyckas förfärdiga och använda är tämligen enkla och de samarbetar inte i sina projekt.

De första hominider som för ungefär fem miljoner år sedan klev ut ur de stora skogarna och bosatte sig på savannen stod inför utmaningar som tvingade dem att börja leva på ett nytt sätt i jämförelse med de apor som stannade kvar. Förändrade livsförhållanden ledde till en förändrad kroppsform genom naturlig selektion. Upprätt gång på slätten frigör händerna och gör det möjligt att se längre – vilket är gynnsamt för att upptäcka döda djur och

sådana som kan dödas genom att man förföljer och jagar dem – samtidigt som exponeringen för rovdjur gynnar en större flock av individer med behov för koordinerad sammanhållning. Ungar – eller barn som vi väl får börja säga någonstans här – föds allt hjälplösare, men också med potential för inläring och kommunikation i kraft av sina växande hjärnor, vilket gör att de måste skyddas och uppfostas av fler än bara mamman. Talspråket uppstår för att lösa

dess överlevnadsproblem, förmodligen med stöd av gester som de frigjorda händerna gör möjliga. När vi sedan börjar tänka själva med hjälp av dessa fraser är bollen satt i rullning mot den civilisation som rymdvarelse nummer två har noterat.

Det blev alltså vi på grund av ben, ögon, händer och talorgan lika mycket som på grund av den växande hjärnan. Delfiner – en annan smart art – saknar precis som fåglar armar och händer, medan bläckfiskarnas svaghet är deras korta och ensamma liv som inte möjliggör någon inläring och kunskapsöverföring. Det krävs fler än en för att börja tala och bygga en kultur. Livet under vatten gör det också svårare att bygga saker, se på långt håll och kommunicera med varandra, trots bläckfiskens fantastiska gripförmåga och avancerade plastik och motorik.

Den avgörande prövningen för Godfrey-Smiths samhandlingsteori är nog insekterna. Myrorna har utan tvekan varit väldigt framgångsrika med att bygga ett samhälle (vi kallar det ju så) som inte bara består av jättelika stackar och gångar under jorden, utan också svampodlingar och hållande av boskap – bladlöss som mjölkas. Sådant började inte människan med förrän för drygt 10 000 år sedan så varför skulle slaget egentligen inte ha varit avgjort redan när rymdvarelse ett gjorde sitt enda besök för tio miljoner år sedan? Svaret är väl förutom en mer avancerad teknologi i det mänskliga fallet det fenomen som dominerat författarens två tidigare böcker: medvetandet. Myror kan förmodligen känna saker och de kan kommunicera på ett otal sätt genom kemiska signaler men de är inte medvetna om sin egen existens på det sätt som vi och några andra djurarter – däribland kråkfåglar, delfiner, orangutanger och bläckfiskar – är.

Medvetandet möjliggör ett samhandling som blir oändligt mer detaljerat och omfångsrikt när väl språket kommit på plats. Det avgörande är formandet av en livsmiljö som sätter upp kulturella normer – regler för vad läten betyder men också för hur man ska uppföra sig i olika situationer, det som vi kallar för etikett och etik. Följandet av sådana regler – vilka blir avgörande för det framgångsrika samhandlandet i människoflocken – kan inte ärvas i former av instinkter, utan måste läras ut till varje nyfödd individ genom omsorg och uppföstran. Det innebär inte att genetiken har upphört att spela en roll i människans utveckling.

Som Godfrey-Smith påpekar och belägger är barn påtagligt förtjusta i att följa regler och rutiner utan att kräva några förklaringar. Så här ska man göra – inte så där. Så här gör vi. Vi har som sagt utvecklat en civilisation, men på vägen dit under de 300 000 år som Homo sapiens har existerat har de barn överlevt som inte bara hade lätt att lära sig språk och hantverk, utan också regler för hur man skulle uppföra sig och finna sin plats i gruppen. Vi är flockdjur med en konservativ lagging som den liberala traditionen aldrig kommer att helt kunna tvätta bort. Barn frågar ofta varför man ska göra så istället för så, men det krävs inga vetenskapliga svar för att de ska bli nöjda (utom på Södermalm och Manhattan, vilket man kan misstänka har något med föräldrarna att göra).

Godfrey-Smiths avsikt är nu inte bara att förklara varför just människan har utvecklat en civilisation utan också att lägga till att tanken på utvecklingen som en tävling mellan arter är missriktad och antropocentrisk eftersom utvärderingen sker från vårt eget perspektiv där vi väljer vad det är som räknas. Det finns uppskattningsvis 20 miljarder (20 miljoner miljarder) myror i världen, så de åtta miljarder människor som vi själva skryter om, eller oroas över, är egentligen inte så mycket att komma med.

Icke desto mindre har vårt sätt att utnyttja och utrota andra djur i kombination med möjligheten att reflektera över ont och gott nu försatt oss i en situation där vi behöver ändra vår livsstil, både för vår egen och för de många andra arternas skull. Djur som föds upp för att ätas utgör just nu tio gånger så mycket biomas som alla vilda däggdjur och fåglar på jorden. Nio av tio sådana djur befinner sig i uppfödningfabriker där de får mycket illa eftersom de inte kan utveckla sina naturliga beteendemönster. Vi borde genast upphöra med sådan uppfödning, menar Godfrey-Smith.

”Det utslagsgivande är vår förmåga att handgripligen forma en kulturell värld. Språket är ett helt avgörande steg i denna process, men bara för att vi ville och måste göra saker tillsammans.”

problem, enligt utilitaristen. Och det vilda livet i naturen borde förmodligen tämmas. Vi är skyldiga de stackars växtäternas det, och rovdjuret får vi helt enkelt kraftigt decimera eller lära om till vegetabilisk kost.

Författarens slutsats är knappast originell på denna punkt men själva argumentet han ger är det. Det utgår från vilka liv som är värda att leva i kombination med det som han kallar för ett ”reinkarnationstest”, ett tankeexperiment som utgår från att du antingen kommer att återfödas som ett fabriksdjur eller inte alls. Säger du ja eller nej då? Svaret blir förmodligen ett nej om du känner till något om hur uppfödningen går till, men det kunde kanske bli annorlunda om du tänkte dig att du istället skulle återfödas som en kalv på en bondgård med mer traditionell och human (sic) drift. Det är inte själva dödan och kanske inte heller smärtorna på den korta vägen som gör fabriksdjurslivet outhärdligt, det är avsaknaden av ett naturligt livsprojekt. Om frågan rörde att återfödas som ett vilt djur eller inte alls skulle nog många säga ja, men livet i naturen är precis som i fabriken ofta mycket plågsamt. Det är ansträngande och stressigt och man riskerar att bli plågad och dödad av andra djur om man inte svälter ihjäl eller går under av sjukdomar innan dess. Trots det verkar vilda djur som regel tillfreds med sitt liv, det har så att säga varit värt det när det är dags att dö, i alla fall fram till de sista smärtfyllda ögonblicken.

Filosofier som tänker sig att det är avsaknad av lidande i relation till lustkänslor som avgör om livet är värt att leva kommer fram till andra slutsatser som inte alltid verkar vara förenliga med ovanstående moraliska intuitioner. Om vi bara kunde hjärnmanipulera fabriksdjuren så att de inte kände smärta och trivdes i sin bur skulle det inte längre finnas något

I kontrast till sådana stolligheter – som tas på allvar av många moralfilosofier och aktivister – öppnar Godfrey-Smiths idé om djurs livsprojekt i enlighet med naturliga beteenden och reinkarnationstestet upp för att orientera sig i djurrättsfrågor på ett empatiskt

Inga armar, inga händer: delfinerna är nog så intelligenta, men det räcker inte.

och verklighetsförankrat sätt. Djuren har inga rättigheter om inte vi människor ger dem sådana genom lagar och konventioner, men vi har skyldigheter i relation till dem eftersom vi har levt tillsammans i tiotusentals år – om vi tänker på domesticerade djur – och mycket längre än så om vi begrundar vårt gemensamma släktråd. Det ord som han väljer här, inte bara vad gäller förhållandet till fabriksdjur, utan också i relation till

de apor, hundar och katter som vi använder som medicinska försöksdjur, är ”förräderi”, eftersom dessa djurarter har formats just i allians med oss, länge för ett ömsesidigt bästa (kom ihåg att det är stressigt och farligt i naturen). Mössen och råttorna faller inte under denna kategori, påpekar Godfrey-Smith, och de har också större möjligheter än husdjuren att leva drägliga liv i en anpassad laboratoriemiljö i jämförelse med ett liv i det fria.

Et annat ord som författaren använder vad gäller vår relation till andra arter är ”värdighet”. Här kan han tyckas tänja på gränserna, är inte värdighet något som är unikt för vad människor kan känna och tilldela varandra? Bakgrunden för ordvalet är den respekt han säger sig känna inför djurs och växters sätt att existera inom ramen för sina unika livsformer, men också i den ekologiska för-
 ening som är kännetecknande för hela

>>

livets utveckling på vår planet. Vi får ofta höra att människan bara funnits på jorden under en mycket kort tid i jämförelse med hur länge själva universum har existerat, men livet som sådant har funnits väldigt länge på vår planet: i fyra av 14 miljarder år. Vi har ett ansvar i relation gentemot den historien och det sätt på vilket livets egen kreativa utveckling skiljer sig från döda planeters tillstånd.

Just den relationen och vördnaden för framförallt kännande djurs livsprojekt leder författaren till något annorlunda slutsatser vad gäller miljöarbete än de som idag vill lägga all energi på att begränsa utsläppen av koldioxid och andra växthusgaser. Det är ännu viktigare att bevara och försöka återupprätta livsmiljöer där den vilda naturen med sina olika arter kan frodas, menar Godfrey-Smith. Det finns inget motsatsförhållande här, tvärtom kan just klimatförändringarna leda till att ekologiska nischer – som korallreven – försvinner och att de arter som lever där dör ut. Men orsaksförhållandena är inte så enkla, många arter kan bevaras även om det blir varmare på jorden och varje land har ett ansvar och en möjlighet att realisera mer vildmark på sitt eget territorium, medan begränsningen av koldioxidutsläpp är beroende av att de stora aktörerna – Kina, Indien och USA – agerar för att vi ska kunna uppnå några resultat överhuvudtaget.

Living on Earth rymmer mycket mer än vad jag kunnat ta upp i denna trots allt ganska långa anmälan – medvetandefilosofiska resonemang kopplade till funktionen av hjärnans elektromagnetiska fält, genomgångar av olika tolkningar av Gaia-hypotesen (att livet på jorden skulle kunna betraktas som en enda organism) och betraktelser kring trädens och fåglarnas kommunikation (dock inte med varandra). Peter Godfrey-Smith är helt enkelt en unikt klartänkt och välformulerad filosof som dessutom vet en hel massa inte bara om vår kultur utan också om vår natur. Vad kan man mer önska sig, egentligen? ✨

Förändringens vindar

**REVOLUTIONARY
SPRING
FIGHTING FOR
A NEW WORLD
1848–1849**
CHRISTOPHER
CLARK
Allen Lane
2023

HISTORIA

Av PJ Anders Linder

Varför ska man intressera sig för det stora revolutionsåret 1848? Christopher Clark ställer frågan i inledningen till sin mäktiga *Revolutionary Spring*.

Efter att ha läst Clarks briljanta böcker om första världskriget och kejsar Vilhelm II är jag benägen att helt enkelt svara: "Därför att du skriver om det." Men det kan ju förstås inte vara hans egen förklaring, och han levererar mycket riktigt två andra. Dels att det är fel att som så många gör betrakta 1848 som ett misslyckande: ett storslaget förändringsprojekt som först vann framgång men så småningom rann ut i sanden. Dels att upprorsmakarnas frågor om frihet, rättigheter och sociala skillnader äger relevans nu som då.

Revolution: Mångtydiga resultat.

Visst stämmer det att huvuddelen av de liberala, borgerliga revolutionerna till sist brottades ned av det beståendes väktare. Men Clark visar övertygande att det inte betyder att allting gick tillbaka till det gamla. Runt om i Europa hade envälden ersatts med konstitutionella styren, vilket innebar en ny rikedom av val, debatter, partier och parlamentariska strider och samarbeten. På sina håll, som i Österrike, dröjde det inte länge innan den nya författningen blev upphävd, men anden hade hunnit lämna flaskan och inspirerade till förändringar som komma skulle. På andra håll skärptes övervakning och repression, men det parlamentariska arbetet fortsatte, och det hade blivit ogörligt att helt kväsa den nya politiska kulturen och de nya organisationerna. Nederländerna och Danmark förvandlades i ett slag till – och förblev – konstitutionella monarkier.

Vad gäller nu och då ville jag under läsningen först invända att det är eviga frågor han nämner och att parallellerna till 1848 inte är mer slående än parallellerna till många andra perioder i världshistorien. Men jag sträckte vapen när jag

kom till ett avsnitt om tidens förhållande mellan stad och land: ”De flesta radikala och liberala ledare i de europeiska staterna visade upp en gapande okunskap om livet utanför städerna. På många platser avlägsnade eller försvagade 1848 års omvälvningar eliter, vars medlemmar hade en god om än ofta nedlåtande förståelse för landsbygden (eftersom de var medlemmar av den jordägande aristokratin) och ersatte dem med liberaler och radikaler från en värld av tidningar, klubbar och urban kommers eller industri.”

I Frankrike, för att ta ett exempel, skapade den regering som tillträtt efter att kung Ludvig Filip gått i landsflykt idéer om hur det utsatta jordbrukets villkor kunde förbättras. I gengäld slog den till med en skattehöjning på 45 procent, vars syfte var att finansiera beredskapsarbeten för arbetslösa i Paris men som huvudsakligen kom att betalas av bönder. På så sätt blev revolutionen i landbygdsbefolkningens ögon ”oupplösligt förknippad” med förhatlig beskattning, konstaterar Clark. Den potentiella alliansen mellan borgare och bönder uteblev.

Radikala intellektuella som inte begriper sig på verklighetens folk: känns fenomenet igen?

I själva verket hade inte Clark behövt leverera några speciella motiv för sitt skrivande. Framställningen i sig ger allt vad argument som behövs. De nästan 900 sidorna (varav mer än 100 är noter och register) är ett kraftprov, där författaren ömsom målar med breda penseldrag, ömsom går in i fascinerande detalj.

*”Allteftersom revolterna utvecklades blev det vanliga-
re att moderater och liberaler gick samman och prioriterade ordning och enskild äganderätt.”*

Australiern Clark är sedan ett decennium *Regius Professor* i historia vid universitetet i Cambridge och visar med all önskvärd tydlighet att han är en värdig innehavare av den lärostol som Georg I inrättade 1724.

Revolutionary Spring inleds med ett kapitel om ”sociala frågor”, som beskriver ett europeiskt 1840-tal av omfattande armod och hård kamp om begränsade resurser. Svåra hungerproblem fanns på många håll under åren före 1848, men det går ingen rät linje mellan socialt elände och politisk resning. Tvärtom verkar särskilt hårt drabbade områden som Irland och Schlesien ha varit särskilt passiva under revolutionsåret. Fatigdom suger musten ur folk.

Misären utgjorde förstås en fond och en sporre för många av dem som ville göra upp med det gamla, men de gemensamma nämnarna i de ledande revolutionärernas paroller handlade mer om politisk liberalisering än social utjämning. ”Samma ord klingade överallt”, skriver Clark: konstitution, frihet, pressfrihet, rätten att samlas och organisera sig, medborgerligt inflytande över militären, rösträttsreform.

Tiden var havande med het vilja till förändring och nystart, som kom till uttryck framförallt i liberalers och den växande borgarklassens frustration över att vara utestängda från rikenas skötsel: att trots kunskap och växande välstånd vara andra klassens medborgare. Upprorens förlopp skilde sig från en plats till en annan men om det fanns något gemensamt stridsrop så var det just ”konstitution”. Absolutismen måste brytas, lagstyre införas och folkförsamlingar ta över den lagstiftande makten.

Samtidigheten är slående. Visst speglade februarirevolutionen i Paris en speciell roll som startskott, men det var också som om hela kontinenten redan var indränkt i eldfängd substans och bara väntade på den där tändande gnistan. Rapporteringen hade föga av dagens sekundsnavhet, men nyheter spred sig ändå med imponerande fart och göt fotogen på redan spirande eldar. Uppror blossade upp på ett ställe, beskrevs intensivt på ett annat, vilket i sin tur satte fart på protesterna på ett tredje. Revolterna kommunicerade med varandra fram och

tillbaka över kontinenten.

Och det var verkligen stora delar av kontinenten det var fråga om. Clarks specialområde är den tyskspråkiga kulturbakgrunden, men han skriver sannerligen inte bara om Frankfurt, Wien och Berlin, utan också om vad som tilldrog sig i Norditalien och Nederländerna, Sicilien och Neapel, Budapest, Rom och Valakiet. Vilka var ledargestalterna? Vad mötte de för motstånd? Vad lyckades de uppnå? Vad hände med dem och deras verk när kontrarevolutionen väl hade samlat sig och slog tillbaka? Clark snålar inte med informationen.

Samtidigt finns plats för kuriosor. Jag lär mig till exempel att Victor Hugo deltog i gatustrider i Paris och försvarade

>>

Fattigdom och svält (på Irland): Suger musten ur folk.

den liberala revolutionens styre mot radikalare upprorsmän. Liksom att hans blivande ärkefiende, Napoleon III, då ännu i landsflykt och allt annat än kejsare, anmälde sig som frivillig extrapolis i Storbritannien.

Vad gäller det svenska finns däremot inte mycket att hämta. Uppslagsordet "Sverige" anger en enda sidhänvisning och den aktuella passagen visar sig handla om Johan Ludvig Runeberg och författandet av texten till Finlands nationalsång. Den som vill läsa om stenkastningen mot Hartmansdorffs hus på Storkyrkobrinken och de övriga marsoroligheterna får söka sig annorstädes.

Runt om i Europa hade hemlig polis ägnat stor kraft åt att övervaka revolutionärer och förhindra omvälvningar, men de hade ofta koncentrerat sig på koterier och aktivister. När processerna väl satte igång visade sig dock dessa kretsar inte ha så värst mycket att göra med sakernas gång. Många av dem som fick ta över när de traditionella eliterna retiretrade på våren 1848 hade knappast räknat med att bli makthavare själva, och när de nya parlamenten kom på plats visade de sig i de flesta fall med Clarks ord vara "huvudsakligen konservativa". Deras majoriteter gillade lagstyre och val, men de brann knappast av iver att kasta allt etablerat över ända och än mindre att gå radikaler till mötes genom att införa allmän rösträtt eller långtgående sociala program.

Med Frankrike som undantag lämna-

des monarkierna i fred. Ibland uppstod allianser mellan liberaler och radikaler, men allteftersom revolterna utvecklades blev det vanligare att moderater och liberaler gick samman och i oro för kaos prioriterade ordning och enskild äganderätt.

Under hösten 1848 och 1849 samlade sig de gamla makthavarna till kontraprevolution. Militären hade i de allra flesta fall förblivit lojal och de borgerliga revolutionärerna hade inte så mycket att sätta emot. Men, som sagt, Clark argumenterar engagerat för att detta inte ska ses som att allting som hade åstadkommits blev utplånat: "Människorna som gick in i 1848 års kollisionsskammare var inte desamma när de kom ut."

Skeendena blev en sorts allmän snabbkurs i praktisk politik, som fick varaktig verkan till både vänster och höger. Intresset för sociala frågor ökade, katolska kyrkan tog plats i partipolitiken. Kungar och nationalisterna blev varse vilken kraft som fanns i kombinationen av stat och nation, och enligt Clark var såväl Tysklands som Italiens enande ytterst en konsekvens av 1848. Han menar också att revolutionerna fördjupade klyftan mellan Ryssland och väst, eftersom varken tsaristerna eller radikaler gillade vad de såg.

Se där några huvuddrag ur en bok, vars rikedom svårligen låter sig sammanfattas i en anmälan, som ifrågasätter väl etablerade föreställningar och som rekommenderas å det varmaste för var och en som har några veckor till övers. ✨

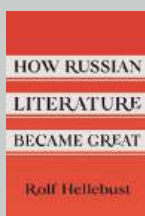
De tre stora, medsols uppifrån:
Alexander Pusjkin, Fjodor
Dostojevskij, Leo Tolstoj.

Djupa själar

HOW RUSSIAN LITERATURE BECAME GREAT

ROLF
HELLEBUST
Northern Illinois
University
Press 2024

HISTORIA

Av Maxim Grigoriev

Kan man idag läsa rysk litteratur utan att tänka på kriget? Frågan ställdes häromåret indirekt av Oksana Zabuzjko i artikeln "No guilty people in the world? Reading Rus-

sian literature after the Bucha massacre" (TLS 22/4 2022). Texten publicerades även på svenska i DN under rubriken "Den ryska litteraturen har alltid hyllat förövaren". Även om det var svårt att ta dess skandalbetonade förenklingar på allvar, kunde nog många känna igen sig i det emotionella budskapet. Man har helt enkelt inte lust med Dostojevskij just nu. »

En del av förklaringen ligger i den klassiska ryska litteraturens bombastiska självbild. ”Pusjkin är vårt allt”, som diktaren Apollon Grigorjev en gång formulerade det. ”En poet är i Ryssland mer än en poet”, förkunnade estradören Jevgenij Jevtusjenko. I Ryssland, har det gärna hävdats, intar litteraturen en ojämförligt framskjuten plats i samhället. Den är en del av den nationella identiteten, ett uttryck för den ryska själen, ensam nog för att Ryssland ska betraktas som en av världens främsta kulturnationer. Den ryska romanen har nått djupare in i människopsyket än någon annan. Den ryska litteraturen är helt enkelt Stor.

Flera västerländska litteraturhistoriker har krasst påpekat att allt detta är importerad tysk förromantik av Johann Gottfried von Herders snitt. Inte bara ovannämnda självglorifiering, utan också de grundbegrepp som det ryska tänkandet har opererat med sedan dess, som folklighet (*narodnost*), den ryska idén,

dualismen, helheten et cetera kan föras tillbaka till hans tal om *der Volksgeist*.

Det har emellertid knappast hindrat ryssar och slavister från att tradera föreställningarna i arbete efter arbete som vore det en given sanning. Senast på 1990-talet blev det känt och omhuldat som ”literaturocentrism”.

I boken *How Russian Literature Became Great* (2024) skildrar den brittiske slavisten Rolf Hellebust hur denna självförhärlikande ”tradition” byggdes upp ”mellan Pusjkins födelse och Tjechovs död” och kom till uttryck hos litteraturhistoriker och skriftställare. Även om studien är begränsad till denna ”gyllene epok”, det vill säga: 1800-talet, tog traditionen ingalunda slut där. Det ryska avantgardet, som ville slänga Pusjkin och Tolstoj överbord, men också dagens postmodernister som Vladimir Sorokin, har genom sina ironiska uppror befast klassikernas status.

Traditionen sträcker sig in i

1900-talet med författare som Boris Pasternak, Joseph Brodsky och Alexandr Solzjenitsyn, upprepas av samtida tänkare, och används av politiker i nationalpropagandistiska syften. Brodskys ”Med anledning av Ukrainas självständighet”, en under poetens livstid opublicerad smädesdikt, fylld med hatiska och nedsättande antiukrainska utfall och i princip varanda pejorativbildning som ryssarna hittat på för grannfolket, fick ett nytt och delvis oväntat liv när den plockades upp av officiella ryska medier på 2010-talet. ”Strängt talat var diktaren ingen demokrat”, skrev Hans Christoph Buch i *Neue Zürcher Zeitung*. ”Imperiet var hans referenspunkt.” Detsamma kan sägas om många framstående ryska diktare, författare och i synnerhet religionsfilosofer. Putin är bara den senaste i raden av härskare att ta Den stora ryska litteraturen till intäkt för att Ryssland är fantastiskt och relevant och att det mäktiga ryska språket måste spridas och försvaras också utanför rikets gränser. Målet med översättarstö-

Pusjkin – ”vårt allt”: Stupade alltför tidigt i en duell.

det som den ryska *Institut perevoda* annonserar på Bokmässan i Frankfurts webbsida är exempelvis ”att konsolidera Rysslands plats i hjärtat av världskulturen”. En sådan tragikomiskt pompös ton saknas helt hos andra, långt viktigare aktörer.

Under första hälften av 1800-talet rådde i Ryska imperiet faktiskt en kort stund en motsatt föreställning. Det finns ännu ingen rysk litteratur, menade den inflytelserike kritikern Vissarion Belinskij. Själva ordet ”litteratur” definierades av honom nu inte som vilket intellektuellt skriftligt arbete som helst, utan ”ett skriftligt verk av estetisk eller samhällelig betydelse hos ett folk som spelar en eller annan roll i världshistorien”. Det var inte bara ”folket” (livegna analfabeter), utan främst världshistorien som fattades: det ska till ett imperium för att språket och litteraturen ska bli stora.

Verket, nationen och folket står i detta romantiska tänkande enade i en odel-

om att det finns folkslag och att dessa folkslag uttrycker sina äkta känslor på sina språk och bara på dem. Poeten som profet har inte nödvändigtvis romantiska rötter. Mer speciellt för Ryssland (och andra östslaviska stater) var att det skrivna ordet i bredare bemärkelse var kyrkligt. En stark association mellan det skrivna ordet och ”det heliga” fanns inbyggd i den ryska diglossin, där litteraturspråket var den så kallade kyrkslaviskan.

Var man inte adlig måste man alltså vara andlig. Denna förening av spiritualism och överklass står bakom de mer narcissistiska ryska författarfigurerna, som gärna utvecklade en aggressivt profetisk och nationalistisk dimension i stil med Dostojevskij. Den största av de stora, Leo Tolstoj, var både godsägararistokrat och fattigdomsreligiös förebild.

Det utmärkande för rysk litteratur, konstaterar Hellebust, är att dess realistiska vändning ingalunda var anti-

hållanden. Romanfiguren är nästan alltid revelatorisk och moralisk – ett skräckexempel eller ideal, en parodi eller dröm. Den är ofta menad att erbjuda känslomässig rening. Det litterära verket är en akt i (eller mot) samhället och verkligheten. Det gäller såväl högersinnad som vänster-radikal rysk litteratur; de båda möts i sin föreställning om att litteraturen inte bara beskriver, utan också omdanar världen.

Men är då den ryska litteraturen verkligen så himla stor? Har romanen och dikten verkligen betytt mer i Ryssland än i Frankrike, England eller Tyskland – ovan nämnda litteraturcentrism var trots allt ett allmänuropeiskt 1800-talsfenomen – och betyder den idag mer i Putins fascistiska regim än i ett antilitterärt land som Sverige eller USA?

Litteraturens egentliga samhällsmakt är svårbedömd. Gissningsvis är den minimal. För annars hade man väl haft ett lite mer humant samhällssystem vid det här laget? Hellebust presenterar endast ett exempel på när ett litterärt verk faktiskt kan ha lett till samhällelig förändring: Ivan Turgenjevs *En jägares dagbok* och frågan om det ryska slaveriet. Kanske har skönlitteraturen, som den ryska litteraturtänkaren Lidija Ginzburg hävdade, mer inflytande på drömmar och självbilder än på det materiella livet. I så fall är den varken mer eller mindre inflytelserik än vilken populärkultur som helst.

För mig är det uppenbart att den ryska litteraturen aldrig har kunnat leva upp till sina bombastiska anspråk. Ingen litteratur kan det. Ett litterärt verk kan vara stort bara i den meningen att det är större än sin författare. Ett skickligt utfört litterärt verk avslöjar alltså först och främst sig självt; det säger alltid mycket mer och något helt annat än vad författaren för stunden tycker och tänker (det är för övrigt därför det finns så mycket usel självbiografisk litteratur). Hellebust kallar de ryska klassikernas pretentioner för ”kreativ blindhet”, och det är ett viktigt begrepp, för det är så all litterär gestaltning tycks fungera, inte bara den ryska. Så avslöjar den klassiska ryska romanen sin egen absurditet, visar upp sina inre motsägelser, gör narr av sin högstämda predikan, driver med sina nationalromantiska klyschor och växer sig därigenom större än sina storslagna men småsinta anspråk.

Man har kanske inte lust med Dostojevskij i år. Men hans verk är större än hans ryskhet. De kommer att överleva också detta krig. ✨

”Man har kanske inte lust med Dostojevskij i år. Men hans verk är större än hans ryskhet. De kommer att överleva också detta krig.”

bar kulturell helhet. Ingen skriver, som det heter, i intet för konstens egen skull, och på små språk skrivs alltså ingen stor litteratur. Nationalismen är en ersättning för religionen och även den ryska litteraturens storhet, skriver Hellebust, är ”a matter of faith”. Den konstruerades precis som den kristna treenigheten. Dess tre hypotaser – den konstnärliga briljansen, den sociala betydelsen och den kulturella helheten – utgör tre förkroppsliganden av samma mystiska storhetstro. Tror man på det ena måste man också tro på de andra två.

Ryssland höll sig med den självbilden Rungefär som USA. Den från Europa importerade romantiska originalitetsprincipen gav upphov till en blandning av mindervärdeskomplex och storslagna drömmar om att knäppa de gamla kulturländerna på näsan. Det vilda och det naturliga var ju för romantikern bevis på äkthet och en motsats till den gamla världens stela förnuftstro. De två blivande imperiernas ungdom borgade alltså för en stor framtid.

Det är nu lätt att skylla allt på romantiken (i sig en berättelse) och dess fiktion

romantisk. Romantiken och dess dualistiska världsbild (känslor mot förnuft, idealism mot realism, folket mot eliten, geniet mot medelmåttan, natur mot kultur, äkthet mot föreställning) har levt kvar i alla ryska epoker och ismer. Hellebust förklarar det med att de västliga tankarna till följd av censuren och bildningsbristen blev förda österut huller om buller av just författare och inte av exempelvis vetenskapsmän. Man såg inte på idéerna som historiska utvecklingsstadiet, utan valde ut det som passade på ett ahistoriskt sätt. Kanske är det därför som föreställningarna om postmodernismen har blivit Ryssland så kära? Romantiken svepte över den lilla klungan ryska läskunniga hand i hand med upplysningen och realismen – och smälte ihop med det ortodoxa arvet.

Därför blev den ryska 1800-talromanen moraliserande, domderande och missionerande. Det är lätt att missförstå dess eventuella ”psykologiska realism” om man läser Gogols, Dostojevskijs, till och med Turgenjevs och Tjechovs verk som verklighetstroga. Dessa verk återger i allmänhet inte några ”verkliga” för-

FOTO: ALAMY

Detta kan bli det sista jag får skriva

VISSA SAKER KAN, bör och får man inte ifrågasätta. Jag tänker inte på svensk samhällsdebatt och dess berömda åsiktskorridor – där verkar det råda ett konstant tillstånd av korsdrag, renovering och ombyggnad. Jag talar om mer beständiga normsystem. Där den som väljer fel väg får finna sig i ständig motvind. Och uppförbacke.

I dagarna har vi påmint om en av dessa uppförbackar, åtminstone vi som tillhör den utsatta minoritet som inte uppskattar Halloweenfirande. Medveten om att detta kan komma att bli det sista jag får skriva i offentligheten skulle jag vilja framföra några iakttagelser på detta tema.

På saker kan göra en annars vänligt sinnad omgivning så irriterad som det stillsamma konstaterandet att man helst skulle slippa blodiga ansikten och allmänt äckel i allhelgonatid. Det verkar trots allt som om världen förser oss med allt detta utan särskilda arrangemang för ändamålet. Det är dock inget argument som biter. Det gör inga andra argument heller.

Inte ens den mest kraftfulla moteld som finns att tillgå har någon verkningskraft: att hänvisa till det kommersiella eländet som omgärdar de blodiga ansiktena. I en tid av allmän klimatmedvetenhet skulle man kunna tro att allt som kan framkalla överflödiga CO₂-utsläpp borde motas. Men nej ... *Unnar du inte de små barnen litet roligt?* Det är förstås ett motargument som är svårt att värja sig mot. Vad ska man svara? *Nej, jag unnar inte små barn litet roligt ...* Det flyger inte riktigt.

OCH SOM OM det inte vore nog med de stackars barnen. *Tycker du verkligen inte att pumpor är fina?* Jo, det tycker jag. Jättefina. I ett trädgårdsland, till exempel, i en krets av ringblommor och zucchini. Men Halloween tar inte bara fram det sämsta med det mänskliga ansiktet. Det tar också fram det sämsta med pumpan. Utskurna arga ögon får det mesta att se genuint osympatiskt ut, så även pumpor. Och med det sagt har man ytterligare bättrat på sitt glädjedödskapital.

Sveriges okritiska import av det sämsta med USA, det är annars ett argument

som kan fungera i vissa kretsar – inte här. Gång på gång uppfostras man till att förstå att Halloween faktiskt kommer från Irland, kanske rentav från någon uråldrig keltisk kultplats, eventuellt möjligen från vikingarna. Nu är ju Irland en av de kulturer som präglar USA, och även vikingarna ryktas ha tagit sig *over there*. Men likväl. Även här möter vi ett av vår tids många uttryck för ursprungsmani, där ingenting riktigt får komma från den plats det kommer från, utan alltid har ett ytterligare ursprung. Må så vara. Går man riktigt långt tillbaka lär vi alla komma från Etiopientrakten. Möjligen även Halloween, även om det är oklart hur urmoder Lucy såg på firandet.

FRÅNSETT PUMPORNA, och att man inte unnar de små barnen en smula glädje när hösten är som mörkast, är ett stående motargument att Halloweenskeptikern är en snobb. I det här välsignade landet löper förvisso varje påpekande som rör estetisk

överhängande risk att utpekas som snobberi, så det är inte säkert att man borde ta illa upp. Jag kan dock försäkra att det inte handlar om snobberi, utan om genuin avsmak. I mitt eget

”Blunda för Halloween är som att lyssna bort vuvuzelor när man vill njuta av koltrastsång.”

enkla fall liknande den jag känner inför att äta de ostron som tongivande (eventuellt snobbiga) samhällsgrupper klassificerat som oantastlig delikatess. Dessutom torde väl själva syftet med Halloweens äckliga ansikten vara att framkalla avsmak, så min invändning snubblar över sig själv, jag erkänner det.

Det värsta av allt är ändå hur Halloweenandet lyckas inkräkta på ett par av de vackraste helger vi har: allhelgonadagen och alla helgons dag. Den invändningen bemöts med att det är väl bara att blunda då. Om det vore så enkelt. Blunda för Halloween är som att lyssna bort vuvuzelor när man vill njuta av koltrastsång. Här tycker man sig ha ett riktigt starkt argument, oantastligt rentav? Men man missar sig, och så börjar allt om: *Men unnar du inte barnen att ha litet roligt?* Så står man där igen. Och tvingas tillstå att det ändå finns en god sak med Halloween. Det är ett helt år till nästa. ✨

Katarina Barrling

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Spännande skilsmässor är ovanliga

HUR MÅNGA SKILSMÄSSOR håller för en bra berättelse?

Vissa gör det förstås. Jag minns en som kulminerade som en riktig sängkammarkomedi. En småvuxen, ganska färgig men uppenbarligen ständigt kåt man, hör nyckeln i ytterdörren när han gymnastiserar med älskarinnan i hennes säng.

Vad göra?

Han är inte så småvuxen att han kan gömma sig under täcket. Det är för högt för att hoppa genom fönstret, något som under alla omständigheter är svårt att komma undan med. Nakna medelålders män smälter inte in i omgivningen på en vanlig, tätbebyggd gata.

Men det finns garderobser.

Ja, ni kan lista ut resten själva.

Det var den sortens drama som försvann ur kulturproduktionen med pilsnerfilmerna, med möjligt undantag för sommarföreställningarna på Fredriksdalsteatern. Inom några veckor var äktenskapet över. De forna makarna verkar ha hämtat sig och är, så vitt en betraktare kan bedöma, endast marginellt annorlunda till sätt och karaktär än de var innan det började slås i dörrarna i sängkammarfarsen.

Men hur många skilsmässor håller den festliga nivån?

Bergmans *Scener ur ett äktenskap* har haft en renässans de senaste åren. För fem år sedan kom *Marriage Story*, med Scarlett Johansson och Adam Driver och tydliga referenser till Bergmans tv-serie. För tre år sedan kom en amerikansk nyfilmatisering. Det är en gammal sanning av det där slaget som ingen kollar, att tv-serien fick skilsmässorna att skjuta i höjden i Sverige. Att ett förenklat skilsmässoförfarande klubbades igenom i riksdagen vid samma tid spelade antagligen större roll. Men, visst, kön på familjerådgivningen i Stockholm gick från tre veckor till tre månader.

Det där långsamt malande, gnetigt ambivalenta, gnälligt elaka och ångerfullt burdusa sammanbrottet av äktenskapet som Bergman gestaltade ligger nog närmare de flesta faktiska skilsmässor. Fast, förstås, de flesta skilsmässor sker inte mellan Erland Josephson och Liv Ullmann, med Ingmar Bergman som manusförfattare. De är antagligen mindre välformulerade. Men även om snittskilsmässan hade rapp dialog, skulle vi verkligen vara så intresserade av att följa berättelsen i dag?

»Folk trötnar, helt enkelt.«

Jag tvivlar. Att skådisar och regissörer vill buga sig för Bergman begriper man, men de nya versionerna av *Scener ur ett äktenskap* har inte blivit några stora succéer. När Bergman gjorde originalet såg han, som så ofta, till att ligga alldeles rätt i tiden. Det var fortfarande skandalöst att vältra sig i privatlivet på det här sättet, men samtidigt precis rätt tid att baktala familjen och äktenskapet. Vinst i båda ändarna, alltså: épater la bourgeoisie och pluspoäng hos radikalerna.

Men i dag? När antihjälten är standardhjälten och cynismen normal-läget? Bergman känns väldigt mycket 1973.

Skilsmässor är nog, numera, sällan intressanta berättelser för några, annat än de direkt inblandade. Om ens för dem. De är bara ytterligare en av vardagens alla banala händelser, utan någon spännande orsakskedja att blottlägga och analysera.

Folk trötnar, helt enkelt.

Detta, förstås, apropå Tobias Billströms plötsliga avhopp.

På ytan verkar det så spännande. Varför gjorde han så? Varför på det sättet? Vad i all världen har hänt? Vilka djupa konflikter är det vi har missat? Efter en veckas »analyser« är ingen klokare. Inte ens de som ägnar dagar åt att ringa runt till varje upptänklig källa i och omkring Regeringskansliet har egentligen något att berätta. Förutom att något måste ha hänt.

Och kanske har någon knäckt gåtan och levererat en saftig berättelse när ni läser detta. Kanske i Fokus, till och med.

Men, å andra sidan, måste något verkligen ha hänt? Tänk om det inte finns en historia? Tänk om han bara tröttnade? ■

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du
3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

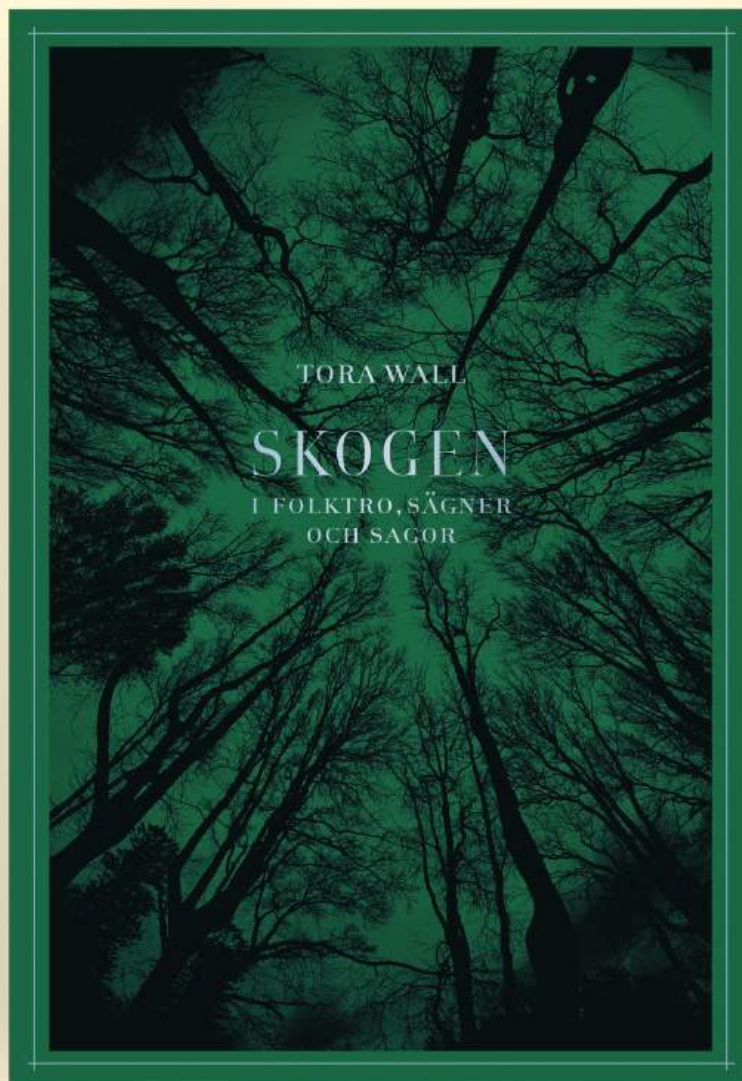

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

SKOGEN

I folktro, sägner och sagor

TORA WALL

I ett land som täcks till två tredjedelar av skog och vars forntida religion inbegrep ett världsträd är det kanske inte så konstigt att skogen fortsatt har en stark dragningskraft på oss. Skogen breder ut sig i flera dimensioner i människans värld, både som symbol och faktisk plats. I årtusenden har den försett oss med nyttiga råvaror men också med starka upplevelser som har väckt förundran och ofta rädsla.

Glöm inte att du som läsare har 20% rabatt på Bokförlaget Stolpes utgivning hos Bokus.com med koden STOLPE20

TIDSAM 2804-08

7 388280 402508
RETURVECKA 50